

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İSLAM HUKUKUNDA HAYVAN ALIM-SATIMI VE
İLGİLİ HÜKÜMLER**

Bünyamin BÜRKÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Muhittin ÖZDEMİR

Bingöl - 2026

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İSLAM HUKUKUNDA HAYVAN ALIM-SATIMI VE
İLGİLİ HÜKÜMLER**

Bünyamin BÜRKÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Muhittin ÖZDEMİR

Bingöl – 2026

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
TABLolar LİSTESİ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA AKİTLER

1.1. Akdin Tarifi	8
1.2. Akdin Rükünleri	9
1.3. Tarafların Hakları ve Yükümlülükleri	10
1.4. Geçerli (Sahih) Akidler	10
1.5. Geçersiz Akidler (Batıl ve Fasid)	11
1.5.1. Batıl Akidler.....	11
1.5.2. Fasit Akidler.....	11
1.6. Mütekavvim Malın Kriterleri (İstifade Edilme, Temizlik, Mülkilik).....	12
1.7. Evcil ve Vahşi Hayvanlar Arasında Ayrım	16

İKİNCİ BÖLÜM

HAYVANLARIN ALIM SATIMI

2.1. Hayvan Satışında Akdin Sıhhatine Etki Eden Unsurlar	22
2.1.1. Garar	22
2.1.2. Cehalet	24
2.1.3. Ma'dumun Satışı.....	26

2.2.	Bu Unsurları Taşıyan Hayvan Satışı Türleri.....	29
2.2.1.	Hayvanın Dölünü Satmak.....	29
2.2.2.	Bey-u Hablil-Habele.....	29
2.3.	Mezâmîn ve Melâkîh Satımı (Cenin ve Döl Satımı).....	31
2.4.	Kısmi Sahiplik (Müşâ‘).....	33
2.4.1.	Bey’ul Musarrât.....	36
2.4.2.	Sürü Hâlinde Satış ve Bu Satışlarda Belirlilik.....	38
2.4.2.1.	Sürünün Tamamının Tek Kalemde Satılması	39
2.4.2.2.	Sürü İçinden Belirlenmemiş Tek Bir Hayvanın Satılması.....	40
2.4.2.3.	Sürü İçinden Belirli Sayıda Fakat Hangi Hayvanlar Olduğu Belirlenmemiş Satış	41
2.4.2.4.	Sürüden Belirli Nitelikte Hayvanların Satılması	42
2.4.2.5.	Sürünün Paylı veya Müşâ‘ Hisse Olarak Satılması	43
2.4.2.6.	Sürü Hâlinde Satışta Görme, Ayıp ve Aldatmanın Etkisi	43
2.5.	Hayvanlarda Selem.....	44
2.6.	Hayvan Satışında Faiz-Riba	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİNS OLARAK HAYVAN SATIMI

3.1.	Yenmesi Helal Olan ve Satışı Câiz Görülen Hayvanlar	51
3.2.	Yenmesi Haram Olup Menfaati Meşru Görülen Hayvanlar	52
3.2.1.	Eşek.....	52
3.2.2.	Kedi.....	54
3.2.3.	Köpek.....	56
3.2.4.	Kuşlar (Şahin, Doğan, Kartal, Bülbül, Tavus).....	60
3.2.5.	Yırtıcı Hayvanlar (Diğer Köpek Dişliler).....	63
3.2.6.	Maymun.....	66

3.2.7. Fil.....	68
3.3. Aslen Necis Olan Hayvanların Satımı.....	71
3.3.1. Domuz.....	71
3.3.2. Meyte (Ölü)	72
3.4. Menfaati Şer‘an Tartışmalı Olan Hayvanlar.....	76
3.4.1. Haşereleler ve Sürüngeuler.....	76
3.4.2. Kemirgeuler (Fare vb.)	80
3.5. Tıbbî ve İktisadî Menfaati Bulunan Hayvanların Satımı	85
3.5.1. Sülük.....	85
3.5.2. Arılar.....	87
3.5.3. İpek Böceğı.....	91
3.6. Deniz Canlıları (Balık, Sünger, Midye ve İnci Üreten Canlılar).....	93
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**İslam Hukukunda Hayvan Alım-Satımı ve İlgili Hükümler**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

07 / 08 / 2026

İmza

Bünyamin BÜRKÜK

TEZ KABUL VE ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

239261037 Öğrenci Numaralı *Bünyamin BÜRKÜK* tarafından hazırlanan *İslam Hukukunda Hayvan Alım-Satımı ve İlgili Hükümler* başlıklı bu çalışma, 07/08/2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı*'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Prof. Dr. İhsan AKAY	İmza:
Danışman	: Prof. Dr. Muhittin ÖZDEMİR	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi. Davud SOYLU	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../2026 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Emrah AKYÜZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“İslâm Hukukunda Hayvan Alım-Satımı ve İlgili Hükümler” başlıklı bu çalışma, hayvanların alım-satımına ilişkin hükümlerin İslâm hukukunun temel ilke ve esasları çerçevesinde incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada, hayvanların satış akdine konu edilmelerinin şartları ile farklı hayvan türlerinin satımına ilişkin fikhî değerlendirmeler ele alınmıştır. Hayvanların geçmişten günümüze sosyal ve iktisadî hayattaki önemini koruması ve bunlardan yararlanma alanlarının giderek çeşitlenmesi, konunun incelenmesini gerekli ve önemli kılmıştır.

Tezin kapsamı, hayvan alım-satımına doğrudan etki eden temel fikhî meseleler ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede klasik fıkıh literatüründe yer alan yaklaşımların anlaşılmasına ve konuyla ilgili farklı görüşlerin dayandığı hukukî esasların belirlenmesine özen gösterilmiştir. Böylece hayvanların ekonomik değer taşıması, meşru bir menfaat sağlaması ve satış akdine konu edilebilmesi arasındaki ilişkinin İslâm hukuku açısından ortaya konulması hedeflenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması sürecinde klasik fıkıh kaynaklarında konuyla ilgili bilgilerin farklı başlıklar altında ve dağınık biçimde yer alması, kapsamlı bir kaynak incelemesini gerekli kılmıştır. Ayrıca klasik eserlerde kullanılan kavramların doğru anlaşılması, mezheplere ait görüşlerin kendi kaynaklarından tespit edilmesi ve bu görüşlerin anlam bütünlüğü korunarak aktarılması hususlarında gerekli hassasiyet gösterilmeye çalışılmıştır. Kaynakların temini, Arapça metinlerin değerlendirilmesi, hadislerin temel kaynaklardan tespiti ve kullanılan eserlerin akademik atıf kurallarına uygun biçimde gösterilmesi, tez hazırlık sürecinin üzerinde önemle durulan aşamalarını oluşturmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında ilmî birikimi, değerli görüşleri ve yol gösterici değerlendirmeleriyle önemli katkılarda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Muhittin ÖZDEMİR’e en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı arz ederim. Araştırma sürecinin her aşamasında göstermiş olduğu ilgi, sabır ve akademik rehberlik, çalışmanın şekillenmesinde ve tamamlanmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Bingöl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalının değerli öğretim üyelerine teşekkür ederim. Ayrıca kaynaklara ulaşılması ve çalışmanın düzenlenmesi süreçlerinde görüş ve önerileriyle katkı sağlayan herkese şükranlarımı sunarım.

Tezin hazırlanması süresince sabır, anlayış ve desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Merve Hanım’a gönülden teşekkür ederim. Çalışmanın çeşitli aşamalarında sunduğu destek ve katkılardan dolayı kardeşim Mücahit BÜRKÜK’e de içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın İslâm hukuku alanında yapılacak araştırmalara katkı sağlaması ve konuya ilgi duyan araştırmacılar için yararlı olması temenni edilmektedir.

07/08/ 2026

Bünyamin BÜRKÜK

ÖZET

Tezin Başlığı : İslam Hukukunda Hayvan Alım-Satımı ve İlgili Hükümler
Tezin Yazarı : Bünyamin BÜRKÜK
Danışman : Prof. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Kabul Tarihi : 07.08.2026
Sayfa Sayısı : VIII + 102 (tez)
İslâm hukukunda hayvan alım-satımı; hayvanın mal ve mütekavvim mal niteliği, kendisinden dinen meşru bir menfaat elde edilebilmesi ve satım akdinin geçerlilik şartları bakımından çeşitli fikhî meseleleri kapsamaktadır. Hayvanların beslenme, ulaşım, ziraat, güvenlik, üretim ve ticaret gibi farklı alanlarda insan hayatında önemli bir yere sahip olması, hangi şartlar altında satım akdine konu edilebileceklerinin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Bu çalışmada, hayvan alım-satımına ilişkin hükümlerin incelenmesi, mezheplerin konuya yönelik yaklaşımlarının karşılaştırılması ve bu hükümlerin dayandığı fikhî ölçütlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada mukayeseli fıkıh yöntemi benimsenmiş; Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri temel kaynaklarından yararlanılarak karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle satım akdinin kuruluşu ve geçerliliğiyle ilgili esaslar ile mütekavvim mal kavramı incelenmiştir. Ardından hayvan satışının hükmüne etki eden garar, cehalet, ma'dûmun satımı, teslim edilebilirlik ve müşâ' mülkiyet gibi meseleler değerlendirilmiştir. Hayvanın dölünün ve cenininin satımı, hablü'l-habele, mezâmîn ve melâkîh gibi klasik satış biçimleri ile farklı hayvan türlerinin satımı; meşru menfaat, mülkiyet, temizlik-necâset ve teslim imkânı ölçütleri çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda hayvanların satımına ilişkin hükmün yalnızca etlerinin yenmesinin helâl veya haram olmasına bağlı olmadığı tespit edilmiştir. Bir hayvanın satım akdine konu edilebilmesi bakımından mülkiyet altına alınmış ve teslim edilebilir olması, akid mahallinin yeterince belirli bulunması ve hayvandan dinen meşru bir menfaat sağlanabilmesi temel ölçütler olarak öne çıkmaktadır. Mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının ise çoğunlukla meşru menfaatin kapsamı, hayvanın temizlik veya necâset niteliği, mütekavvim mal kabul edilip edilmemesi ve ilgili nasların yorumlanmasındaki farklılıklardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre hayvan satışının hükmü, hayvanın niteliği ile ondan yararlanmanın dinî ve hukukî mahiyetinin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir.
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Bey' akdi, Hayvan alım-satımı, Mütekavvim Mal, Meşrû Menfaat.

ABSTRACT

Title of the Thesis: THE RULES RELATED TO BUYING AND SELLING ANIMALS IN ISLAMIC LAW	
Author	: Bünyamin BÜRKÜK
Supervisor	: Prof. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Department	: Basic İslamic Sciences
Sub-field	: Islamic Law
Date	: 07.08.2026
Number of Pages : VIII + 102 (thesis)	
The sale and purchase of animals in Islamic law involve various juristic issues concerning whether an animal qualifies as property and as mutaqawwam property, whether a legally recognized benefit may be derived from it, and whether the contract of sale fulfils the required conditions of validity. This study aims to examine the legal rulings concerning animal sales, compare the approaches adopted by the Islamic schools of law, and identify the principal juristic criteria underlying these rulings. The study adopts a comparative Islamic jurisprudence approach and examines the views of the Hanafī, Maliki, Shafi‘i, and Hanbali schools on the basis of their primary sources. Within this framework, the fundamental principles governing the formation and validity of a contract of sale and the concept of mutaqawwam property are first examined. The study then evaluates such matters as gharar, uncertainty, the sale of non-existent subject matter, deliverability, and co-ownership, all of which may affect the legal status of animal sales. Classical forms of sale, including the sale of an animal’s offspring or unborn young, habal al-habala, madamin, and malaqih, as well as the sale of different animal species, are examined in terms of legally recognized benefit, ownership, purity and impurity, and the possibility of delivery. The findings demonstrate that the legal ruling concerning the sale of an animal does not depend solely on whether its meat is lawful or unlawful for consumption. The main criteria determining whether an animal may constitute the subject matter of a valid contract of sale are that it can be legally owned and delivered, that the subject matter of the contract is sufficiently specified, and that a legally recognized benefit can be derived from it. The differences among the Islamic schools of law primarily arise from their respective interpretations of the scope of legally recognized benefit, the status of animals in terms of purity and impurity, their qualification as mutaqawwam property, and the relevant textual evidence. Accordingly, the legal status of animal sales requires a comprehensive assessment that considers both the characteristics of the animal and the religious and legal nature of the benefit derived from it.	
Keywords: Islamic Law, Contract of Sale (Bay‘), Sale and Purchase of Animals, Mutaqawwam Property, Lawful Benefit.	

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geen eser
a.g.m.	Adı geen makale
a.s.	Aleyhisselâm
b.	bin / ibn
bk.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	eviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.z.	Hazret
İA	İslâm Ansiklopedisi
md.	Madde
nr.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1. Naslarla nehyedilen ve akid şekli açısından satışlar	32
Tablo 2.2. Sürü satış durumları, selem, hayvan-hayvan takası, vadeli hayvan satış durumları	50
Tablo 3.1. Mezheplere göre kara hayvanları ve yırtıcı kuşların satılabilme durumları	75
Tablo 3.2. Mezheplere göre kemirgen, sürüngen ve haşerelerin satılabilme durumları	84
Tablo 3.3. Fayda sağlayan bazı haşerelerin mezheplere göre durumları ..	92

GİRİŞ

Hayvanlar, insanlık tarihi boyunca beslenme, ulaşım, tarım, güvenlik, avcılık, giyim ve sağlık başta olmak üzere hayatın birçok alanında önemli bir yere sahip olmuştur. İnsanların hayvanlardan farklı biçimlerde yararlanması, bu canlıların ekonomik bir değer kazanmasını ve çeşitli işlemlere konu edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu işlemler arasında hayvan alım satımı önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte hayvanların canlı ve hareketli varlıklar olması, türlerine göre farklı özellikler göstermesi ve kendilerinden sağlanan menfaatlerin değişiklik arz etmesi, hayvan satışlarını diğer malların satışından belirli ölçülerde farklılaştırmaktadır. Bu nedenle hayvanların hangi şartlar altında satılabileceği, hangi satış şekillerinin geçerli kabul edileceği ve hangi hayvanların satım akdine konu edilemeyeceği İslam fıkında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

İslam fıkında satım akdinin geçerli olabilmesi için taraflar, irade beyanı, satış konusu ve bedel bakımından belirli şartların bulunması gerekmektedir. Satışa konu edilen şeyin fıkhen mal kabul edilmesi, meşru bir menfaat sağlaması, belirli veya belirlenebilir olması ve teslim edilebilmesi bu şartların başında gelmektedir. Ayrıca satış konusu malın akid sırasında mevcut olması, satıcının mülkiyetinde veya tasarruf yetkisi altında bulunması ve taraflar arasında anlaşmazlığa yol açabilecek ölçüde belirsizlik taşımaması gerekmektedir. Hayvan satışlarında bu şartların uygulanması; hayvanın türüne, kullanım amacına, mevcut olup olmamasına, teslim edilebilmesine ve sağladığı menfaatin fıkhen kabul edilip edilmemesine göre farklılık gösterebilmektedir.

Hayvanların satım akdine konu edilmesi, yalnızca maddi bir değere sahip olmaları üzerinden değerlendirilmemiştir. Fukaha, bir hayvanın insanlar arasında ekonomik değer taşımasının yanında, ondan sağlanan menfaatin meşru olup olmadığını da dikkate almıştır. Bu sebeple bir hayvanın etinin yenmesinin helal veya haram olması, satış hükmünün belirlenmesinde önemli olmakla birlikte tek başına yeterli bir ölçüt olarak görülmemiştir. Eti yenilmeyen bazı hayvanların koruma, avcılık, ulaşım, yük taşıma, üretim, tedavi veya benzeri meşru amaçlarla kullanılabilmesi, bunların satılabileceği yönünde görüşlerin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Buna karşılık meşru ve dikkate alınabilir bir menfaat sağlamayan, teslim

edilmesi mümkün olmayan veya kullanımı açık biçimde yasaklanan hayvanların satışı geçerli kabul edilmemiştir.

Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbelî fukahası, hayvan alım satımına ilişkin bazı temel ilkelerde birleşmekle birlikte bu ilkelerin yorumlanması ve somut meselelere uygulanması konusunda farklı görüşler ortaya koymuştur. Mezhepler arasındaki görüş farklılıkları çoğunlukla mal, menfaat, mülkiyet, temizlik, belirlilik ve teslim edilebilirlik gibi kavramlara yüklenen anlamlardan kaynaklanmaktadır. Bir mezhebin satışa elverişli kabul ettiği bir hayvan, başka bir mezhep tarafından kendisinden sağlanan menfaatin yeterli veya meşru görülmemesi sebebiyle satışa elverişli kabul edilmeyebilmektedir. Aynı şekilde henüz doğmamış hayvan yavrusunun, anne karnındaki ceninin, hayvandan gelecekte elde edilecek ürünün, sürü içerisinden belirlenmemiş bir hayvanın veya yakalanması güç yabani bir hayvanın satılması konusunda da farklı fikhî değerlendirmeler bulunmaktadır.

Hayvanların kullanım alanlarının çeşitlenmesi, konunun günümüzde de önemini korumasını sağlamaktadır. Hayvanlardan beslenmenin yanı sıra güvenlik, ulaşım, üretim, tıp, ilaç, tarım ve sanayi gibi alanlarda yararlanılmaktadır. Özellikle arı, ipek böceği ve sülük gibi canlıların sağladığı ekonomik veya tıbbi menfaatler, hayvanların satılabilirliğinde yarar ölçütünün önemini açık biçimde göstermektedir. Benzer şekilde bazı deniz canlılarının gıda dışında süs eşyası, ilaç, kozmetik veya sanayi ürünü elde etme amacıyla kullanılması, klasik fıkıh kaynaklarında benimsenen ölçütlerin farklı kullanım alanları bakımından yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte bu araştırmada güncel uygulamalara ilişkin bağımsız hükümler üretmek yerine klasik fıkıh birikimindeki temel ilkelerin ve mezhep görüşlerinin düzenli bir şekilde ortaya konulması esas alınmıştır.

Araştırmanın temel problemi, İslam fıkında hayvanların satım akdine konu edilebilmesi için hangi şartların arandığı ve bu şartların farklı hayvan türleri ile satış biçimlerine nasıl uygulandığıdır. Bu temel problem çerçevesinde hayvanın fikhî mal kabul edilmesinde hangi ölçütlerin esas alındığı, hayvandan sağlanan menfaatin satış hükmünü nasıl etkilediği, satış konusundaki belirsizlik ve bilinmezliğin akdin geçerliliği üzerinde nasıl bir sonuç doğurduğu araştırılmıştır. Ayrıca henüz mevcut olmayan, yeterince belirlenmeyen veya teslim edilmesi mümkün bulunmayan

hayvanların satışı ile hayvanın doğmamış yavrusunun ve gelecekte meydana gelecek ürünlerinin satışına ilişkin görüşler incelenmiştir.

Araştırmada cevap aranan diğer bir husus, bir hayvanın etinin yenilmesinin haram olmasının o hayvanın satışını doğrudan geçersiz kılıp kılmadığıdır. Bu kapsamda eti yenilmeyen ancak insanlar için meşru bir menfaat sağlayan hayvanların satış hükmü ele alınmıştır. Domuz ve kendiliğinden ölen hayvanlar ile köpek, kedi, eşek, yırtıcı kuşlar, maymun, fil, haşereler, sürüngenler ve kemirgenler hakkındaki mezhep görüşlerinin dayandığı fikhî gerekçeler karşılaştırılmıştır. Böylece hayvan satışına ilişkin hükümlerin yalnızca yenilebilirlik üzerinden değil; menfaat, ekonomik değer, kullanım amacı, temizlik ve yasaklanmışlık gibi birden fazla ölçüt üzerinden şekillendiği değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, İslam fıkhiinde hayvan alım satımına ilişkin hüküm ve görüşleri sistemli ve karşılaştırmalı bir biçimde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda öncelikle satım akdinin genel esasları açıklanmış, ardından bu esasların hayvan satışlarına uygulanma biçimi incelenmiştir. Hayvanların satışa konu edilmesinde tür, menfaat, mülkiyet, belirlilik, mevcut olma ve teslim edilebilirlik gibi ölçütlerin etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında dört mezhep fukahasının konuya ilişkin görüşleri, dayandıkları deliller ve fikhî gerekçeler çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Mezheplerin yalnızca ulaştıkları hükümlerin aktarılmasıyla yetinilmemiş, görüş ayrılıklarının dayandığı temel yaklaşımlar da açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bir diğer amacı, klasik fıkıh kaynaklarında farklı konu ve başlıklar altında ele alınan hayvan satışlarına ilişkin meseleleri ortak bir düzen içerisinde bir araya getirmektir. Hayvanın kendisinin satılması, henüz doğmamış yavrusunun satışa konu edilmesi, sürü içerisinde belirlenmemiş bir hayvanın satılması, hayvanın olduğundan daha verimli gösterilmesi, kısmi mülkiyete konu olan hayvanın satılması ve hayvanların peşin bedel karşılığında vadeli olarak teslim edilmesi gibi meseleler farklı fikhî ilkelerle bağlantılıdır. Söz konusu meselelerin aynı çalışma içerisinde ele alınması, hayvan satışlarının fikhî yapısının bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Araştırmanın kavramsal çerçevesi; mal, menfaat, mülkiyet, satım akdi, satış konusu, belirlilik, mevcut olma ve teslim edilebilirlik kavramları üzerine

kurulmuştur. Bu kapsamda öncelikle bir şeyin fıkhen mal kabul edilmesi ve satışa konu edilebilmesi için aranan şartlar belirlenmiştir. Daha sonra hayvanların bu şartları taşıyıp taşımadığı türleri ve kullanım amaçları bakımından incelenmiştir. Çalışmada bir hayvanın satılabilirliği değerlendirilirken ondan sağlanan menfaatin fıkhen meşru olması, toplumda ekonomik bir değer taşıması, satıcının mülkiyetinde bulunması, yeterli biçimde belirlenmesi ve alıcıya teslim edilebilmesi temel ölçütler olarak dikkate alınmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Hayvan alım satımına ilişkin ayetler, hadisler ve klasik fıkıh kaynaklarında yer alan görüşler tespit edilmiş; ulaşılan bilgiler konularına göre sınıflandırılmıştır. Mezhep görüşlerinin incelenmesinde betimleyici, çözümleyici ve karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir. İlk olarak ilgili fıkıh meselesi ve bu meseleye ilişkin deliller ortaya konulmuş, ardından Hanefî, Maliki, Şafîi ve Hanbelî fukahasının görüşleri ayrı ayrı belirlenmiştir. Sonraki aşamada bu görüşlerin benzer ve farklı yönleri karşılaştırılarak mezheplerin dayandığı fikhî gerekçeler açıklanmaya çalışılmıştır. Görüşlerin aktarılmasında kronolojik bir sıralama yerine konunun sistematik biçimde incelenmesine öncelik verilmiştir.

Araştırmanın temel kaynaklarını Kur'an-ı Kerim, temel hadis kitapları ve dört mezhebe ait klasik fıkıh eserleri oluşturmaktadır. Hayvan satışlarını doğrudan veya dolaylı biçimde konu alan hadisler, ilgili hadis kitaplarının bölüm ve hadis numaraları esas alınarak kullanılmıştır. Bununla birlikte hadislerde yer alan yasaklama ve izinlerin fikhî sonuçlarının belirlenmesinde mezhep fakihlerinin açıklamalarına başvurulmuştur. Çünkü hadis kaynakları konuya ilişkin temel delilleri sunmakta; klasik fıkıh eserleri ise bu delillerin satım akdine nasıl uygulandığını ve farklı meseleler bakımından hangi sonuçların çıkarıldığını göstermektedir.

Hanefî mezhebinin görüşlerinin belirlenmesinde özellikle Serahsi'nin el-Mebsut ve Kasani'nin Bedaiu's-Sanai adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Bu eserler, satım akdinin şartlarını ve hayvanların satışa konu edilmesine ilişkin meseleleri mezhebin genel ilkeleriyle bağlantılı biçimde açıklamaları bakımından önemlidir. Maliki mezhebinin görüşlerinin incelenmesinde mezhebin temel kaynaklarının yanında İbn Rüşd'ün Bidayetü'l-Müctehid adlı eserine başvurulmuştur. İbn Rüşd'ün eseri, mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını delilleri ve ayrılık sebepleriyle birlikte

sunması bakımından karşılaştırmalı değerlendirmelerde önemli bir kaynak niteliğindedir.

Şafii mezhebinin görüşlerinin tespitinde İmam Şafii'nin el-Ümm adlı eseri ile Nevevi'nin el-Mecmu ve Ravzatü't-Talibin adlı eserleri esas alınmıştır. İmam Şafii'nin eseri mezhebin temel yaklaşımını göstermesi, Nevevi'nin eserleri ise mezhep içerisindeki görüşleri ayrıntılı ve düzenli biçimde aktarması bakımından önem taşımaktadır. Hanbelî mezhebinin görüşlerinin belirlenmesinde ise özellikle İbn Kudame'nin el-Muğni adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu eser, Hanbelî mezhebinin görüşlerinin yanında diğer mezheplerin yaklaşımlarına ve bunların delillerine de yer vermesi nedeniyle karşılaştırmalı inceleme açısından öne çıkmaktadır. Ayrıca ihtiyaç duyulan meselelerde diğer klasik kaynaklara ve temel şerh eserlerine başvurulmuştur.

Klasik kaynakların dili, konuları ele alış biçimi ve meseleleri farklı başlıklar altında incelemesi sebebiyle hayvan satışlarına ilişkin hükümlerin tek bir bölümde toplanmadığı görülmektedir. Bazı eserlerde konu satım akdinin şartları içerisinde, bazı eserlerde yasaklanan satışlar veya hayvanlardan yararlanma meseleleri kapsamında ele alınmaktadır. Bu durum, konuyla ilgili görüşlerin farklı kaynaklardan tespit edilmesini ve ortak başlıklar altında sınıflandırılmasını gerekli kılmıştır. Çağdaş kitap, makale, tez ve ansiklopedi maddelerinden ise kavramların açıklanması, görüşlerin sistemleştirilmesi ve klasik kaynaklardan elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi aşamalarında yararlanılmıştır. Mezheplere görüş nispet edilirken mümkün olduğu ölçüde klasik kaynaklar esas alınmış, çağdaş çalışmalar destekleyici kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırma, Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbelî mezheplerinin hayvan alım satımına ilişkin görüşleriyle sınırlandırılmıştır. Şii fıkıh ekolleri ile günümüzde varlığını sınırlı ölçüde sürdüren diğer fıkıh mezhepleri araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Çalışmada hayvanların satım akdine konu edilmesi esas alınmış; hayvan hakları, hayvanlara karşı sorumluluklar, avlanma, kurban, kesim usulleri ve hayvanlardan elde edilen ürünlerin tüketilmesi gibi meseleler yalnızca satış hükümleriyle doğrudan bağlantılı oldukları ölçüde ele alınmıştır. Türkiye'de yürürlükte bulunan hayvan ticareti, veterinerlik, gıda güvenliği ve tüketicinin korunmasına ilişkin mevzuat da araştırmanın temel kapsamına dâhil edilmemiştir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, klasik fıkıh kaynaklarında ele alınan ve günümüzde ekonomik veya tıbbi yararı belirgin olan hayvan türlerinin incelenmesiyle ilgilidir. Yeryüzündeki bütün hayvan türlerinin tek tek değerlendirilmesi mümkün olmadığından, fukahenin hakkında görüş belirttiği veya satış hükmünün dayandığı ölçütleri açıklamak bakımından örnek oluşturan hayvanlar seçilmiştir. Bu çerçevede eşek, kedi, köpek, bazı kuş türleri, maymun, fil, domuz, haşereler, sürüngenler, kemirgenler, sülük, arı, ipek böceği ve bazı deniz canlıları üzerinde durulmuştur. Hayvan türleri hakkındaki bilimsel ve biyolojik açıklamalar ise fikhî değerlendirmenin anlaşılması için gerekli olduğu ölçüde kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam fıkında akid kavramı, akdin kuruluşu, temel unsurları, tarafların hak ve yükümlülükleri ile geçerli ve geçersiz akidler incelenmiştir. Bir malın satım akdine konu edilebilmesi için aranan şartlar açıklanmış; bu şartların hayvanlar bakımından taşıdığı önem üzerinde durulmuştur. Ayrıca evcil ve yabani hayvan ayrımının mülkiyet, ele geçirme ve teslim edilebilirlik açısından satış hükümlerine etkisi değerlendirilmiştir. Böylece sonraki bölümlerde incelenen hayvan satışlarının dayandığı genel fikhî çerçeve ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde hayvan satışında akdin geçerliliğini etkileyen unsurlar ele alınmıştır. Bu kapsamda satıştaki aşırı belirsizlik, satış konusunun yeterince bilinmemesi, henüz mevcut olmayan bir hayvanın veya hayvana ait ürünün satılması gibi meseleler incelenmiştir. Hayvanın doğmamış yavrusunun ve üreme unsurunun satışa konu edilmesi, hayvan üzerindeki kısmi mülkiyetin satılması ve süt verimi yüksekmiş gibi gösterilen hayvanların satışına ilişkin görüşler değerlendirilmiştir. Ayrıca sürü hâlindeki hayvanların toplu olarak veya sürü içerisinde belirlenmeden satılması, hayvanların peşin bedel karşılığında vadeli teslimi ve hayvan satışlarında faiz ihtimali meydana getiren işlemler dört mezhep fukahasının görüşleri doğrultusunda karşılaştırılmıştır.

Üçüncü bölümde ise hayvanların türleri ve kendilerinden sağlanan menfaatler esas alınarak satış hükümleri incelenmiştir. Öncelikle eti yenilen ve satışı genel olarak uygun görülen hayvanlar ele alınmıştır. Daha sonra eti yenilmeyen ancak koruma, avcılık, ulaşım, yük taşıma veya benzeri meşru amaçlarla yararlanılan eşek,

kedi, köpek, bazı kuş türleri, maymun ve fil gibi hayvanların satışına ilişkin görüşler değerlendirilmiştir. Domuz ve kendiliğinden ölen hayvanların satışı ayrı başlıklar altında incelenmiş; haşereler, sürüngenler ve kemirgenler hakkındaki mezhep görüşleri karşılaştırılmıştır. Son olarak sülük, arı, ipek böceği ve bazı deniz canlıları gibi tıbbi veya ekonomik menfaat sağlayan canlıların satımına ilişkin hükümler üzerinde durulmuştur.

Bu sistematik çerçeve içerisinde hayvan alım satımına ilişkin meselelerin, İslam fıkhnın satım akdiyle ilgili genel ilkeleriyle bağlantılı biçimde incelenmesi hedeflenmiştir. Böylece farklı kaynaklarda ve çeşitli başlıklar altında bulunan görüşlerin bir araya getirilmesi, mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının dayandığı fikhî gerekçelerin belirlenmesi ve hayvanların satılabilirliğinde esas alınan ölçütlerin bütüncül bir biçimde ortaya konulması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA AKİTLER

1.1. Akdin Tarifi

Akid sözlükte çözüme fiilinin zıddı anlamında bağlama ve düğümleme manalarına gelmektedir¹ Fıkıh kaide eserlerinde ise “Bir nesnenin iki yanını bir araya getirme (toplama)” manasına geldiği belirtilmiştir.² Bilhassa katı cisimleri bir araya getirmek için kullanılmıştır. Örneğin; ipin uçlarını düğümlemek, yapıları birbirine bağlamak tarzında kullanımları mevcut olduğu kaydedilmiştir. Akid kavramı bu çerçevede ele alınmıştır.³

İstilahî manada ‘akid’ kavramı, genel ve özel olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Genel anlamda akid, bireyin gerçekleştirmeyi hedeflediği her türlü hukuki tasarruf ve borç altına girmeyi ifade eder. Daha özlü bir ifadeyle, kişinin herhangi bir konuda hukuki sonuç doğuracak bir irade beyanında bulunmasıdır.⁴ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri akdin kapsamını bu doğrultuda değerlendirmiştir.⁵ Bu yaklaşım çerçevesinde, tek taraflı irade beyanına dayanan işlemler de akid kategorisine dâhil edilmekte; hibe, ariyet, karz ve vasiyet gibi tasarruf biçimleri bu geniş anlamli akid anlayışına örnek teşkil etmektedir.⁶

Hususi anlamda akdin tarifi, akdin in‘ikadını da kapsayacak biçimde Mecelle’de şu şekilde yapılmıştır; “Akid, tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki; icap ve kabulün irtibatından ibarettir”.⁷ Akdin yürürlük kazanabilmesi için in‘ikad şartlarını taşıması gerekmektedir. Bundan dolayı gerekli şartları taşıyarak icap ile

¹ Muhammed bin Makarim bin Ali İbn Manzur Ebu’l Fazl, Cemalüddin, *Lisanu’l Arap* (Daru’s Sadr, 1994), c.3, s.296.

² Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Mensûr fi’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, 2. bs. (Kuveyt, 1985), c.2, s.397.

³ Ebu’l-Kasım el-Hüseyn bin Muhammed el-İsfehâni el-Ragıb, *El-Mufredat fi Garib el-Kur’an* (Darul Kalem, 1992), s.576.

⁴ Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razi Cessâs, *Ahkamu’l-Kuran* (Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), c.2, s.370.

⁵ Abdullah Kahraman, *İslâm borçlar hukukunda: kefâlet sözleşmesi ve günümüzdeki tatbikatı* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2008), s.23.

⁶ Hasan Hacak, “MAL”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-465.

⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye* (1881, t.y.), md. 103.

kabulün birbirine bağlanması lazımdır. İcap ve kabulün meşru biçimde birbirine bağlanması, akid mahallinin mevcut bulunması, makdûru't-teslim olması ve semenle birlikte mütekavvim olmasıyla gerçekleşir. Bu şartlar tamamlandığında akid mün'akid hâle gelir. Akid mün'akid olduğunda mal müşterinin, bedel de bayiin mülkiyetine intikal eder.⁸

1.2. Akdin Rükünleri

Rükün, bir şeyin özünü ve mahiyetini meydana getiren, yokluğu durumunda ise o şeyin varlığından söz edilemeyen unsurdur. Mesela bir akdin rüknü, icap ve kabuldür. Bunlar bulunmadığında akid de kurulmuş olmaz. Rükünler, aslî ve zâid olmak üzere iki kısma ayrılır. Aslî rükün bulunmadığında, buna bağlı başka bir şey veya hüküm de geçerli sayılmaz. Nitekim iman için kalp ile tasdik, aslî bir rükündür. Bu tasdik bulunmadığında, geçerli bir imandan da söz edilemez. Zâid rükün ise, kendisinin bulunmaması sebebiyle bir şeyin veya hükmün mutlaka geçersiz olmasını gerektirmez. Nitekim imana için dil ile ikrar, zâid bir rükündür ve bunun bulunmaması durumunda, her hâlükârda imanın da yok sayılması gerekmez.⁹

Fukahanın çoğuna göre akdin kuruluşu için şu üç rüknün taşınması gerekir: Taraflar (tarafeyn), İrade beyanı (icap- kabul) ve akid mahalli.¹⁰ Sonuç olarak bu şartlardan biri olmazsa akid anlam bulamaz.

Bir şeyin rüknü, onun mahiyetinin ayrılmaz parçası olup kendisinden bağımsız şekilde tasavvur edilemez. Bu sebeple bir şeyin varlığı, rükünlerinin varlığına bağlıdır. Rükünlerin yokluğu veya eksikliği hâlinde ise o şeyin varlığından söz edilemez.¹¹ 'Akideyn'; akidte icapta bulunan taraf (mucip) ile icabı kabul eden kişinin tarafı demektir. Yani mucib akidte icabda bulunan, kâbil de icabı kabul eden

⁸ Ali Haydar, *Düreru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (Daru'l Cil, 1991), c.1, s.105.; Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, 197, 198, 199, 200.

⁹ Tevhid Ayengin, "Rükun", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008), c.35, s.286-287.

¹⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed er-Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac* (Daru'l Fikr, 1984), c.3, s.372.

¹¹ Ali el-Hafif, *İslam hukukuna göre hukuki işlemler ve hükümleri: eşya hukuku ve borçlar hukuku*, 4. baskı, çev. Rahmi Yaran, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları İlmi eserler serisi (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), s.232-238.

kişidir. Hanefilere göre akidte rükün bu ikisi tarafından oluşmaktadır.¹² Hanefiler hariç yani cumhura göre akdin unsurları icap, kabul ve akdin mahallidir. Kısaca Mâliki, Şâfi ve Hanbelîlere göre ‘Akdin mahalli’ akdin rükünlerindendir.¹³

1.3. Tarafların Hakları ve Yükümlülükleri

Her ne kadar ‘akid’ kavramı fıkıh literatüründe son derece kapsamlı bir konuyu teşkil etmekte ve bu çerçevede oldukça hacimli eserler kaleme alınmışsa da bu çalışmanın odak noktasını, İslam hukukunda hayvan satışlarının geçerliliği ve bu satışlara ilişkin değerlendirmeler oluşturmaktadır. Özellikle satım akdinin geçerliliği söz konusu olduğunda, öncelikli olarak bireylerin dinen (şer‘an) yerine getirmekle mükellef oldukları şahsî sorumlulukları gündeme gelmektedir. Bu bireysel yükümlülüklerden sonra, taraflar arasında yapılan akid sebebiyle doğan karşılıklı borçlar ve yerine getirilmesi gereken edimler önem kazanır.

Hayvan satışlarının şer‘i açıdan geçerli sayılabilmesi için gerekli olan birtakım unsurlar ve şartlar ele alınmaktadır. Devamında ise, söz konusu satış akidlerinde ortaya çıkabilecek sıhhat bozuklukları, yani akdin geçersizliğine ya da butlanına yol açabilecek unsurlar yer almaktadır. Böylece, hayvan satışlarına dair akidlerin hem teorik temelleri hem de uygulamadaki yansımaları İslam hukuk çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1.4. Geçerli (Sahih) Akidler

Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’de sahih akid şöyle tanımlanmıştır: Bey-i sahih, aslen ve vasfen meşru olan beydir.¹⁴ ‘Bey’-i sahîh’ (geçerli satış), hem asli unsurları hem de nitelikleri bakımından şer‘i ölçülere uygun olan satış türüdür. Bir akdin sıhhatinden söz edilebilmesi için, o akdin hem rükünlerinde hem de geçerlilik şartlarında herhangi bir eksikliğin bulunmaması gerekir. Başka bir ifadeyle, akdin hukuken geçerli olabilmesi için gerekli olan tüm kurucu unsurların ve bu unsurların işlerlik kazanmasına imkân tanıyan şartların eksiksiz biçimde yerine getirilmiş

¹² Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl el-Muhtâr* (Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 1937), c.2, s.4.

¹³ Remli, *Nihayetü’l-Muhtac ila Şerhi Elfazı’l-Minhac*, c.3, s.372.

¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 108.

olması gerekmektedir. Bu tür akidler, İslam hukuk sisteminde sonuç doğurucu nitelik taşır ve ilgili şer’i hükümler bu akidler üzerine bina edilir.¹⁵

1.5. Geçersiz Akidler (Batıl ve Fasid)

1.5.1. Batıl Akidler

Mecelle’de yer alan tanıma göre ‘bâtıl bey’, aslen meşruiyetten yoksun olan satış akdidir.¹⁶ Başka bir ifadeyle, akdin kurucu unsurlarından (rükünlerinden) biri ya da birkaçı eksik olduğu takdirde söz konusu akid bâtıl kabul edilmektedir. Fıkıh literatüründe bâtıl akidler, mezheplerin ittifakıyla geçersizlik hükmüne tâbidir ve bu tür akidler üzerine herhangi şer’i bir hüküm bina edilemez.¹⁷ Taraflar arasında malın mülkiyetinin nakli söz konusu olmadığı gibi, taraflar birbirlerine karşı herhangi bir borç yükümlülüğü altına da girmezler. Örneğin, leş, kan veya domuz eti gibi İslam hukukunca mal kabul edilmeyen nesnelerin satışına yönelik akidler bâtıl olarak değerlendirilir. Zira bu tür nesneler şer’i anlamda maliyet vasfına sahip olmadıklarından, akdin konusu (mahal) olma niteliklerini taşıyamamaktadır. Oysa mahal, bir akdin varlığı ve geçerliliği açısından asli unsurlardan biri olup, bu unsurun bulunmaması halinde akdin bâtıl olduğu açıktır. Bu nedenle, söz konusu türden satış işlemleri İslam hukukunda hiçbir hüküm doğurmaz.¹⁸

1.5.2. Fasit Akidler

Rükünleri tam olmakla birlikte, vasıflarında eksiklik veya şer’i bir kusur barındırması nedeniyle geçerliliği tartışmalı hale gelen akidler, fıkıh literatüründe ‘fasit akid’ olarak tanımlanır.¹⁹ Hanefî mezhebi dışındaki cumhur ulema, bâtıl ve fasit akid arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın her ikisini de geçersiz olarak kabul eder. Onlara göre, akdin rükünlerinde veya vasıflarında bir eksiklik bulunması, hüküm ifade etmesini engellediğinden, fasit akid de bâtıl akid hükmündedir. Buna

¹⁵ Zekiyüddin es-Şaban, *İslâm hukuk İlminin esaslar: (Usûlü’l-fikh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, İlmi eserler serisi (Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), s.230.

¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 110.

¹⁷ Alâeddin Ebû Bekir b. Mesud el-Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai* (Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 1986), c.5, s.305; Ebû Zekeriya Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277) Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzebe* (İdâretü’t-Tıbbâti’l-Menâriyye, Matbaatü’t-Tadâmünü’l-Uhvi, 1925), c.9, s.455.

¹⁸ Muhammed Emin b. Ömer İbn Abidin, *Reddû’l-Muhtâr alâ’d-Dürri’l-Muhtâr* (Daru’l Fikr, 1992), c.5. s.50, 59.

¹⁹ İbn Abidin, *Reddû’l-Muhtâr alâ’d-Dürri’l-Muhtâr*, c.5, s.50.

karşın Hanefiler, bâtil ve fasit akid kavramlarını birbirinden ayırarak daha nüanslı(ince ayırım) bir yaklaşım benimsemişlerdir. Hanefî anlayışa göre, fasit akidlerde akdi oluşturan temel unsurlar (rükünler) tamdır; dolayısıyla, geçerlilik (sıhhat) şartlarındaki eksikliğin giderilmesi durumunda, akdin işlerlik kazanması mümkündür. Başka bir ifadeyle, fasit akid, fesada sebep olan unsurun ortadan kaldırılması hâlinde geçerli hale gelebilir. Örnek olarak, satım akdinde mütekavvim (İslam hukukuna göre değer taşıyan) bir malın, mütekavvim olmayan bir mal karşılığında satılması, Hanefilerce akdi fesada uğratan bir durum olarak değerlendirilir. Mesela, kuzu gibi mütekavvim bir malın, içki gibi gayrimeşru ve mütekavvim olmayan bir mal karşılığında satılması bu duruma örnektir. Burada mebî (satılan mal) olan kuzu, akdin rükünleri olan icap, kabul ve mahal bakımından herhangi bir eksiklik taşımamaktadır. Ancak semen (bedel) olan içki, mal kabul edilmediği için akdi geçersiz kılmaktadır. Bu tür bir akdin geçerli hale gelebilmesi, fesada sebep olan unsuru —yani gayrimeşru olan bedeli— ortadan kaldırmakla mümkün olur. Bedel, mütekavvim bir mal ile değiştirildiğinde, akid işlerlik kazanır ve şer’i açıdan geçerli bir akid haline gelir.²⁰

1.6. Mütekavvim Malın Kriterleri (İstifade Edilme, Temizlik, Mülkilik)

Kelime anlamı itibariyle ‘mal’, genellikle “kişinin mülkiyetinde bulunan her türlü şey” olarak tanımlanmakta olup çoğulu ‘emvâl’ dir. Malın, bireyin sosyal ve iktisadî hayatındaki belirleyici rolü sebebiyle bu kavramın mahiyeti, hem geleneksel kaynaklarda hem de modern literatürde ayrıntılı biçimde işlenmiştir

Lisanu’l Arab’ta ‘mal’ kelimesinin tarihsel süreçte geçirdiği anlam genişlemesine işaret edilmiştir. Buna göre, kelime başlangıçta daha ziyade altın ve gümüş gibi kıymetli madenler için kullanılmışken, zamanla genel anlamda tüm sahip olunan eşyaları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Arap toplumunun özellikle deve gibi hayvanlara sahip olmaya büyük önem vermesi nedeniyle, bu kelimenin halk arasında ‘deve’ anlamında da yaygın biçimde kullanıldığı belirtilmiştir.²¹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’de mal, “İnsan tabiatının meylettiği ve ihtiyaç halinde saklanarak

²⁰ Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı yayınları, nu. 270 (IFAV, 2013), s.260.

²¹ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arap*, c.11, s.635.

kullanılabilen şey” olarak tanımlanmıştır.²² Bu tanım doğrultusunda, bir şeyin mal sayılabilmesi için hem insan tabiatı açısından arzu edilir nitelikte olması hem de ihtiyaç anında kullanılmak üzere muhafazası mümkün olması gerekir.

Kur'an-ı Kerîm'de 'mal' kavramına sıkça yer verilmiştir.²³ Bu naslarda kelimenin çoğunlukla sözlük anlamına uygun olarak, bireysel mülkiyet, servet ve zenginlik gibi bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar gündelik kullanımda anlamı açık bir şekilde bilinse de, fıkıh ilmi açısından 'mal' kavramı daha teknik bir anlam içermekte ve belirli şer'i ölçütlere göre değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda, her eşya veya nesne 'mal' olarak kabul edilmekle birlikte, bunların 'mütekavvim' sayılıp sayılmaması ayrıca önem arz etmektedir. Kur'an'da 'meyte' (leş), 'dam' (kan), 'hinzır' (domuz eti), 'hamr' (şarap) ve "Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan" gibi bazı şeylerin tüketimi açıkça yasaklanmıştır.²⁴ Bu hükümlere ilaveten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Allah bir topluma bir şeyi haram kıldığında onun bedelini de haram kılar"²⁵ anlamındaki hadisi de malın fikhî değerlendirilmesinde temel bir referans teşkil etmektedir. Bu doğrultuda, hem necis kabul edilen hem de dinen herhangi bir yarar sağlaması mümkün görülmeyen nesneler, 'mütekavvim mal' vasfını haiz sayılmazlar.²⁶

Fıkıh usulünde bir malın 'mütekavvim' sayılmaması, genellikle şu gerekçelere dayandırılmaktadır:

1. Değerinin ölçülemeyecek kadar yüksek olması (insan gibi);
2. Şer'an necis veya habis sayılması (içki, domuz, pislik vb.);
3. Hakkında şer'i bir yasak bulunması (putlar gibi vb.);
4. Önemsenmeyecek kadar değersiz olması (bir tutam çimen v.b);

²² Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 126.

²³ Bu ayetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/188; Nisa, 4/2, 29, 24; Enfal, 8/36, 72.

²⁴ Bakara 2/173; Mâide 5/3, 90; En'âm 6/145; Nahl 16/115.

²⁵ Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, ed. (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd) (el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), kitap Buyu', 64.

²⁶ Muḥammad Ibn-Aḥmad es-Serahsi, *el-Mebsût* (Daru'l Ma'rife, 2009), c.11, s.122.; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl el-Muhtâr*, c.2, s.23.

5. Mülkiyet altına alınamamış olması (denizlerdeki balıklar veya doğada kendiliğinden yetişen otlar).²⁷

Hayvanların ticaret konusu yapılabilmesinin fikhî açıdan hangi şartlara bağlı olduğu ve mezheplerin bu konudaki yaklaşımları ele alınacaktır. Hayvanların mal kabul edilip edilemeyeceği hususunda mezhepler arasında ittifak bulunmamaktadır. Özellikle ‘mütekavvim mal’ niteliği açısından mezhepler farklı değerlendirmelere sahiptir. Hanefî mezhebinde şarap, leş, domuz ve kan gibi nesnelerin satımına dair hüküm verirken, bu nesnelerin tüketiminin naslarla haram kılınmış olmasını esas alır. Buna göre, bu tür nesneler akdın konusu yapıldığında akid bâtil olur.²⁸ Zira bu nesnelerden her ne suretle olursa olsun istifade etmek câiz değildir. Örneğin dinen yenilmesinde bir beis olmayan bir hayvan kendiliğinden ölürse, insan gıdası olmanın ötesinde hayvan yemi gibi durumlara da dönüştürülemez. Bu durum, onun necis olmasından değil, hakkında mutlak ve açık bir yasak bulunmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Hanefîler haram hükmünü yalnızca necaset ile değil, nassın kapsamı ile ilişkilendirmişlerdir.²⁹ Hanefî fakihler yasaklayıcı nassın bulunmaması şartını taşıyan menfaat elde etmenin mümkün olduğu her nesnenin mal sayılabileceğini ve bu sebeple tazmin konusu olabileceğini ifade etmişlerdir.³⁰ Hanefî mezhebinde bu hayvanlardan yararlanmanın câiz sayıldığına delil olarak şu rivayet zikredilmiştir: “Üç şey haramdır: Hacamatçının kazancı, zina eden kadının mehri ve av köpeği müstesna olmak üzere köpeğin bedeli.”³¹ Ayrıca Hz. Ömer’in köpek öldüren kimse hakkında yirmi deve, Hz. Osman’ın yirmi deve ve Abdullah b. Amr b. Âs’ın da av köpeğini öldüren kişinin kırk dirhem ödemesi gerektiğine hükmettiklerine dair rivayetler, köpeğin mütekavvim mal sayıldığına delili olarak

²⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü* (Ensar, 2010), s.438.

²⁸ Ali b. Ebî Bekir b. Abdü’l-Celîl el-Fergânî Merğınani, *el-Hidâye fî Şerhi Bedâyeti’l-Mübtedi* (Dar İhyâi’t-Turâsi’l-Arabi, 2010), c.3, s.42.

²⁹ Serahsi, *Mebûsât*, c.13, s.15.

³⁰ İbn Abidin, *Reddû’l-Muhtâr alâ’d-Dürri’l-Muhtâr*, c.5, s.50.; Mevslî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl el-Muhtâr*, c.2, s.10.

³¹ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Müslim, *Sahih-i Müslim*, ed. (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî) (Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâühû, 1955), kitap “Müsâkât”, 9 (No. 1568); Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 2. bs., ed. (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve İbrahim Atve İvaz) (Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y.), kit. “Büyü”, 50 (No. 1281).

değerlendirilmiştir.³² Hanefilere göre, herhangi bir şekilde kendisinden yararlanmak mümkün olan bir ürün, zarar görmesi (telef) hâlinde tazmin yükümlülüğüne konu olur. Tazmine konu teşkil eden her ürün ise alım satım akdine de konu olabilir.³³

Şâfiî mezhebine göre ise bir nesnenin satım akdine konu olabilmesi için yalnızca şer'i bir yasak taşımaması yeterli değildir; aynı zamanda necis veya habis olarak değerlendirilmemesi gerekir.³⁴ Habis, şer'an pis ve fitraten tiksinti uyandıran nesneleri ifade eder.³⁵ Buna karşılık 'tayyib' ise temiz, hoş, faydalı ve dinen helâl kılınan şeylerdir.³⁶ Tayyib olan ürünlerden faydalanmak câiz iken, habis sayılan nesneler fitraten ve şer'an istifade edilemez görüldükleri için mütekavvim mal kabul edilmezler.³⁷ Bu nedenle, Şâfiîler, içki, leş, domuz ve puta dair satışın yasaklandığını bildiren hadisi³⁸ bu görüşlerine delil olarak kullanırlar.

Ayrıca Şâfiî fakihler, necis ve habis saydıkları şeylerin mütekavvim olmamaları nedeniyle bu ürünlerin satımına cevaz vermedikleri gibi, zarar görmeleri (telef olmaları) halinde tazmin edilmelerinin de gerekmediğini belirtmişlerdir.³⁹ Şâfiî fakihleri ticaret malı sayılacak ürünlerin değerlendirilmesinde, mülkiyeti edinen şahsın durumuna değil, ürünün mahiyetine bakılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Nitekim keçi, koyun, inek ve deve gibi canlıların insan gıdası olarak tüketilmeleri ve akid konusu teşkil etmeleri Müslümanlar ile gayrimüslimler açısından câizdir. Ancak dinen etinin yenmesinde bir beis olmayan bu canlılar

³² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra* (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), c.6, s.12.

³³ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi(h. 595) İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid* (Dârü'l-Hadîs, 2004), c.3, s.146.

³⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Bağdadi el-Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fi Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî* (Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), c.5, s.376.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arap*, c.1, s.566.; Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-Zebidi, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, 1965.-2001. bs. (Kuvveyt Haberleşme Bakanlığı, 1965), c.3, s.288.

³⁶ Cessâs, *Ahkamu'l-Kuran*, c.3, s.307.

³⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c.3, s.189.; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni* (Mektebetu'l-Kâhire, 1969), c.4, s.159.; Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.149.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1. bs., ed. (Thk.Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır) (Dâru Tavki'n-Necât, 2001), kit. "Büyû", 112 (No. 2236); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, ed. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye-Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.), "Ticârât", 11 (No. 2167).; Müslim, "Müsâkât", 13 (No. 1581); Ebû Dâvûd, "Büyû", 64 (No. 3486).

³⁹ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.228.

kendiliğinden öldüklerinde (meyte), gıda vasfını ve ticarî emtia olma niteliğini kaybeder. Şâfiilere göre Hz. Peygamber, meytenin haram kılındığını beyan etmiş, bu hususta müslim ile gayrimüslim arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Bu itibarla, müslüman kimse bakımından gıda yahut ticarî meta olarak kullanılması yasaklanan bir ürün, gayrimüslimler bakımından da yasak kabul edilir.⁴⁰

1.7. Evcil ve Vahşi Hayvanlar Arasında Ayırım

Fıkıh literatüründe hayvanlar genel olarak evcil (أهلي/إنسي) ve vahşi (وحشي) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırım hayvanların satışı ile ilgili milk altına alınıp alınamayacağı, faydalanılabilir olup olmadığı gibi konularda ön şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Hangi hayvanların evcil hangi hayvanların vahşi olduğu ayırımı yapılabildiğinde zekât, kurban, sayd ve bey‘ hükümleri bu ayırım üzerine bina edilir; bu sebeple hayvan satışlarında evcil–vahşi ayırımı, hayvanın mülkiyete konu olup olmaması ve ‘ma’dumun satışı’ gibi meselelerle doğrudan bağlantılıdır.

İslâm hukukunda hayvan alım satımında ‘ehlî’ ve ‘vahşî’ ayırımı, sadece zoolojik bir tasnif değil, satım akdinin konusu olan hayvanın mal sayılıp sayılmaması, meşru menfaat taşıyıp taşıymaması ve tesliminin mümkün olup olmaması bakımından önem taşıyan bir ayırımdır. İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab’da vahşîyi “insanla ünsiyet kurmayan kara hayvanı” olarak tanımlar. Yine İbn Manzûr vahşîlik, hayvanın insan çevresinden uzak durması, insanla birlikte yaşamaya alışkın olmaması ve tabiatı gereği insandan ürkmesiyle ilişkilendirmiştir. Buna karşılık ehlî hayvan, insan yerleşim alanlarına, ev ortamına ve insanla birlikte yaşamaya uyum sağlayan hayvanı ifade etmiştir.⁴¹ Bu bakımdan sözlük anlamı itibarıyla ehlîlik; ünsiyet, yakınlık ve alışmışlık kavramlarıyla açıklanırken, vahşîlik; uzaklık, ürkeklik ve insandan kaçma eğilimi etrafında şekillenmiştir.

Fıkıhta ise bu ayırım, hayvanın sadece tabiatını değil, aynı zamanda hukuki statüsünü etkiler. Çünkü ehlî hayvan çoğunlukla insan elinde bulunan, teslimi kolay, ekonomik değeri açık bir maldır. Vahşî hayvan ise çoğu zaman ancak avlanıp ele geçirildiğinde hukuken tasarrufa konu olur. Bununla birlikte fakihler, ehlî-vahşî

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Daru’l Fikr, t.y.), c.7, s.44; Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.225; Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi’l-İmam eş-Şâfiî*, c.7, s.222.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arap*, c.6, s.368.

ayrımını tek başına yeterli görmemiş; asıl ölçü olarak meşru fayda, teslim imkânı ve bazı mezheplerde ayrıca necis olup olmama unsurunu esas almıştır. Bu sebeple her vahşî hayvanın satışı yasak, her ehlî hayvanın satışı da mutlak biçimde serbest kabul edilmemiştir.⁴²

Hanefî mezhebinde en meşhur yaklaşım, hayvan satışında meşru menfaatin esas alınmasıdır. Bu sebeple sırf bir hayvanın vahşî olması, onun satışını kendiliğinden geçersiz kılmaz. Hanefî çizgide av köpeği, pars, doğan, şahin ve benzeri av veya koruma maksadıyla yararlanılan hayvanların satımı câiz görülmüştür. Hanefî literatürde özetlenen görüşlerden biri, “köpek, pars ve yırtıcı hayvanların satımının sahih olduğu” şeklindeki ifadedir. Bu yaklaşım, köpek de dâhil olmak üzere bazı hayvanların satışının, meşru ve şer‘an muteber bir menfaat taşıması hâlinde câiz görüldüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre belirleyici ölçüt, hayvanın evcil veya vahşî olması değil; ondan dinen geçerli kabul edilen bir faydanın elde edilip edilememesidir.⁴³

Mâlikî mezhebinde hâkim görüş, köpek satışının câiz olmadığı yönündedir. Nitekim Mâlikî kaynaklarda yer alan “satışı yasaklanan şeylerin, örneğin av köpeğinin satışının sahih olmadığı” şeklindeki ifade, bu yaklaşımı açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Mâlikîler, avcılık gibi meşru bir kullanım amacı bulunsa dahi köpeğin satımını geçerli bir akid olarak değerlendirmemişlerdir. Buna karşılık Mâlikîler, bütün vahşî hayvanları mutlak olarak yasaklamaz; hayvanın canlı menfaati ile deri gibi dolaylı menfaati arasında ayırım yaparlar. Nitekim Desûkî’de, kedinin diri olarak menfaati bulunduğu için satışının daha kolay kabul edildiği, bazı vahşî hayvanların ise daha çok derileri bakımından değerlendirildiği görülür. Bu sebeple Mâlikî yaklaşım, Şâfiî ve Hanbelîlere yakın olmakla birlikte, bazı hayvanların kullanım biçimine göre daha nüanslı bir tasnif yapar.⁴⁴

Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, köpek satışının hükmü konusunda büyük ölçüde aynı doğrultuda değerlendirme yapmaktadır. Her iki mezhepte de en bilinen ve mezhep görüşünü en güçlü biçimde temsil eden yaklaşım, köpeğin satışının geçersiz

⁴² Remli, *Nihayetü’l-Muhtac ila Şerhi Elfazı’l-Minhac*, c.3, s.393.

⁴³ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, c.5, s.142.

⁴⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed (1230/1815) Desuki, *Hâşiyetü’d-desukî ala şerhi’l-kebîr* (Daru’l Fikr, t.y.), c.3, s.11.

olduğu yönündedir. Şâfiî mezhebinde Remlî, Nihâyetü'l-Muhtâc adlı eserinde “eğitilmiş olsa bile köpeğin satışının sahih olmayacağını” ifade ederek, eğitilmiş av köpeğinin dahi satışa konu edilemeyeceğini açıkça belirtmektedir. Hanbelî mezhebinde ise İbn Kudâme, el-Muğnî’de “köpek satışının bâtil olduğu hususunda mezhep içinde ihtilaf bulunmadığını” ifade ederek Hanbelî mezhebinin mu’temed görüşünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre köpek, yalnızca evcil veya vahşî hayvan kategorisi açısından değil; hakkında özel yasaklayıcı rivayetlerin bulunması ve mezhep içindeki temizlik anlayışı sebebiyle satım akdinin konusu dışında bırakılmıştır.⁴⁵

Bununla birlikte Şâfiî ve Hanbelîler, bütün vahşî hayvanları aynı hükme bağlamaz. Avcılıkta veya başka meşru işlerde kullanılan bazı vahşî hayvan ve kuşların menfaati kabul edilir. Ancak bu mezheplerde Hanefîlerden farklı olarak, “menfaat var” demek tek başına yeterli değildir; özellikle köpek gibi nasla ayrıca yasaklanmış hayvanlar satıştan çıkarılır. Bu yüzden Şâfiî-Hanbelî çizgide ehlî-vahşî ayrımının asıl sonucu, “bütün vahşîler satılamaz” şeklinde değil; “özel yasak bulunan ve necis sayılan hayvanlar satılamaz, diğerlerinde meşru fayda ayrıca değerlendirilir” şeklinde özetlenebilir.⁴⁶

Sonuç olarak mezheplerin görüşleri topluca değerlendirildiğinde dört ana yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Hanefî mezhebi, şer‘an muteber menfaat ölçüsünü merkeze alarak ehlî-vahşî ayrımını daha esnek yorumlamış ve dinen geçerli bir fayda sağlayan hayvanların satımına daha geniş bir alan tanımıştır. Bu nedenle Hanefîlere göre belirleyici olan, hayvanın evcil veya vahşî olması değil; mütekavvim mal niteliği taşıyıp taşımadığı ve ondan şer‘an geçerli bir menfaat elde edilip edilememesidir. Mâlikî mezhebi ise köpek satımı başta olmak üzere bazı hayvanların bey‘inde daha ihtiyatlı bir tavır benimsemekle birlikte, hayvanın canlı olarak sağladığı menfaat ile ondan elde edilebilecek diğer yararları birbirinden ayırarak daha ince bir değerlendirme ortaya koymuştur. Şâfiî mezhebi, özellikle köpek satımı konusunda daha katı bir yaklaşım benimsemiş; eğitilmiş av köpeğinin dahi satımını sahih görmemiştir. Bununla birlikte vahşî hayvanların satımında menfaat unsurunu

⁴⁵ Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.393.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.189.

⁴⁶ Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.393.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.189.

bütünüyle dışlamamakla beraber, özel yasaklayıcı nasları ve necâset anlayışını daha belirleyici kabul etmiştir. Hanbelî mezhebi de Şâfiî mezhebine yakın bir çizgide yer almakta; köpek satımının bâtil olduğu görüşünü güçlü biçimde benimsemekte ve bu hususta mezhep içinde genel bir ittifak bulunduğunu ifade etmektedir.

Bu çerçevede İslâm hukukunda ehlî-vahşî ayrımı, tek başına nihai hükmü belirleyen mutlak bir ölçüt değildir. Satım akdinin sıhhati; hayvandan elde edilen şer'an muteber menfaat, tahâret-necâset anlayışı, teslim edilebilirlik, zilyetlik altına alınmış olma ve ilgili nasların delâletiyle birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim aslan, kaplan, kurt ve yabanî kuşlar gibi vahşî hayvanların özellikle yakalanmamış, zapt altına alınmamış ve teslimi mümkün olmayan hâlleriyle satılması sahih görülmemektedir. Zira bu tür hayvanlar üzerinde fiilî tasarruf imkânı bulunmadığı gibi, satım akdinde garar, yani akdin haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık ve belirsizlik taşıması da söz konusu olmaktadır. Buna karşılık yakalanmış, zapt altına alınmış ve insanın fiilî hâkimiyetine girmiş olan yabanî hayvanların satımı, mezheplerin menfaat, tahâret-necâset ve teslim edilebilirlik ölçütlerine göre farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bu noktada fıkıh mezhepleri arasında ortak ilkeler bulunmakla birlikte, hükmün ayrıntılarında mezheplere göre bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYVANLARIN ALIM SATIMI

İnsan hayatının devamı, ihtiyaçların karşılanması ve toplumsal düzenin sürdürülebilmesi bakımından mal ve hizmetlerin karşılıklı değişimi kaçınılmaz bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle alışveriş, yalnızca günlük hayatın ekonomik bir faaliyeti değil, aynı zamanda İslâm hukukunun ayrıntılı biçimde düzenlediği muâmelât alanının temel konularından biridir. Fıkıh literatüründe bey‘, icâre, selem, sarf ve takas gibi farklı akid türleri altında ele alınan bu işlemler, tarafların rızası, akdin konusu, bedelin belirli olması, teslim imkânı ve garardan uzak bulunma gibi hukukî şartlara bağlanmıştır. Bu çerçevede hayvan alım satımı da tarihsel süreçte insanların beslenme, ulaşım, tarım, korunma ve avcılık gibi temel ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkili olması sebebiyle fikhin önemle üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştur. Çalışmanın bu kısmında hayvan alım satımı meselesi, İslâm hukukunun akid, mülkiyet, menfaat, tahâret-necâset ve mütekavvim mal anlayışı çerçevesinde incelenmiştir.

Malum olduğu üzere, yeryüzündeki birçok varlık gibi hayvanlar da insanoğlunun istifadesine sunulmuştur. Kur’an’da bu husus şu şekilde ifade edilmiştir: “Hayvanlarda sizin için elbette bir ibret vardır. Onların karınlarındakinden size süt içiririz. Onlarda sizin için daha birçok menfaatler vardır ve onlardan yersiniz de.”⁴⁷, “Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız”⁴⁸, “Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz”⁴⁹, “Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik/zevk vardır”⁵⁰, “Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir”⁵¹, “Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz

⁴⁷ Müminun, 23/21.

⁴⁸ Müminun, 23/22.

⁴⁹ Nahl, 16/5.

⁵⁰ Nahl, 16/6.

⁵¹ Nahl, 16/7.

daha nice şeyleri de yaratır”⁵² gibi âyetlerle dile getirilmiştir. Yukarıda zikredilen âyetlerden, hayvanlardan yeme, içme ve çeşitli yönlerden faydalanmanın asli itibariyle olarak mubah olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte insanların her hayvandan veya her hayvan türünden fayda temin etmesi mümkün değildir. Zira hayvanların hükmü; türü, taşıdığı menfaat, temiz veya necis kabul edilmesi, helâl-haram oluşu ve ondan elde edilecek faydanın şer‘an muteber olup olmaması gibi ölçütlere göre değişiklik göstermektedir.

Hayvanların etlerinden de faydalanmanın genel ölçüsü her eşyada olduğu gibi; “İyi ve temiz şeylerin helal, pis ve iğrenç şeylerin haram” olmasıdır.⁵³ Kur‘an’da yenmesi yasak olarak ismi geçen başlıca hayvan “hinzır/domuzdur”.⁵⁴ Ne var ki İslam fıkına göre yenilmesi haram görülen hayvan yalnız domuz değildir. Resûlullah’ın (s.a.v.) sünnetindeki tatbikatlar ve bu tatbikatların lafzi ifadesi mahiyetindeki hadisler, eti helâl olan ve olmayan hayvanların tayinine ilişkin genel çerçeveyi ortaya koymuştur. Nitekim bu hadislerden biri de İbn Abbas’ın rivayet ettiği ve “Resûlullah (s.a.v.), köpek dişli yırtıcı hayvanlar ile pençeli yırtıcı kuşların etlerinin yenmesini yasakladı”⁵⁵ mealindeki hadistir.

Âyet ve hadislerde yenilmesi veya kendilerinden yararlanılması yasaklanan hayvanların, toplum nezdinde mütekavvim mal olarak değerlendirilip satım akdine konu edilmesi asıl itibariyle mümkün görülmemiştir. Aynı şekilde tabiatları itibarıyla iğrenç kabul edilen ve insanların kendilerinden yararlanma konusunda örfen uzak durduğu hayvanlar da iktisadî değer taşımayan varlıklar arasında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, hangi sebeple olursa olsun insanların meşru yollarla faydalanamadığı, elde etmek için maddî bir bedel ödemeyi ve emek sarf etmeyi uygun görmediği hayvanların iktisadî bir değerinden söz edilemez. Dolayısıyla bu tür hayvanların fikhî anlamda mal kabul edilmesi mümkün olmadığı gibi, satım akdine konu edilmeleri de mümkün değildir.

⁵² Nahl, 16/8.

⁵³ Bakara, 2/172; Maide, 5/4; A‘raf, 7/157.

⁵⁴ Bakara, 2/172; Nahl, 16/115; Maide, 5/3; Enam, 6/145.

⁵⁵ Müslim, “Sayd ve’z-Zebâih”, 3 (No. 1934); Ebû Dâvûd, “Et‘ime”, 33 (No. 3803); Tirmizî, “Sayd”, 11 (No. 1478).

2.1. Hayvan Satışında Akdin Sıhhatine Etki Eden Unsurlar

2.1.1. Garar

‘Garar’(غرر) kelimesi sözlükte, ‘aldatma, belirsizlik ve kandırma’ anlamlarına gelir.⁵⁶ İslam hukukunda en çok kabul gören tanımıyla garar kelimesi Kur’an-ı Kerim’de geçmemekle birlikte, aynı kökten olan ‘aldanma’ anlamındaki garr mastarı Kur’an-ı Kerim’de mazi ve muzâri sığaları ile on beş defa, ‘aldanma’ manasına gelen gurûr kelimesi dokuz defa geçer.⁵⁷ Belirsizlik satılan malda, bedelde, vadede, teslim edilebilirlik hususunda vb. olabilir. Garar, vücutta yani alım satım akdine konu olan şeyin varlığı ile ilgili ise akdi bâtil kılar; sıfat ile ilgili olursa ifsat eder⁵⁸. Ebu Hureyre (r.a.), “Hz. Peygamber (s.a.v.) “Bey’ul garar’ı yasakladı”⁵⁹ sözüyle bu akdin haramlığına işaret etmiştir.

Bu hadis-i şeriften kıyasla belirsizlik taşıyan akidler geçersizdir. Hayvan alışverişleri kapsamında ise özellikleri, türü belli olmayan bir hayvanın satışı yasaktır. Henüz ortada olmayan bir şeyi satmak câiz değildir. Meselâ kişinin ağaçlarında yetiyecek olan meyveleri şimdiden satması, koyunlarının doğuracağı kuzuları şimdiden satması, hayvanın memesindeki sütü şimdiden satması câiz değildir. Bunun delili, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hazır olmayan bir şeyin satılmasını yasaklanış olmasıdır.⁶⁰

Hakîm b. Hizam'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “Ey Allah'ın Resulü! Bana bir müşteri gelir, benden dükkânımda olmayan bir malı ister. Ben o kimseye o malı çarşıdan alırsam almaz mı?” diye sormuş. Hz. Peygamber(s.a.v.) ise “Hayır, sende bulunmayan malı satma” buyurmuştur.⁶¹

Hanefilere göre yine belirsizlik içeren satışlar zikredilecek olan nakille yasaklanmıştır. Ebû Said el-Hudri'den (r.a.) nakledildiğine göre Peygamber(sav.) şu hususları yasaklamıştır; “Hayvanların karnındaki yavruları ve (sağılıp ölçekle

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arap*, c.5, s.16.

⁵⁷ İbrahim Kafi Dönmez, “GARAR”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (1996), c.13, s.366.

⁵⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*, s.433.

⁵⁹ Müslim, “Büyû”, 4 (No. 1513).

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 70 (No. 3503).

⁶¹ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 70 (No. 3503).

verilmediği sürece) memelerindeki sütü satmak, efendisinden kaçan köleyi satmak, balıkçının attığı ağa takılacak balığı satması, henüz teslim gerçekleşmediği halde sadakayı ve mücahitlere taksim edilmeden önce ganimet malını satmak."⁶²

Şâfiîlere göre bu tür bir satışın geçersiz olmasının sebebi, satış akdinin geçerli olabilmesi için gerekli olan mülkiyetin kesinliği ve teslim edilebilirlik şartlarının bulunmamasıdır. Ayrıca, malın teslimi belli bir süreye bağlı olup sürenin ne zaman dolacağı bilinmediğinden, satışın geçerliliği belirsizlik (garar) içermektedir. Aynı şekilde, malın ancak ilerleyen bir zamanda mevcut hâle geleceği ve ödemeye esas olacak zaman diliminin net olmaması nedeniyle de bu tür bir akid bâtıl kabul edilir.⁶³

Mâlikîlerin bu konudaki görüşü şöyledir: Garar (belirsizlik) içeren satışlar, belirsizliğin derecesine göre değerlendirilir. Eğer bir satış işleminde belirsizlik aşırı derecede fazlaysa ve bu belirsizlik satışın temel unsuru hâline gelmişse, bu satış ‘garar satışı’ olarak kabul edilir ve geçersiz olur. Ancak, eğer belirsizlik miktarı az ise, bu durum satışı geçersiz kılmaz. Çünkü hiçbir ticari işlem tamamen belirsizlikten arındırılamaz. Bu nedenle fakihler, gararın satış üzerindeki etkisini değerlendirirken belirsizliğin derecesini esas alır. Eğer belirsizlik fazla ve belirleyici bir unsur ise satış geçersiz sayılır; ancak eğer belirsizlik az ve tolere edilebilir düzeydeyse satış geçerli olabilir.⁶⁴

Hanbelî mezhebinde bu görüş, belirsizliğin (gararın) satış işlemlerinde yasaklanmasına dair hadisler ve fikhî kaideler çerçevesinde şekillenmiş olup bu şekilde bir satış câiz görülmemiştir.⁶⁵

Garar başlığı altında incelenmesi gereken bir diğer konu ise şansa dayalı mal edinme örnekleridir ki bunun başında meysir gelir. Meysir, sözlükte kök olarak ‘ye-se-ra’den gelir; klasik kaynaklarda kelimenin, bir kimsenin mala kolayca ulaşması yahut pay elde etmesi anlamıyla bağlantılı olduğu belirtilir. Nitekim Lisânü’l-

⁶² İbn Mâce, “Ticârât”, 24 (No. 2196).

⁶³ Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnil Muhtac ila Marifat Meani Elfaz el-Minhac* (Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), c.2, s.58.

⁶⁴ Ebû Muhammed Celâlüddin Abdullah b. Necm b. Şas b. Niza el-Cüdami es-Sa’di el-Mâlikî İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fi Mezhebi Alimil Medîne* (Darul Ğarb el-İslami, 2003), c.2, s.670.

⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.78.

‘Arab’da ‘meysir’ kökü ‘yeser’ maddesi altında açıklanırken,⁶⁶ klasik tefsirlerde de “el-meysir, Arapların azlâm ile oynadığı kumardır” denilir;⁶⁷ yani kişinin mal kazanımı emek, üretim ve açık akid şartlarıyla değil, şans ve kura benzeri usullerle belirlenir. Kur’an’da meysir önce günahı faydasından büyük bir iş olarak anılmış⁶⁸, ardından içkiyle birlikte kesin biçimde haram kılınmıştır.⁶⁹ Bu âyetlerde meysir “şeytan işi bir pislik” olarak nitelenmiş ve ondan kaçınılması emredilmiştir.

Hayvan satımları bakımından, sonucu teslim veya elde edilme ihtimaline bağlı bulunan işlemler garar kapsamında değerlendirilmiş; bazı fakihler bu tür işlemleri meysir ve kumar ile de ilişkilendirmiştir. Nitekim klasik fıkıh literatüründe hayvanın karnındaki yavrunun, kaçmış veya teslimi mümkün olmayan hayvanın satışı gibi işlemler esasen garar, cehâlet ve teslim edilebilirlik problemi çerçevesinde ele alınmıştır.⁷⁰ Meselâ bay‘ al- hasât denilen satışta akdin bağlayıcılığı veya satılan şeyin tayini taş atma gibi rastlantısal bir fiile bağlandığı için Hz. Peygamber(s.a.v.) bu satışı yasaklamıştır.⁷¹ Aynı şekilde hayvanın yaşı, sağlığı, cinsi veya teslimi açıkça belirlenmeden yapılan satışlar da garar içerdiğinden yasaklanmıştır. Bu yüzden her meysir garar içerir; fakat her garar doğrudan meysir sayılmaz.

2.1.2. Cehalet

Sözlükte ‘Cehl’ ilmin/bilginin zıddıdır.⁷² Bir kişi bir şeyi bilmediğinde ‘جهل’ (onu bilmedi) denir. Ve bu durum ‘جهلاً’ ve ‘جهالة’ kelimeleriyle ifade edilir. ‘Cahiliyet’ kavramı, İslam öncesi dönemi ifade eder ve bu dönemde insanların Allah’ı ve peygamberlerini tanımamaları, dinde bilgisiz olmaları, soy-sopla övünmeleri, kibirlenmeleri ve zulme yönelmeleri gibi durumları kapsar. Araplar, ‘الجاهلية الجاهلاء’ diyerek cahiliye dönemini vurgulu bir şekilde ifade etmişlerdir.⁷³ Terim olarak ise

⁶⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l Arap*, c.15, s.316.

⁶⁷ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ Begavî, *Tefsîrû’l-Begavî*, 4. bs. (Dâr Taybe li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1997), c.1, s.252.

⁶⁸ Bakara, 2/219.

⁶⁹ Mâide, 5/90-91.

⁷⁰ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.310-11, 391-394.

⁷¹ Müslim, “Büyü”, 4, (No. 1513); İbn Mâce, “Ticârât”, 23 (No. 2194).

⁷² İbn Manzur, *Lisanu’l Arap*, c.11, s.129.

⁷³ İbn Manzur, *Lisanu’l Arap*, c.11, s.129.

bilgisizlik, akid konusu olan eşyanın vasıflarının bilinmemesidir.⁷⁴ Alışverişte alınan ya da ödenenle alakalı bilinmezlikler akdin geçersiz olmasına sebep olur.

Hanefî mezhebine göre ise görmeden yapılan satışlarda, satılan malın mülkiyetinin devredilebilir ve belirlenebilir olması satışın geçerliliği için temel şarttır. Eğer satılan mal açıkça belirlenmiş ve fiziksel olarak işaretlenmişse, görülmeden satışı câiz olabilir. Ancak, alıcının malın nitelikleri hakkındaki bilgisi yalnızca satıcının beyanına dayanıyorsa, burada belirsizlik söz konusu olabilir ve bu durum satışın geçersiz olmasına neden olabilir. Eğer belirsizlik ihtilafa yol açıyorsa, satış geçersizdir, ancak tahıl yığını gibi durumlarda belirli miktarda satış geçerli kabul edilir çünkü ihtilaf riski düşüktür. Bir malın görülmemesi, sözleşmenin tamamen geçersiz olduğu anlamına gelmez; ancak alıcının tam rızası satışın bağlayıcılığı için gereklidir. Eksik bilgiyle yapılan satışlarda, alıcının malı gördüğünde sözleşmeyi kabul etme veya iptal etme hakkı vardır. Ayrıca, alıcının rızası eksikse, fesih hakkı tanınır, ancak bu durum satışın tamamen geçersiz olduğu anlamına gelmez.⁷⁵

Mâlikîlere göre görmeden yapılan satışta (بيع الغائب), eğer satıcı ile alıcı arasında bir şart koşulmamışsa peşin ödeme (نقد) câizdir. Ancak peşin ödeme bir şarta bağlanırsa, bu durum belirsizlik (خطر) içerdiğinden akid geçersiz olur. Çünkü böyle bir durumda ödenen bedel bazen borç (سلف), bazen de fiyat (ثمن) konumunda olabilir. Satılan malın yokluğu kısa süreliyse ve taşınmaz gibi değişime uğramayan bir mal ise peşin ödeme geçerli kabul edilir. İbnül-Kasım (ö.191/806)'a göre, taşınmaz mallar gibi güvenli (مأمون) varlıklarda bile, eğer malın bulunduğu yer uzaksa peşin ödeme câiz değildir. Buna karşılık, Eşheb El-Kaysî (ö.204/820) taşınmazlarla diğer malları aynı hükme tabi tutarak, malın uzak bir yerde olması halinde peşin ödemenin geçersiz olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Şâfiîlere göre satışta görme şartı konusunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Çoğunluk görüşüne göre, alıcı ve satıcı malı görme imkânına sahipse, satışın geçerli olabilmesi için görme şartı aranır. Ancak mal uzak bir yerde olup

⁷⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*, s.68.

⁷⁵ Serahsi, *Mebûsât*, c.14, s.79.

⁷⁶ İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.729.

görülme imkânı yoksa görme şartıyla satışı câiz kabul edilmiştir. Toprak altındaki sebzeler gibi malların satışında ise, görme imkânı olmadığı için bu tür satışların geçersiz olduğu konusunda ittifak edilmiştir. Çünkü bu tür mallar ne tam olarak tarif edilebilir ne de satış iptal edildiğinde eski haline döndürülebilir. Öte yandan, hurma gibi kabuklu veya keseler içinde saklanan mallar konusunda bazı fakihler, en üsttekiler görüldüğü takdirde satışın geçerli olabileceğini savunmuştur. Kap içindeki malların satışı da akışkan ve katı mallar olarak ayrılmıştır; yağ ve bal gibi sıvı maddelerde küçük bir kısmının görülmesi yeterli sayılır.⁷⁷

Hanbelîlere göre ise eğer satıcı, sattığı malın özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tarif ederse ve bu tarif, selem akdi için yeterli olacak düzeydeyse, bu satış geçerli sayılır. Bu, Hanbelî mezhebinin genel görüşü olup çoğu fakih tarafından benimsenmiştir. Ancak İmam Ahmed'e göre satışın geçerli olması için malın görülmesi şarttır, çünkü sadece tarif etmekle malın tam olarak bilinmesi mümkün değildir. Bu görüşe karşı olan fakihler ise satışın geçerli olması için tam görmenin şart olmadığını, malın temel niteliklerinin bilinmesinin yeterli olduğunu savunurlar. Çünkü aynı durum selem akdinde de geçerlidir ve orada da malın tam görülmesine gerek yoktur.⁷⁸

2.1.3. Ma'dumun Satışı

Ma'dum kelimesi sözlükte, fakir anlamında kullanılmış olup bu, şiddetli ihtiyaç içindeki bir kimsenin, sanki hiç yokmuş gibi (varlığı hissedilmeyecek kadar muhtaç) hale gelmesini ifade eder.⁷⁹ Terim olarak ma'dum ikiye ayrılır: 1.Ma'dum hakikaten: Hariçte (zihnimiz dışında) bir varlığı olmayan. 2. Ma'dum hükmen: Hariç te bir varlığı bulunsa bile şer'an yok sayılan şey; abdestsiz kılınan namaz gibi.

Ma'dûmun, yani akid sırasında mevcut olmayan bir şeyin satım akdine konu edilmesi kural olarak bâtıldır. Henüz doğmamış bir hayvanın ileride doğacak yavrusunun satımı bu kapsamdadır.⁸⁰ Çünkü bu durumda akdin konusu mevcut

⁷⁷ Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfi*, c.5, s.24.

⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.3, s.394-395.

⁷⁹ Zebidi, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, c.33, s.74.

⁸⁰ İsmail Bilgili, "İslâm Hukukunda Ma'dûm'un Satışı", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 8 (2006): 211-38.

olmadığı gibi teslimi de mümkün değildir.⁸¹ Bununla birlikte vasıfları belirlenebilen, zimmette borç olarak sabit olabilecek ve ileride teslimi mümkün bulunan mallar selem akdinde olduğu gibi istisnaen akde konu edilebilmektedir.⁸² Ayrıca mevcut bir mala tâbi olarak sonradan ortaya çıkan ma'dûm unsurların satımı da câiz görülmüştür. Kavun, karpuz ve benzeri peyderpey meydana gelen ürünlerin, mevcut olan kısım ile birlikte satılması buna örnek gösterilebilir.⁸³ Bu başlık altında ma'dûmun bey'ine dair rivayetler ve fukahânın konu hakkındaki değerlendirmeleri ele alınarak meselenin farklı yönleri ortaya konulacaktır.⁸⁴

Peygamber(s.a.v.) "Avcının yakalayacağını satmasını yasakladı."⁸⁵ hadisi "Sudaki balığı satmayın"⁸⁶ diyerek, sudaki balığın satılmasını yasaklamaları ile bu tür bir satışın şer'an uygun olmadığını görmekteyiz.

Hanefilere göre bu hüküm şöyle yorumlanır: "Sudaki balık ele geçirdiğinizde suyla birlikte gölete (havuza) girse ve kişi göletin ağzını kapatarak, balığın çıkmasını önlese, balık görülmediği halde bu durum mülkiyet gerektirecek bir şekilde malı ele geçirmek gibi değerlendirilir. Ancak balık suyla birlikte göle girdiği halde suyun ağzı kapatılmamışsa balığın satılması geçerli olmaz. Çünkü balık, ele tutulmadığı sürece sadece göletine girmesiyle, sahibinin mülkiyetine geçmiş olmaz."⁸⁷

Mâlikîlere göre ise satışı geçersiz olan mallar arasında, havada serbestçe uçan kuşlar ve suda henüz avlanmamış balıklar yer alır, çünkü bunların yakalanıp alıcıya teslim edilmesi mümkün değildir. Benzer şekilde, henüz doğmamış bir fetüs (cenin) doğmadan satılamaz. Ayrıca, kaçak veya kaybolmuş köleler ve hayvanların da satışı geçersizdir; çünkü bunların bulunup teslim edilmesi garanti edilemez. Ancak, eğer

⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 205.

⁸² Bilal Aybakan, "SELEM", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009), c.36, s.403.

⁸³ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 205; Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, md. 205.

⁸⁴ Bilgili, "İslâm Hukukunda Ma'dûm'un Satışı", s.211-238.

⁸⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr* (Daru'l Tac, 1989), c.5, s.240.

⁸⁶ Ebî Şeybe, *Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, c.5, s.240.

⁸⁷ Serahsi, *Mebûsât*, c.20, s.168.

satışı yapan kişi, kaçan hayvanı veya köleyi yakalamış ve kontrolü altına almışsa, bu durumda satış geçerli kabul edilir.⁸⁸

Şâfiî mezhebine göre ise satım akdinde, satılan malın teslimine güç yetirebilme esas alındığından, teslimi mümkün olmayan şeyin satımı sahih değildir. Buna göre havadaki kuş, bulunduğu yere dönmeye alışık olsa dahi, tesliminde garar bulunduğu için satımı sahih sayılmaz. Ayrıca kuşun akli bulunmadığından geri döneceğinden kesin olarak emin olunamaz. Bu mesele, bu yönüyle “bir iş için gönderilen kölenin satımı” meselesinden ayrılmaktadır. Diğer bir örnek ise, kraliçe arının kovanda tutulması hâlinde bal arılarının satımının sahih olmasıdır. Arı satımı bu bakımdan kuş satımından farklılık arz eder. Ayrıca arılar, avlanmada kullanılmak maksadıyla edinilen varlıklar değildir. Yine arılar normal şartlarda yalnızca çiçeklerden elde ettikleri özlerle beslenirler. Şayet arının satımı, kovanda hapsedilmiş olmasına bağlı kabul edilseydi, bu durum zarar doğururdu yahut arı satımını imkânsız hâle getirirdi. Kuşların ve diğer kaçıcı hayvanların satımı ise bu şekilde değildir.⁸⁹

Hanbelî mezhebine göre balık, suyun içindeyken teslim edilmesi mümkün olmadığı için, bu yasaklanan bir satış olur. Bu durum, havada uçan bir kuşun veya kaçak bir kölenin satışıyla benzerlik gösterir; çünkü alıcı, malı teslim alıp alamayacağını bilemez. Aynı şekilde, henüz sağılmamış sütün satışı da geçersiz sayılır, çünkü İslam hukukunda bir malın mülkiyetinin, teslim edilmeden önce değişmesi yasaklanmıştır. Bu tür belirsizlik içeren işlemler, ticari güvenliği sağlamak ve taraflar arasında anlaşmazlıkları önlemek amacıyla geçersiz kabul edilmiştir. Bir balığın suda satılabilmesi için üç temel şartın birlikte bulunması gerekir. Öncelikle, balığın mülkiyetinin kesin olması ve birine ait bulunması gerekir. Ayrıca, suyun durumu balığın net bir şekilde görülmesine engel olmamalı, yani su açık ve berrak olmalıdır. Son olarak, balığın yakalanıp teslim edilebilir olması şarttır. Eğer bu üç şart sağlanırsa, balık mülkiyet altına alınmış, açıkça görülebilen ve teslim edilmesi mümkün bir mal hâline gelir. Bu durumda, su içinde bir kaptan, tas veya havuzda muhafaza edilen bir balık gibi kabul edilir ve satışı geçerli olur.⁹⁰

⁸⁸ İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fi Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.621.

⁸⁹ Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.344.

⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.152.

2.2. Bu Unsurları Taşıyan Hayvan Satışı Türleri

2.2.1. Hayvanın Dölünü Satmak

Hayvan dölü alım satım konusunda zikredilen rivayet belirleyici olmuştur; "Rasulullah (s.a.v.); damızlık hayvanın aşım ücretini, hacamat yapan kişinin kazancını ve değirmencinin öğütme işi karşılığında öğüttüğü buğdayın bir ölçөгünü almasını yasaklamıştır. "⁹¹

Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, ve Hanbelî mezheplerince bu konuda ittifak vardır. Bir erkek hayvanın çiftleşmesi karşılığında para almak haramdır, çünkü burada alınan ücret, hayvanın menisi karşılığında verilmekte olup, bu İslam hukukunda değersiz bir şey olarak kabul edilmektedir. Böyle bir akid geçersiz sayılır, çünkü çiftleşme sonucunda döllemenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin değildir ve garanti edilemez. Bir hayvanın döl verip vermeyeceği tamamen fizyolojik durumuna bağlı olduğundan, böyle bir işlemi ticarete konu etmek fıkhen câiz görülmemiştir.⁹²

2.2.2. Bey-u Hablil-Habele

Habl ve Habele sözlükte ip, halat, tuzak, hamilelik ve benzeri anlamlara gelmekte olup h-b-l sözcüğünden türetilmiştir.⁹³ Rabbimiz Âyeti Kerime’de mealen şöyle buyurmaktadır; “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın...”⁹⁴ Habl’ul Habele ise hamileliğin hamileliği demektir. Cahiliye döneminde Araplar, hayvanların karnındaki yavrularını ve hatta doğmamış torunlarını satarlardı.⁹⁵ "Rasulullah(s.a.v.), hayvanın karnındaki yavrudan doğacak yavrunun satışını yasakladı"⁹⁶ haberiyle hamile olan hayvanın karnındaki yavrunun veya doğacak yavrunun yavrusunun satışının câiz olmadığını anlamaktayız. Âlimler bu hadisin metnini farklı okumuşlar ve kimisi hadisin, hayvanın karnındaki yavrunun satışını, kimisi de o yavrudan

⁹¹ Buhârî, “İcâre”, 3, (No. 2284); Müslim, “Müsâkat”, (No. 1565.).

⁹² Serahsi, *Mebûsût*, c.15, s.83.; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.379.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.159.; İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fi Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.672.

⁹³ İbn Manzur, *Lisanu’l Arap*, c.11, s.134.

⁹⁴ Al-i İmran 3/103.

⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu’l Arap*, c.11, s.139.

⁹⁶ Buhârî, “Büyü’”, 61 (No. 2143); Müslim, “Büyü’”, 5-6 (No. 1514); Ebû Dâvûd, “Büyü’”, 24 (No. 3370); Tirmizî, “Büyü’”, 16 (No. 1229); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, 2. bs., ed. (Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde) (Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1986), kit. “Büyü’”, 67 (No. 4623-4624).

meydana gelecek yavrunun satışını yasakladığını söylemişlerdir, ikinci anlayışa göre, gebe olan bir devenin karnındaki yavrunun dünyaya gelip büyüdüktan sonra doğuracağı yavrunun satışının yasaklanmış olmasıdır.⁹⁷

Şâfiilere göre hadiste yasaklanan şey hayvanın karnındaki yavrunun doğuracağı yavrudur. Bu satımın batıl olma gerekçesi, satım akdinin şartlarından olan mala malik olma vb. şartların bulunmamasıdır. Veyahut bu herhangi bir malı, hayvanın karnındaki yavru doğurunca bedelini ödemek üzere alıp-satmaktır. Bu yorum Buhari ve Müslim'in rivayet ettiğine göre İbn Ömer'in yorumudur. Bu satımın batıl olma gerekçesi bedelin ödeneceği sürenin bilinmemesidir.⁹⁸ Bu konudaki diğer bir sorun ise yavruyu satıp anneyi satmamak; yani yavruyu akid konusu yaparken anneyi dışarda tutmaktır. Hanefî fakihlerin bu duruma bakışı şöyledir; Bir kimse bir hayvan satar karnındaki yavrusunu ayrı tutarsa satış fasit olur. Çünkü doğrudan karnındaki yavrunun satışını teklif etmek câiz değildir. Buna bağlı olarak el ve ayak gibi, onun da ayrı tutulması câiz olmaz. Çünkü anne karnındaki yavru anneye bitişik olduğu sürece hükmen onun bir parçası gibi kabul edilir. Görmez misin o, doğum sonrası anadan makasla kesilerek ayrılır. Bir hayvanın parçaları akde doğrudan konu olmayı kabul etmezler. O durumda doğrudan ayrı tutulmayı da kabul etmezler. Çünkü karındaki yavru belirsizdir. Onun erkek mi dişi mi, tek mi ikiz mi olduğu bilinmemektedir. Ayrı tutulan şey belli olmayınca ayrı tutulmadan sonra geriye kalan şey de belli olmaz. Akde konu olan şeyin belli olmaması İse, akdin câiz olmasına engel olur.⁹⁹

Şâfiî fakihlerine göre hamile hayvanın, karnındaki yavrudan bağımsız olarak satılması da sahih değildir; zira yavrunun tek başına akde konu edilmesi câiz görülmemiştir. Bu itibarla, hayvanın organlarının istisna edilmesi nasıl câiz değilse, yavrunun da bu şekilde istisna edilmesi câiz değildir.¹⁰⁰

Mâlikî ve Hanbelî fakihlerde bu tür bir akdin yasak oluşunun gerekçelerini şöyle sunmuşlardır; satışın geçersiz olmasının sebebi, teslim süresinin belirsiz olması

⁹⁷ Serahsi, *Mebûsât*, c.12, s.195.

⁹⁸ Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.379.

⁹⁹ Serahsi, *Mebûsât*, c.13, s.40.

¹⁰⁰ Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.387.

ve satılan malın henüz mülkiyet konusu olmaması, belirsiz ve teslim edilemez olmasıdır.¹⁰¹

2.3. Mezâmîn ve Melâkîh Satımı (Cenin ve Döl Satımı)

Klasik fıkıh literatüründe hayvan satışlarıyla ilgili yasak akidler arasında yer alan mezâmîn ve melâkîh, önce dil bakımından, ardından fikhî kullanım açısından açıklanması gereken teknik terimlerdir. Lisânü'l-'Arab'da bu iki terimin kullanımında bazı nakil farklılıkları bulunduğu görülür: bir rivayette melâkîh “karınlardaki ceninler”, mezâmîn ise “erkeklerin sulbündeki nesep unsuru” olarak açıklanırken; bazı fakih ve dilcilerde bunun tersi yönde tarifler de nakledilmiştir.¹⁰² Şâfiî literatüründe Mâverdî de Şâfiî'den aktardığına göre mezâmîni erkeklerin sulbündeki, melâkîhi dişilerin rahmindeki unsur olarak verir. Bu da gösterir ki terimlerin sözlük ve teknik tarifinde lafzi farklılık bulunsa da her iki kavram da henüz bağımsız mal niteliği kazanmamış üreme unsurlarına delâlet etmektedir.¹⁰³

Kur'an'da bu iki terim lafzen geçmez; ancak konuya temel teşkil eden ilke açıktır: mal devri bâtil yollarla değil, meşru ticaret yoluyla olmalıdır. Nitekim “Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin; ancak karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olması müstesna” buyurulmuştur.¹⁰⁴ Ayrıca kumar ve fal oklarının yasaklanması, sonucu belirsiz ve haksız kazanca açık muamelelerin reddedildiğini göstermektedir.¹⁰⁵ Bu genel çerçeve, henüz mevcut ve belirli bir mal haline gelmemiş üreme unsurlarının satımını da dışarıda bırakır.

Sünnette ise mesele daha somut biçimde ortaya konmuştur. "Resûlullah(s.a.v.), hayvanın karnındaki yavrudan doğacak yavrunun satışını yasakladı"¹⁰⁶ Bu rivayet, söz konusu işlemlerin Cahiliye döneminde bilinen uygulamalar olduğunu ve İslâm tarafından yasaklandığını göstermektedir.

¹⁰¹ İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.671.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisanu'l Arap*, c.9, s.65; *Lisanu'l Arap*, c.13, s.220.

¹⁰³ Mâverdî, *el-Hâvi el-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, c.5, s.340.

¹⁰⁴ Nisa, 4/29.

¹⁰⁵ Maide, 5/90-91.

¹⁰⁶ Buhârî, “Büyü”, 61 (No. 2143); Müslim, “Büyü”, 5 (No. 1514); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 24 (No. 3380); Tirmizî, “Büyü”, 16 (No. 1229); Nesâî, “Büyü”, 67 (No. 4623-4624).

Cahiliye uygulaması bakımından bu satışların ortak özelliği, henüz fiilen ortaya çıkmamış yahut sonucu güvence altına alınmamış bir üreme unsurunu mal gibi akde konu yapmalarıdır. Karındaki yavru sağ doğmayabilir, nitelikleri beklenenden farklı çıkabilir veya hiç teslim edilemeyebilir; erkek hayvanın dölleme hakkı da fiilen gebelik doğurmayabilir. Bu yüzden bu işlemler hem garar, hem cehalet, hem de birçok anlatımda ma'dumun satışı ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁷

Tablo 2.1. Naslarla nehyedilen ve akid şekli açısından satışlar

SATIŞ / AKİT TÜRÜ	TEMEL PROBLEM	HANEFÎ	ŞÂFİÎ- HANBELÎ	MÂLİKÎ	GENEL SONUÇ
Musarrât satışı	Aldatma, aybın gizlenmesi, tağrîr	Özel musarrât muhayyerliğini sınırlı yorumlar; genel aldatma hükümleriyle çözer	Hadise dayanarak alıcıya muhayyerlik tanır	Çoğunlukla muhayyerliği kabul eder; iade şekli ve bedelde ayrıntı ihtilafı vardır	Akid aslen kurulur; aldatma sebebiyle alıcıya seçim hakkı doğar
Mezâmîn satışı	Karındaki yavrunun bağımsız satışı; ma'dum, garar, teslim sorunu	Câiz değil	Câiz değil	Câiz değil	Esasen ittifakla geçersiz
Melâkîh satışı	Dölleme hakkı /Üreme unsurunun satışı; ma'dum ve garar	Câiz değil	Câiz değil	Câiz değil	Esasen ittifakla geçersiz
Hablü'l- Habele	Doğacak yavrunun yavrusunun satışı; aşırı garar	Câiz değil	Câiz değil	Câiz değil	Esasen ittifakla geçersiz

Mezheplerin bu konudaki hükmü esas itibariyle ortaktır. Hanefî, Mâlikî, Şâfîî ve Hanbelî fakihleri, mezâmîn ve melâkîh satışının câiz olmadığı sonucunda birleşmiştir. Şâfîî kaynaklarında terimlerin tarifinde bazı lafzi farklılıklar bulunsa da hükmün bâtil oluşunda ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁰⁸ Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinde hayvanın karnındaki yavrunun anneden bağımsız satışının geçersiz görüşü yer alır.¹⁰⁹ Hanefîlerde ise yasak, satım konusunun henüz bağımsız, belirli ve teslim edilebilir

¹⁰⁷ Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîî*, c.5, s.340.

¹⁰⁸ Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîî*, c.5, s.340.

¹⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.146; İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.671.

bir mal olmamasıyla açıklanır.¹¹⁰ Mezhepler arasında tariflerde sınırlı nüanslar bulunsa da, mezâmîn ve melâkîhın satılamayacağı hususunda esaslı bir görüş ayrılığı yoktur.

Sonuç olarak mezâmîn ve melâkîh, hayvanın henüz bağımsız mal hüviyeti kazanmamış üreme unsurunu satım konusu yapan Cahiliye uygulamalarıdır. Gerek sözlükteki kullanımları gerek klasik fıkıh eserlerindeki değerlendirmeleri, bu terimlerin belirsiz, sonucu ihtimale bağlı ve teslimi güvence altında olmayan unsurları ifade ettiğini göstermektedir. Bu sebeple klasik İslâm hukuku, mezâmîn ve melâkîh satışını bâtil kabul etmiş; satım akdinin açıklık, belirginlik ve teslim edilebilirlik esasına dayanması gerektiğini bu örnekler üzerinden de ortaya koymuştur.

2.4. Kısmi Sahiplik (Müşâ‘)

Sözlükte ‘yaymak, dağıtmak’ anlamındaki işâ‘a kökünden türeyen ve “yaygın halde bırakılmış, taksim edilmemiş” manasına gelir.¹¹¹ Istılahi olarak ise şayi hisseleri içeren müşterek şey demektir. Meselâ iki kişi arasında yarı yarıya olmak üzere ortaklık bulunan bir mal müşâ‘dır. Başka bir tarif ile müşterek bir maldaki yarı yarıya, üçte bire, dörtte bire gibi ortak hisselerden her biri.¹¹²

Ortaklık ile ilgili olarak Kur’an’ı Kerim’de Hz. Davud’a bir dava getirilmiş ve detaylı bilgi verilmeden ortaklıktan bahsedilmiştir. Mealen şöyle buyrulmaktadır; Davud şöyle dedi: *“Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!”* Davud (böyle bir temsil ile) kendisini sınıadığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O’na yöneldi”.¹¹³

Ayrıca bir mal üzerinde ortaklık kurmak ile ilgili olarak zikredilen rivayetle şer‘an zemin bulmaktadır. Ensar, (Medine’ye hicretten sonra) Hz. Peygamber’e

¹¹⁰ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fî Tertibi’s-Şerai*, c.5, s.145.

¹¹¹ Zebidi, *Tâcü’l-Arus min Cevahiri’l-Kâmus*, c.21, s.301.

¹¹² Erdoğan, *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*, s.433.

¹¹³ Sa’d, 38/24.

(s.a.v.), “Hurmalıkları(mızı) bizimle (muhacir) kardeşlerimiz arasında taksim et.” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Hayır (olmaz).” buyurdu. Bunun üzerine Ensar, (muhacirlere), “Hurmalıkların (bakım ve sulama) işlerini siz üstlenin; biz de sizi mahsule ortak yapalım.” dediler. (Resûlullah’ın bunu onaylaması üzerine muhacir ve Ensar) “İşittik ve itaat ettik.” dediler.¹¹⁴

Bu çalışmanın hayvan satışı üzerine olması hasebiyle ortaklı hayvanların satışı ile alakalı görüşlere yer verilecektir. Hayvanlarda bölünemez mallar grubuna girer. Bölünmez malların ortaklığı ise malın kullanımı, kiralanması, satışı ve hibesi gibi durumlarda bazı sorunlar teşkil edebilmektedir. Mezhepler ve fakihlerimizin bu konuda ihtilafına yer verilmesi gerekmektedir.

Ortak hayvanların satımı birkaç şekilde gerçekleşebilir.

Birincisi, bütün ortakların birlikte veya birbirlerine vekâlet vererek hayvanın tamamını satmalarıdır; bu durumda satım akdi bütün hayvan üzerinde sahih olur.¹¹⁵

İkincisi, ortaklardan birinin yalnızca kendi şâyi hissesini satmasıdır; bu durumda satım, diğer ortağın iznine bağlı olmaksızın satıcının kendi hissesi bakımından geçerli olur.¹¹⁶ Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, ortak maldaki şâyi hissenin satımını genel olarak câiz görmüşlerdir.¹¹⁷ Bu durumda alıcı, satıcının önceki ortağın yerine geçer ve hayvanda yeni paydaş hâline gelir.¹¹⁸

Hanefî mezhebinde Kâsânî’nin ifade ettiği üzere şüyû, satım akdinin hükmüne engel görülmemiş; müşâ‘ hissenin satımı câiz kabul edilmiştir.¹¹⁹ Hanefî mezhebine göre bölünemez hayvanlarda satış, taksim gerektirmediği için doğrudan geçerlidir. Eğer satılan mal farklı türlerden hayvanlardan(deve ve koyun) oluşuyorsa, satış geçerlidir. Aynı türden hayvanlarda müşterek satış ancak taksim yapıldıktan sonra geçerli olur. Bir hayvanın önce bir kısmının, sonra diğer kısmının farklı kişilere

¹¹⁴ Buhârî, “Müzâraa”, 5 (No. 2325).

¹¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 139.

¹¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 139; Hasan Hacak, “MÜŞÂ”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32:151-52.

¹¹⁷ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, c.6, s.120; Desuki, *Hâşiyetü’l-desukî ala şerhi’l-kebîr*, c.3, s.299; Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.309; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.5, s.45.

¹¹⁸ Hacak, md. “MÜŞÂ”, 151-52; Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 215.

¹¹⁹ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, c.6, s.120.

satılması geçersizdir. Bölünemez hayvanlarda (örneğin, at, deve, sığır gibi) müşterek satış geçerlidir. Belirsiz bir hayvan satılırsa, satış geçersiz olur. Satış ile hibeye aynı hükümler geçerlidir denmektedir.¹²⁰ Mâlikî mezhebinde de yerleşik yaklaşıma göre müşterek maldaki hissenin satımı, kişinin kendi mülkü üzerindeki tasarrufu olarak değerlendirilmiştir.¹²¹ Şâfiî mezhebinde İmam Nevevî, köle, hayvan, elbise, arazi ve ağaç gibi mallarda yarım hisse benzeri müşâ‘ payların satımının câiz olduğunu açıkça belirtmiştir.¹²² Hanbelî mezhebinde ise İbn Kudâme ve Buhûtî çizgisinde, ortak maldaki şâyi hissenin satımı geçerli görülmüş ve paydaşın kendi hissesi üzerinde tasarrufta bulunabileceği kabul edilmiştir.¹²³

Üçüncü ihtimal, ortaklardan birinin hayvanın tamamını diğer ortağın izni olmaksızın satmasıdır. Bu durumda satım, satıcının kendi hissesi bakımından geçerli olur; diğer ortağın hissesi bakımından ise onun icâzetine bağlı olarak değerlendirilir.¹²⁴ Diğer ortak icâzet verirse akid onun hissesi bakımından da geçerlilik kazanır; icâzet vermezse satım yalnızca satıcının payı ile sınırlı kalır. Bu mesele, fıkıhta kişinin kendi mülkü ile başkasına ait malı aynı akidde satması ve akdin bölünebilirliği çerçevesinde ele alınır.¹²⁵

Dördüncü ihtimal ise hayvanın şâyi hissesinin değil, belirli bir uzvunun satılmasıdır. Burada ‘hayvanın yarısı’ şeklindeki şâyi hisse satımı ile ‘hayvanın ayağı, başı veya derisi gibi belirli bir uzvu satımı birbirinden ayrılmalıdır.¹²⁶ Canlı hayvanın belirli bir uzvunun satımı kural olarak sahih değildir; çünkü bu uzuv hayvandan bağımsız şekilde teslim edilebilir bir mal niteliği taşımaz. Ayrıca “canlı hayvandan koparılan şeyin meyte hükmünde olduğu” yönündeki rivayet, canlı hayvanın uzvunun müstakil olarak satımını fikhî bakımdan problemliliğe hâle

¹²⁰ Serahsi, *Mebsût*, c.14, s.135.

¹²¹ Desuki, *Hâşiyetü’l-desukî ala şerhi’l-kebîr*, c.3, s.299.

¹²² Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.309.

¹²³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.5, s.45; Mansur b. Yûnus b. İdrîs el-Behuti, *Keşşâfû’l-Kinâ‘* (Mektebetü’n-Nasr el-Hadîse, 1968), c.3, s.248.

¹²⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 368, 378; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.5, s.45; Behuti, *Keşşâfû’l-Kinâ‘*, c.3, s.248.

¹²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.5, s.45; Behuti, *Keşşâfû’l-Kinâ‘*, c.3, s.248.

¹²⁶ Hacak, md. “MÜŞÂ”, s.151-152; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.309.

getirmektedir.¹²⁷ Buna karşılık hayvanın tamamı satıldığında uzuvlar müstakil olarak değil, hayvana tâbi olarak akde dâhil olur.¹²⁸

Sonuç olarak hayvanlarda müşâ‘ ortaklık bakımından temel ayırım, şâyi hisse satımı ile belirli uzuv satımı arasındadır.¹²⁹ Şâyi hisse, hayvanın tamamına yayılmış bir mülkiyet payı olduğundan satım akdine konu edilebilir.¹³⁰ Buna karşılık canlı hayvanın belirli bir uzvunun satımı, teslim edilebilirlik, mütekavvim mal olma, garar ve meyte hükmü bakımından sahih görülmez.¹³¹ Bu yönüyle dört mezhep, ortak hayvanda şâyi hissenin satımı konusunda büyük ölçüde aynı çizgide birleşmekte; farklılıklar daha çok ortak maldan yararlanma, hissenin kabzı, rehin ve hibe gibi yan tasarruflarda ortaya çıkmaktadır.¹³²

2.4.1. Bey’ul Musarrât

Bir hayvan satışı sırasında müşterinin rağbetini artırmak amacıyla, sütü bir süre sağılmayan ve böylece hile ile sütü bol gösterilen hayvan (deve, inek, keçi, koyun vb.) demektir.¹³³ Aşağıda zikredilecek rivayetler ile Allah Resulü (s.a.v.) tarafından bu satış şekli yasaklanmış yapıldığı takdirde muhayyerlik oluşacağını ifade etmiştir. Mezheplerin muhayyerlik konusunda ihtilafı vardır.

Rasulullah (s.a.v.)’ın şöyle buyurduğu bize ulaşmıştır; "Kim sütü biriktirilmiş bir koyun satın alırsa, ona üç gün süreyle muhayyerlik verilir."¹³⁴ Başka bir rivayette hadis-i şerif şöyle zikredilmektedir; [Satacağınız] develeri ve koyunları [sütlü görünsün diye] sağmaksızın bırakmayın. Bir kimse bu yasaklamadan sonra sütlü görünsün diye birkaç gün sağılmamış bir hayvan satın alırsa hayvanı sağdıktan sonra şu iki seçenekten birini seçme

¹²⁷ Ebû Dâvûd, “Sayd”, 15 (No. 2858); Tirmizî, “Sayd”, 12 (No. 1480).

¹²⁸ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.309.

¹²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 139; Hacak, md. “MÜŞÂ”, 151-52.

¹³⁰ Hacak, md. “MÜŞÂ”, s.151-152; Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 139, 215.

¹³¹ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.309. Ebu Davud, Sünen, “Sayd”, 2858. Tirmizî, Sünen, “Et’imme”, 1480.

¹³² Hacak, md. “MÜŞÂ”, c.32, s.151-52; Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, c.6, s.120; Desuki, *Hâşiyetü’l-desukî ala şerhi’l-kebîr*, c.3, s.299; Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.309; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.5, s.45.

¹³³ Erdoğan, *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*, s.401.

¹³⁴ Buhârî, “Büyû”, 64 (No. 2148); Müslim, “Büyû”, 11 (No. 1524); Ebû Dâvûd, “Büyû”, 46 (No. 3444).

hakkına sahiptir: Razı olursa hayvanı elinde tutar, istemezse hayvanı ve onunla birlikte bir sa'¹³⁵ miktarında hurmayı satıcıya geri verir.¹³⁶

Bu rivayete binaen mezhepler arasında veya mezheplerin her biri içinde bir sa' hurma ile beraber iadesinde ihtilaf vardır. Hanefîlere göre bu hadisin ravisi Ebu Hureyre(r.a) fakih olmadığından ve rivayet konusunda esneklik gösterdiğini delil göstererek bu musarrât hadisi ve musarrât akdini kabul etmemektedirler. Alıcının aldatılmayı gidermek için başka yollara sahip olmasını ve bu yolları kullanmasına rağmen aldatılabiliyorsa bunu başka bir bapta ele alınması gerektiğini ifade etmektedirler. Hanefîlere göre başka bir rivayette satım akdinde muhayyerlik koşul koymanın câiz olduğuna delildir. Buradaki muhayyerlikten maksat şart muhayyerliğidir. Bu nedenle Peygamber (s.a.v.) onu üç gün olarak takdir etmiştir. Hadiste süt toplamanın anılması, muhayyerlik koşulunu gerektiren nedeni açıklamak içindir. Hayvanın memesinde sütün toplanması bazen sütün bolluğundan, bazen de süt toplanması için memesini bağlamak suretiyle satıcının davranışından kaynaklanabilir. Bu olasılıklardan biri, alıcıya ancak bir süre beklemekle belli olur. Bu süre de üç gündür. Çünkü alıcı ilk gün sütü biriktirilmiş hayvanı sağarsa ona hiçbir şey belli olmaz. İkinci gün de durum böyledir. Belki sütün eksikliği geçicidir. Fakat üçüncü gün sağdığında süt ikinci güne kadar olunca, alıcı hayvanın sütünün bu kadar olduğunu, birinci güne fazlalığın sütün toplanmasından kaynaklandığını bilir. Bu durumda alıcı aldanmadan kurtulmak için üç gün süreyle kendisine muhayyerliği koşul koyma ihtiyacı duyar. Bu bakımdan İslam dini, bunu câiz görmüş ve ona üç gün süreyle muhayyerlik hakkı vermiştir. Ama sütü biriktirilmiş koyunu, muhayyerlik koşulu koymaksızın satın alırsa, Hanefîlere göre sütün biriktirilmesi nedeniyle koyunu geri verme hakkı olmaz.¹³⁷

Mâlikîlere göre de süt sağıldığı için muhayyerlikle beraber hayvan teslim edilirken bir sa' hurma ile beraber iade edilir. Musarrât akdine konu olan sürü ise yine mezhep içinde her bir hayvan için birer sa' mı yoksa bütün sürü için birer sa' mı verileceği konusunda ihtilaf vardır. Ayrıca, deve sütü ile koyun sütü arasındaki farkı göz önünde bulundurarak, devedeki bol miktarın, koyunun sütündeki kaliteye

¹³⁵ “Sa” ağırlık ölçü birimi olup Hanefîlere göre 3,24 cumhura göre ise 2,04 kilogramı ifade eder.(yaklaşık değerdir.)(Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.1, s.78.)

¹³⁶ Buhârî, “Büyû”, 64 (No. 2150); Müslim, “Büyû”, 7 (No. 1524).

¹³⁷ Serahsi, *Mebisûl*, c.13, s.40.

karşılık geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bir sa' hurma verilmeksizin yalnızca hayvan iade edilir de denmiştir. Ayrıca muhayyerlikle beraber bir sa' hurmanın yalnızca musarrât akdi için olduğu benimsenmiştir.¹³⁸

Şâfiîlere göre sütlü görünsün diye sağılmamış olan bir hayvan satıldığında durumu bilmeyen müşteri bunu öğrendiğinde -yukarıda geçen hadis gerekçesiyle- muhayyerlik hakkına sahip olur.¹³⁹

Hanbelîlere göre ise kim bunları satın alırsa, onları sağladıktan sonra iki seçenektan birini seçebilir; malı kendisinde dilerse tutar, dilerse geri verir ve bir sa'a hurma teslim eder. Alıcı musarrât olduğunu bilmeden satın aldıysa, geri vermek için seçenek hakkı doğar. Ancak eğer seçeneği bilerek aldıysa, ona seçenek verilmez. Hanbelî mezhebine göre müşteri, ödeme olarak hurma dışında herhangi bir şey sunamaz. Şayet hurma mevcut değilse, sözleşmenin yapıldığı bölgede bir sâ' hurmanın parasal değeri neye karşılık geliyorsa, o bedeli ödemekle yükümlüdür.¹⁴⁰

2.4.2. Sürü Hâlinde Satış ve Bu Satışlarda Belirlilik

Hayvanların sürü hâlinde satışı konusunda Kur'an'da doğrudan 'sürü satışı'nı düzenleyen özel bir ayet tespit edilememektedir; ancak bu mesele, genel muamele hükümleri çerçevesinde değerlendirilir. Kur'an'da "Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"¹⁴¹ buyurulmak suretiyle satım akdinin meşruiyeti genel olarak ortaya konulmuştur. Bunun yanında "Akidleri yerine getirin" emri de satım akidlerinin bağlayıcılığına işaret eden temel naslardan biri olarak kabul edilmiştir.¹⁴² Yine aynı âyette 'behîmetü'l-en'âm'ın¹⁴³ helâl kılındığının belirtilmesi, en'âm nevinden hayvanların meşru mal kapsamında bulunduğunu göstermektedir.

Sünnette de sürü hâlinde hayvan satışını doğrudan ve müstakil biçimde düzenleyen özel bir hadis bulunmamaktadır; fakat konunun hükmü, genel satım ilkeleri üzerinden kurulmuştur. Bu çerçevede en temel hadis, Hz. Peygamber'in

¹³⁸ İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.706.

¹³⁹ Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.448-450.

¹⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.104.

¹⁴¹ Bakara, 2/275.

¹⁴² Maide, 5/1.

¹⁴³ Maide, 5/1.

(s.a.v.) “garar satışını” yasakladığını bildiren rivayettir.¹⁴⁴ Fakihler, satılan malın belirlenmemesi, teslim edilecek ferdin meçhul bırakılması ve taraflar arasında uyuşmazlığa yol açabilecek kapalılığı bu hadis kapsamındaki garar örnekleri arasında değerlendirmişlerdir. Ayrıca ‘musarrât’ hadisi de, özellikle deve veya koyunun sütü çok görünsün diye memelerinin bağlanarak alıcının aldatılmasını yasaklamıştır; bu hadis, hayvan satışında dürüstlük ve ayıp-gizleme yasağının sürü satışında da geçerli olduğunu göstermektedir.¹⁴⁵

Bu genel çerçeve içinde hayvanların sürü hâlinde satışı birkaç farklı tarzda gerçekleşebilir. Klasik fıkıhta hüküm, ‘sürü’ kelimesine göre değil, satım konusunun belirli olup olmamasına, satışın tamamı mı yoksa bir kısmı mı kapsadığına, belirsizliğin ihtilaf doğuracak seviyede olup olmadığına ve kabzın gerçekleşip gerçekleşmediğine göre verilir.¹⁴⁶

2.4.2.1. Sürünün Tamamının Tek Kalemde Satılması

Bir kimsenin mevcut ve görülebilir bir koyun, keçi veya sığır sürüsünün tamamını ‘şu sürünün hepsi’ şeklinde tek akidle satması, klasik fıkıh açısından en az problemli toplu satış türüdür. Çünkü burada satım konusu, sürü içinden seçilecek meçhul bir fert değil, tamamı ile belirlenmiş mevcut bir mal topluluğudur.¹⁴⁷ Bu durumda sürünün görülmesi veya tarafların sürüyü tanıyacak ölçüde bilgi sahibi olması, akdin sıhhati bakımından önem taşır.¹⁴⁸

Hanefî mezhebinde, satışın sıhhatini bozan asıl problem ‘şu sürüden bir koyun’ gibi teslim edilecek ferdin meçhul kalmasıdır; buna karşılık satılan şey sürünün tamamı olduğunda aynı tür belirsizlik ortaya çıkmaz. Hanefî kaynaklarında ‘bir yığın içinden bir ölçek’ satışına bazı şartlarla cevaz verildiği, fakat ‘bir sürüden bir koyun’ satışının teslim edilecek fertte uyuşmazlık doğurduğu için problemli görüldüğü ifade

¹⁴⁴ İbn Mâce, “Ticârât”, 23 (No. 2195).

¹⁴⁵ Nesâî, “Büyû’”, 14 (No. 4487).

¹⁴⁶ Mansur b. Yûnus b. İdrîs el-Behuti, *Dağā`ıku üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ* (Âlemu'l-Kutub, 1993), c.2, s.14.

¹⁴⁷ Behuti, *Dağā`ıku üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ*, c.2, s.14.

¹⁴⁸ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfi* (Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), c.2, s.10.

edilmiştir.¹⁴⁹ Bu karşılaştırma, Hanefiler bakımından sürünün tamamının satışının, sürü içinden meçhul bir ferdin satışından daha güçlü şekilde kabul edildiğini göstermektedir.¹⁵⁰

Mâlikîler de satım konusunun belirlenmesini esas alırlar. Satış sürünün tamamına yönelmişse ve müşteri hangi mal topluluğunu satın aldığını biliyorsa, Mâlikî yaklaşım bakımından da bu işlem, sürü içinden belirsiz fert satışına göre daha güçlü bir cevaz zeminine sahiptir.¹⁵¹

Şâfiîler açısından da sürünün tamamının satışı, sürü içinden belirlenmemiş bir hayvanın satışından farklıdır. İmam Nevevi'nin aktardığı üzere, akid ‘müşa’ yani paylaştırılabilir ortak bir kısım veya bütünü kapsıyorsa satışın sıhhati mümkündür; buna karşılık tarafların belirli fakat tayin edilmemiş fertleri kastetmesi halinde akid, ‘şâţun mine’l-katî’ (sürüden bir keçi) örneğinde olduğu gibi bozulur.¹⁵² Bu da Şâfiî mezhebinde, sürünün tamamı satıldığında hükmün olumlu; sürü içinden belirsiz fert satıldığında ise olumsuz olduğunu göstermektedir.¹⁵³

Hanbelî mezhebinde de temel sorun, satım konusunun tayin edilmemesidir. İbn Kudâme’ye nispet edilen metinde ‘bir sürüden bir koyun’ satışı garar sayılmıştır. Bundan hareketle, sürünün tamamının satıldığı durumda belirsizlik ortadan kalktığı için, Hanbelî yaklaşım da bu satış türüne daha elverişli görünmektedir.¹⁵⁴

2.4.2.2. Sürü İçinden Belirlenmemiş Tek Bir Hayvanın Satılması

“Bu sürüden bir koyun sattım” veya “Şu sürüden bir keçi aldım” şeklindeki satış, klasik fıkhıta en tartışmalı örnektir. Çünkü burada akid kurulurken satılan hayvanın bizzat hangisi olduğu belirlenmemiştir. Fakihlerin çoğu, bu tür belirsizliğin teslim sırasında anlaşmazlığa yol açabileceğini kabul etmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid (861/1457) İbn Hümâm, *Fethü’l-kadîr* (Mustafa el-Babi el-Halebî, 1970), c.6, s.397.

¹⁵⁰ İbn Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, c.6, s.397.

¹⁵¹ Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu’âmelâtü’l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah* (2011), c.4, s.69.

¹⁵² Nevevi, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzebe*, c.9, s.376.

¹⁵³ Nevevi, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzebe*, c.9, s.376.

¹⁵⁴ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfî*, c.2, s.10.

¹⁵⁵ Behuti, *Dağā’ıku üli’n-nühâ li-Şerhi’l-Müntehâ*, c.2, s.14.

Hanefî mezhebinde hâkim yaklaşım, bu tür satışın fasit veya geçersiz olmasıdır; ancak az sayıdaki benzer parçalar içinde müşteriye seçim hakkı verilirse bazı sınırlı durumlarda daha geniş cevaz alanı tanımışlardır. Özet olarak Hanefîler, “iki veya üç parça gibi az sayıda şey” arasında müşteriye seçim hakkı verilmesini istinaden değerlendirmiş, fakat belirsizliği genişleten satışlara sıcak bakmamıştır.¹⁵⁶

Mâlikî mezhebi ise bu konuda daha esnek görünmektedir. İmam Mâlik, az veya çok sayıdaki mallarda, müşteriye seçim hakkı verilmesi şartıyla, tayin edilmemiş satışa cevaz vermiştir. Bu sebeple ‘sürüden bir koyun’ satışında mezhepler arasında en geniş ruhsat alanı Mâlikîlerde görülmektedir.¹⁵⁷

Şâfiî mezhebi bu konuda daha katıdır. Şâfiîler, sürü içinden belirlenmemiş bir hayvanın satışını, değerler eşit olsa ve müşteriye seçim hakkı verilse bile geçerli saymamıştır. Mezhepteki görüşün özeti bunu açıkça “Bu, Şâfiîlerin ve Hanbelîlerin görüşüdür” şeklinde vermektedir. Nevevi de belirli olmayan ferdin değil, müşa‘ payın satılması halinde akdin geçerli olduğunu; fakat belirli fakat tayin edilmemiş fert kastı varsa bunun “sürüden bir koyun” örneğine döneceğini belirtmektedir.¹⁵⁸

Hanbelî mezhebinde de kuvvetli görüş, bu satışın geçersiz olmasıdır. İbn Kudâme’ye nispetle nakledilen ifadede “bir sürüden bir koyun” satışı, farklılık ve uyumsuzluk doğuracağı için garar kabul edilmiştir. Yine Hanbelîler içinde bazı âlimlerin, değerler tamamen eşitse satışa cevaz verdiği de aktarılmakla birlikte, mezhebin güçlü çizgisi tayin edilmemiş ferdin satışına karşıdır.¹⁵⁹

2.4.2.3. Sürü İçinden Belirli Sayıda Fakat Hangi Hayvanlar Olduğu Belirlenmemiş Satış

“Bu sürüden on koyun sattım” veya “şu sürüden yüz koyun aldım” şeklindeki satış da, “bir koyun” örneğinin daha geniş çaplı hâlidir. Burada sayı bellidir; fakat satılan fertler yine belirli değildir. Bu sebeple ihtilafın ana gerekçesi değişmez: teslim

¹⁵⁶ İbn Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, c.6, s.397.

¹⁵⁷ Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü’l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*, c.4, s.69.

¹⁵⁸ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzebe*, c.9, s.376.

¹⁵⁹ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfi*, c.2, s.10.

edilecek hayvanların hangileri olduğu belli değilse akid, fertler arasındaki değer farkı sebebiyle garar doğurabilir.¹⁶⁰

Hanefiler açısından da burada temel sorun aynı kalmaktadır. Sayının belli olması tek başına yeterli değildir; eğer teslim edilecek fertler, seçim yetkisi ve yöntem açık biçimde belirlenmeden bırakılmışsa belirsizlik devam eder. Bununla birlikte Hanefilerin az sayıdaki örneklerde tanıdığı sınırlı seçim hakkı, çok büyük sürülerde daha ihtiyatlı biçimde daralmaktadır.¹⁶¹

Mâlikîlerde ise yine müşteriye seçim hakkı ve değerlerin birbirine yakınlığı esas alınarak daha geniş bir cevaz alanı söz konusudur. Ancak bu cevaz, sürü içindeki hayvanların çok farklı değerler taşıdığı hallerde fiilen daralır; çünkü bu durumda garar etkisi büyür.¹⁶²

Şâfiî ve Hanbelî çizgide, satılan fertlerin belirlenmemesi hâkim yaklaşım olarak akdın sıhhatini bozar. Çünkü sürüdeki hayvanlar yaş, kilo, süt verimi, gebelik, sağlık ve kalite bakımından farklı olabilir; bu farklar da satış sonunda çekişmeye sebep olur. Bu yüzden “yüz koyun” denilmesi, tek başına yeterli görülmez; hangi yüz koyunun kastedildiğinin fiilen belirlenmesi gerekir.¹⁶³

2.4.2.4. Sürüden Belirli Nitelikte Hayvanların Satılması

Satış bazen sürü içinden mutlak değil, belirli vasıflarla yapılır; “bir yaşını doldurmuş on koyun” veya “gebe olmayan yirmi keçi” gibi. Bu durumda satım konusu fert olarak tek tek belirlenmemiş, fakat vasıfla sınırlandırılmış olur. Klasik fıkıhta ihtilaf burada da devam eder; çünkü bazı fakihlere göre mal, görmeye denk açıklıkta vasıflandırılmışsa cehalet azalır ve satışa yaklaşım olumlu olur.¹⁶⁴ Bu çerçevede yaş, cinsiyet, sağlık durumu ve üretim niteliği gibi ayırt edici özelliklerle yeterli belirleme yapılırsa ihtilaf daralabilir; ancak fertler arasında ciddi değer farkı varsa bu çoğu fakih nezdinde yine yeterli sayılmaz. Özellikle Şâfiî ve Hanbelîler, fert tayini olmaksızın genel vasıfla yetinilmesine ihtiyatla yaklaşırken, Mâlikîler ve bazı

¹⁶⁰ Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü'l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*, c.4, s.69.

¹⁶¹ İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c6, s.397; Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü'l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*, c.4, s.69.

¹⁶² Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü'l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*, c.4, s.69.

¹⁶³ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.376.

¹⁶⁴ Behuti, *Dağā'ıku üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ*, c.2, s.10.

Hanbelî yorumları, örfün geçerli olduğu ve değer farkının belirgin olmadığı durumlarda bu tür satımları daha kolay kabul edebilmektedir.¹⁶⁵

2.4.2.5. Sürünün Paylı veya Müşâ‘ Hisse Olarak Satılması

Sürünün içinden tek tek fert belirlemek yerine, sürünün belli bir oranının satılması da mümkündür. Bu durumda satış “şu sürünün dörtte biri” veya “yarısı” şeklinde kurulmuş olur. Klasik fıkıhta bu tarz işlem, tayin edilmemiş ferdin satışından ayrılır; çünkü burada satılan şey belirli bir fert değil, mal topluluğu üzerinde müşâ‘ bir paydır.¹⁶⁶

Nevevî’nin nakline göre, bir evin veya arazinin belli bir oranının satışı sahih kabul edilir; buna karşılık belirli fakat tayin edilmemiş bir kısmın satışı geçerli değildir. Bu kıyas, sürü için de önemlidir: eğer taraflar sürüden seçilecek belli fertleri değil, sürü üzerinde ortaklık doğuran belirli bir payı satıyorlarsa, ‘şâtun mine’l-katî‘ türü belirsizlikten uzaklaşmış olur. Bu sebeple birçok mezhep açısından, “sürüden on koyun” satışına göre “sürünün dörtte biri” satışı teorik olarak daha savunulabilir bir çerçeveye sunar.¹⁶⁷

2.4.2.6. Sürü Hâlinde Satışta Görme, Ayıp ve Aldatmanın Etkisi

Sürünün topluca satılması mümkün olsa da satıcının alıcıyı yanıltması câiz değildir. Hz. Peygamber’in musarrât yasağı, (deve veya koyunun memesi bağlanarak sütlü gösterilmesini) açıkça yasaklamıştır.¹⁶⁸ Bu hükümden hareketle, sürü satışında da hayvanların olduğundan daha sağlıklı, daha verimli veya daha besili gösterilmesinin fıkhen sakıncalı olduğunu ortaya koyar.¹⁶⁹ Dolayısıyla sürü içindeki hastalıklı hayvanların gizlenmesi, süt verimi yüksekmiş izlenimi verilmesi veya gebelik durumunun bilerek saklanması, satımın dürüstlük esasını ihlal eder.¹⁷⁰

Sonuç olarak, hayvanların sürü hâlinde satışı hakkında doğrudan ve ayrıntılı bir âyet veya hadis bulunmamakla birlikte, konu akidlerin meşruiyeti, garar yasağı, ayıp

¹⁶⁵ Behuti, *Dağā’ıku üli’n-nühâ li-Şerhi’l-Müntehâ*, c.2, s.10.

¹⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.376.

¹⁶⁷ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.376.

¹⁶⁸ Nesâî, “Büyû‘”, 14 (No. 4487).

¹⁶⁹ Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü’l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*, c.4, s.69.

¹⁷⁰ Behuti, *Dağā’ıku üli’n-nühâ li-Şerhi’l-Müntehâ*, c.2, s.10.

ve aldatma yasağı ve kabz şartı gibi genel ilkeler üzerinden çözümlenmiştir.¹⁷¹ Mezhepler arasındaki esas ihtilaf, sürünün tamamının satışı ile sürü içinden tayin edilmemiş fertlerin satışını birbirinden ayırma noktasında ortaya çıkar.

Buna göre, sürünün tamamının satışı en güçlü cevaz zeminine sahip görünmektedir. Sürü içinden belirlenmemiş tek bir hayvanın veya belirli sayıda fakat tayin edilmemiş hayvanların satışı ise Hanefilerde sınırlı istisnalarla daha ihtiyatlı değerlendirilen bu mesele, Mâlikîlerde müşteriye seçim hakkı tanınması ve değer yakınlığının bulunması şartıyla daha geniş kabul görmüş; Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise çoğunlukla geçersiz kabul edilmiştir. Vasıfla belirleme, müşâ‘ pay satışı ve örfün etkisi ise ihtilafı azaltabilen ara çözümler olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷²

2.5. Hayvanlarda Selem

Selem “müecceli, muaccele satmak yani peşin para ile veresiye mal almaktır.”¹⁷³ Başka bir ifadeyle bu akitte para yahut peşin teslim edilen başka bir mal karşılığında, vadeli olarak teslim edilecek bir mal satın alınmaktadır. Bu işlemde peşin ödeme yapan alıcıya ‘sâhibu’s-selem’ veya ‘rabbu’s-selem’, malı daha sonra teslim edecek satıcıya ‘müslemün ileyh’, akde konu olan vadeli mala ‘müslemün fih’, peşin olarak verilen bedel ya da mala ise ‘re’sü mâli’s-selem’ adı verilir. Selem akdi, kaynaklarda ‘selef’ kavramıyla da ifade edilmektedir.¹⁷⁴

Selem akdine İbn Abbas “Şahitlik ederim ki Allah’ı Teâlâ selem akdini câiz kıldı ve onun hakkında en uzun âyeti indirdi” diyerek şu âyeti okumuştur.¹⁷⁵ “Ey iman edenler belirli bir vakte kadar borçlandığınız zaman o (borcu) yazın”...¹⁷⁶

Sünnetten delil ise Peygamberimiz (sav.) Medine’ye hicret ettiğinde orada insanların peşin bedelle¹⁷⁷ bir, iki veya üç yıllığına halkın selem yaptığını görmüş.

¹⁷¹ Maide, 5/1.

¹⁷² Dübeyyân b. Muhammed, *el-Mu‘âmelâtü’l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*, c.4, s.69.

¹⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*, md. 123.

¹⁷⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*, s.56.

¹⁷⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta’lîl el-Muhtâr*, c.2, s.34.

¹⁷⁶ Bakara, 2/282.

¹⁷⁷ Aybakan, md. “SELEM”, c.36, s.403.

Yapılan bu akidlerde birtakım usulsüzlükler ve haksızlıklar görmüştür.¹⁷⁸ Bunun üzerine Medinelilere “Sizden kim selem (akdi) yaparsa belli ölçü, belli tartı ve belli süreyle yapsın”¹⁷⁹ buyurmuştur.

Hayvanların alım satımında selem akdi meselesi, klasik fıkıhta tartışmalı konulardan biridir. Selem, bedelin peşin ödendiği, buna karşılık teslim edilecek malın belirli vasıflarla tarif edilip ileri bir tarihte tesliminin taahhüt edildiği satış akdidir. Bu akdin meşruiyeti, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’de halkın vadeli hurma satımını belirli şartlarla onaylamasına dayanmaktadır. Buna göre selemde akde konu malın cinsi, miktarı, nitelikleri ve teslim zamanı açık biçimde belirlenmelidir. Bu yönüyle selem, belirsizliği azaltmayı ve taraflar arasındaki uyuşmazlığı önlemeyi amaçlayan istisnâî bir satış türüdür.¹⁸⁰

Hayvanların selem akdine konu edilip edilemeyeceği hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı vardır. Tartışmanın temelinde, hayvanların çoğu fakih tarafından kıyemî mallar arasında değerlendirilmesi ve bireysel farklılıklarının tam olarak denetlenmesinin güç olması yer alır. Hayvanın sağlık durumu, gelişimi, gücü ve görünüşü teslim vaktine kadar değişebildiği için, bu durum selem akdinde yasaklanan garar ihtimalini artırmaktadır. Bu sebeple özellikle Hanefî mezhebinin klasik çizgisinde hayvanlarda selem câiz görülmemiştir.¹⁸¹

Buna karşılık Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde, hayvanın vasıfları yeterince belirlenebildiği ölçüde selem akdine konu olabileceği görüşü daha belirgindir. Bu yaklaşıma göre deve, at, katır ve eşek gibi hayvanlarda tür, yaş, cinsiyet ve renk gibi temel niteliklerin belirtilmesi gerekir. Kuşlar gibi hayvanlarda da türün yanında beden yapısına ilişkin ayırt edici özelliklerin belirtilmesi önem taşır.¹⁸² Dolayısıyla bu mezheplerde esas mesele, hayvanın mutlak olarak seleme

¹⁷⁸ Hayreddin Karaman, *Ana hatlarıyla İslam hukuku* (Ensar, 2013), c.3, s.282.

¹⁷⁹ Buhârî, “Selem”, 1 (No. 2239).

¹⁸⁰ Aybakan, md. “SELEM”, c.36, s.403.

¹⁸¹ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, C.5, S.209.

¹⁸² Remli, *Nihayetü’l-Muhtac ila Şerhi Elfazı’l-Minhac*, c.4, s.206-9; İbn Rüşd, *Bidayetü’l-Müctehid ve Nihayetü’l-Muktesid*, c.3, s.217; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.209-10; Şirbîni, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.210-11; Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Hamdi Arslan (Risale Yay., 1994), c.5, s.3622.

konu edilip edilmemesinden çok, teslim borcunu ihtilafa yol açmayacak derecede belirli hale getirip getirmemektir.

Hadis literatüründe yer alan bazı rivayetler bu tartışmada dolaylı delil olarak kullanılmıştır. Nitekim Sahih-i Müslim’de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) genç bir deveyi borç aldığı ve ödeme sırasında daha iyi bir deve verilmesini emrettiği nakledilir.¹⁸³ Bu rivayet doğrudan selem akdine değil, borç ilişkisinde hayvanın zimmette vasıfla sabit olabileceğine işaret etmektedir. Ebû Davud’da yer alan ve bir devenin ileride iki deve ile ödenmesini konu alan rivayet de fıkıh eserlerinde zikredilmişse de sıhhati tartışmalı görülmüştür.¹⁸⁴ Bu sebeple söz konusu rivayetleri hayvanlarda selemin kesin dayanağı gibi değil, tartışmayı destekleyen dolaylı malzeme olarak değerlendirmek daha isabetlidir.

Sonuç olarak, klasik fıkıhta hayvanların selem akdine konu edilmesi hususunda tam bir ittifak yoktur. Hanefî mezhebinin erken dönem yaklaşımı buna daha mesafeli dururken, diğer üç mezhep hayvanın ayırt edici niteliklerinin yeterince belirlenmesi halinde cevaz yönünde görüş bildirmiştir. Modern dönemde ise hayvancılık sektöründe standardizasyonun artması, bazı çağdaş araştırmacıların bu meseleyi yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Bununla birlikte klasik tartışmanın odağında bugün de aynı mesele bulunmaktadır: akde konu hayvanın nitelikleri, taraflar arasında uyuşmazlığa yol açmayacak ölçüde açık biçimde belirlenebilmekte midir?

2.6. Hayvan Satışında Faiz-Riba

Karşılığı çoğunlukla ‘faiz’ olarak kabul edilen ribâ kelimesi ise lügatte “ziyadelik, nema, artış, çoğalış, yükselme, serpilip büyüme” gibi manalara gelmektedir.¹⁸⁵ Ribâ, şer’i olarak, bir alışveriş veya borç akdinde taraflardan birinin karşılıksız fazladan bir menfaat elde etmesidir.¹⁸⁶

İslâm hukukunda hayvanlar, mal kapsamında kabul edilen ve esas itibarıyla alım satım konu olabilen varlıklardandır. Bu sebeple hayvan satışı prensip olarak câizdir. Ancak bu cevaz, akdin genel şartlarını taşımasına bağlıdır. Satılan hayvanın

¹⁸³ Müslim, “Müsâkât”, 22 (No. 1600-1601).

¹⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Büyû’”, 16 (No. 3357).

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arap*, c.14, s.304.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arap*, c.14, s.304.

belirli olması, tesliminin mümkün bulunması, bedelin meşru olması ve akdin taraflar arasında uyumsuzluğa yol açacak ölçüde belirsizlik içermemesi gerekir. Dolayısıyla hayvan satışında ortaya çıkan her problem doğrudan ribâ ile ilgili değildir; bazı durumlarda asıl sorun garar, bazı durumlarda fasit şart, bazı durumlarda da borç ilişkisinden haksız fazlalık elde edilmesidir.¹⁸⁷

Klasik fıkıhta ribâ daha çok altın, gümüş ve yenilebilir ribevî mallar gibi belirli malların değişiminde söz konusu edilir. Hayvanlar ise çoğu fakihın değerlendirmesinde bu gruba dâhil edilmediğinden, bir hayvanın başka bir hayvanla değişiminde sırf sayı farkı bulunması tek başına ribâ doğurmaz. Nitekim İmam Nevevî, Şâfiî mezhebi adına “hayvanda ribâ yoktur; bu sebeple bir koyunun iki koyun, bir devenin iki deve karşılığında satılabileceğini” açık biçimde kaydeder.¹⁸⁸

Bu çerçevede, hayvanın hayvan karşılığında peşin olarak ve farklı miktarlarda satılması klasik fıkıhta genel olarak câiz görülmüştür. Bir devenin iki deveye, bir koyunun iki koyuna peşin satımı, hayvanların ribevi mallardan sayılmaması sebebiyle çoğu fakih nezdinde ribâ olarak değerlendirilmemiştir. Ancak bunu “Şâfiî ve Hanbelîlerin çoğunluğu” diye daraltmak yerine, “çoğu fakih peşin mübadelede fazlalığı ribâ saymamıştır” şeklinde kurmak daha isabetlidir. Çünkü ihtilafın asıl yoğunlaştığı alan peşin işlem değil, vadeli hayvan-hayvan satımıdır.¹⁸⁹

Hayvan satışında ribâyâ en çok yaklaşan klasik meselelerden biri, hayvanın hayvan karşılığında vadeli satımıdır. Bu konuda hadislerde iki yönlü durumlar bulunmaktadır. Ebû Davud’da Semüre b. Cündeb’in rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “hayvanın hayvan karşılığında veresiye satımını” yasakladığı nakledilir.¹⁹⁰ Tirmizî’de de “Hayvanın bir hayvana karşılık iki hayvan olarak satılması veresiye/vadeli olduğunda uygun değildir; peşin, elden ele olması hâlinde ise bunda bir sakınca yoktur.” anlamındaki rivayet yer alır.¹⁹¹ Buna karşılık yine Ebû Davud’da Abdullah b. Amr rivayetinde, ihtiyaç sebebiyle bir devenin ileride iki deve

¹⁸⁷ Dönmez, md. “GARAR”, c.13, s.366.

¹⁸⁸ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.495.

¹⁸⁹ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.495.

¹⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Büyû”, 16 (No. 3356).

¹⁹¹ Tirmizî, “Büyû”, 21 (No. 1238).

ile karşılanmasına dair uygulama da aktarılır.¹⁹² Bu sebeple fakihler, bu rivayetleri telif etmeye çalışmış ve burada mutlak değil, ayrıntılı bir ihtilaf doğmuştur.

Klasik mezheplerin yaklaşımı bu noktada farklılaşmaktadır. İbn Kudâme'nin aktardığı üzere Hanbelî mezhebinde ve Ebû Hanîfe'nin görüşünde, hayvanın hayvan karşılığında vadeli satımı kabul edilmemiş; bu yasak, hayvanlar ribevî mal olmasa bile 'nesîe' unsurunun burada menedildiği gerekçesiyle temellendirilmiştir. Buna karşılık bazı Mâlikîler, Şâfiîler ve bir kısım sahabe-tabiin uygulamaları, vadeli hayvan-hayvan değişimine belirli şartlarla daha geniş bir cevaz alanı tanımışlardır. Bu yüzden peşin mübadelede geniş kabul bulunduğu, vadeli mübadelede ise mezhepler arasında ciddi ihtilaf olduğu şeklindedir.¹⁹³

Hayvan alışverişinde faiz oluşturabilecek en açık durum ise, satım değil karz ilişkisi üzerinden fazlalık şart koşulmasıdır. Bir kimsenin bir baş hayvanı borç verip geri alırken daha fazlasını şart koşması, klasik fıkıhta satım akdi değil karz akdi hükümlerine tabi olur.¹⁹⁴ Karzın mantığı, verilen şeyin karşılıksız bir iyilik olarak verilmesi ve borcun misli veya kıymetiyle kapatılmasıdır; bu akde önceden şart koşulmuş bir fazlalık eklenmesi ribâ kapsamında değerlendirilir. Dolayısıyla "bir koyun verip iki koyun istemek" satış olarak değil borç ilişkisi içinde şart koşulmuşsa, bu durumda ribâ problemi doğar.¹⁹⁵

Hayvan satışında ribâ ile karıştırılan bir başka mesele, aynı hayvanın önce veresiye satılıp sonra daha düşük peşin bedelle geri alınması gibi işlemlerdir. Bu tür işlemler klasik literatürde çoğu zaman îne, iki satışın birleştirilmesi veya ribâ şüphesi taşıyan muameleler çerçevesinde ele alınır. Burada problem, hayvanın kendisi değil; satım akdinin borç doğurup sonra bu borcun fazlalıkla tasfiye edilmesine araç yapılmasıdır. Aynı şekilde, bir satışa "bunu sana şu şartla satayım, sen de ayrıca bana

¹⁹² Ebû Dâvûd, "Büyû", 16 (No. 3357).

¹⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.31.

¹⁹⁴ Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman (ö. 684/1285) Karâfi, *Ez-Zahire* (Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1994), c.5, s.285-305.

¹⁹⁵ H. Yunus Apaydın, "KARZ", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), c.24, s.522.

şu hayvanı şu vadeyle ver” gibi birleşik şartların eklenmesi, bazı fakihlerce “iki satış bir satışta” yasağı veya ribâyâ götüren hileli yol olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁶

Buna karşılık, hayvanın para ile peşin veya vadeli satımı meselesi doğrudan hayvanın ribevî olup olmamasından değil, genel satım hükümlerinden değerlendirilir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken şey, bedelin ve vadenin akid sırasında açıkça belirlenmesi ve sonradan “borcu erteleme karşılığında ilave bedel” istenmemesidir. Vadenin uzatılması karşılığında borcun arttırılmasının cahiliye ribâsı olduğu ve bunun haramlığı hususunda görüş birliği bulunduğu belirtilir. Bu sebeple bir hayvanın baştan “peşin fiyatı şu, vadeli fiyatı bu” denilerek satılması ile vadesi gelmiş borcun sonradan artırılarak ertelenmesi aynı şey değildir; ribâ yasağının kesin olarak devreye girdiği yer ikincisidir.¹⁹⁷

Hayvanın henüz doğmamış yavrusunun tek başına satılması veya hayvanla birlikte belirsiz şekilde akde eklenmesi meselesi ise daha çok garar başlığı altında değerlendirilir. Buradaki temel sorun ribâ değil, akdin konusunun henüz mevcut veya belirli olmaması ve tesliminin belirsizlik taşımasıdır. Bu sebeple önceki metinlerde olduğu gibi bu tür örnekleri ‘dolaylı ribâ’ başlığı altında vermek yerine, “garar ve akdin sıhhati bakımından problemlı işlemler” diye ayırmak daha doğru olur.¹⁹⁸

Sonuç olarak, İslâm hukukunda hayvan satışı esasen câizdir; hayvanların ribevî mallardan sayılmaması sebebiyle peşin hayvan-hayvan değişiminde sayı farkı çoğu fakih nezdinde ribâ doğurmaz. Ancak şu durumlarda faiz veya faiz şüphesi gündeme gelebilir: birincisi, karz akdinde fazlalık şart koşulması; ikincisi, vadesi gelmiş borcun ertelenmesi karşılığında artış alınması; üçüncüsü, satım görüntüsü altında borçtan fazlalık elde etmeye yarayan hileli muameleler; dördüncüsü ise bazı mezheplere göre hayvanın hayvan karşılığında vadeli satımı. Buna karşılık doğmamış yavru satışı gibi örnekler esasen ribâdan ziyade garar problemidir. Bu ayırım yapıldığında, klasik fıkıh eserlerinin konuya yaklaşımı daha doğru ve sistemli biçimde ortaya konulmuş olur.

¹⁹⁶ H. Yunus Apaydın, “İNE”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), c.22, s.283-285.

¹⁹⁷ Abdullah Durmuş, “VADE”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), c.42, s.415; İsmail Özsoy, “FAİZ”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), c.12, s.110-26.

¹⁹⁸ Dönmez, md. “GARAR”, c.13, s.366.

Tablo 2.2. Sürü satış durumları, selem, hayvan-hayvan takası, vadeli hayvan satış durumları

SATIŞ / AKİT TÜRÜ	TEMEL PROBLEM	HANEFÎ	ŞÂFÎÎ-HANBELÎ	MÂLİKÎ	GENEL SONUÇ
Sürünün tamamının satışı	Belirlilik sağlanırsa problem azalır	Câiz	Câiz	Câiz	En güçlü cevaz alanı
Sürüden belirsiz tek hayvan satışı	Cehalet, garar, fert tayininin olmaması	Sınırlı ve ihtiyatlı	Geçersiz	Daha esnek; seçim hakkıyla cevaz alanı açılır	Asıl ihtilaf bu satışta ortaya çıkar
Sürüden belirsiz belirli sayıda hayvan satışı	Sayı belli, fertler belirsiz	İhtiyatlı	Geçersiz	Şartlı cevaz	Güçlü ihtilaf alanı
Sürünün müşâ‘ payının satışı	Belirsiz fert değil, belirli hisse satışı	Daha savunulabilir	Mümkün	Mümkün	Belirsiz fert satışına göre daha güçlü
Hayvanda selem	Hayvanın kıyemî oluşu, vasıfların tam belirlenememesi, garar ihtimali	Klasik çizgide daha mesafeli; sonraki bazı Hanefîlerde şartlı cevaz	Vasıflar yeterince belirlenirse daha olumlu	Şartlı cevaz yönü daha belirgin	En önemli şart: tür, yaş, cinsiyet, vasıf ve teslim zamanının açık olması
Peşin hayvan-hayvan mübadelesi	Ribâ doğurup doğurmadığı	Câiz	Câiz	Câiz	Çoğu fakih, hayvanlarda peşin fazlalığı ribâ saymaz
Vadeli hayvan-hayvan mübadelesi	Nesîc, ribâ şüphesi, hadislerin telifi	Daha olumsuz / ihtiyatlı	İhtilaflı; Şâfîîlerde daha esnek kollar bulunur, Hanbelî’de daha sınırlı	Daha esnek görüşler bulunur	Asıl ribâ tartışması bu alanda yoğunlaşır
Hayvan borcunda fazlalık şart koşturmak	Karzdan menfaat, ribâ	Câiz değil	Câiz değil	Câiz değil	Esasen ittifakla ribâ sayılır

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİNS OLARAK HAYVAN SATIMI

3.1. Yenmesi Helal Olan ve Satışı Câiz Görülen Hayvanlar

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaretle yemeniz helaldir. Birbirinizin canına kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.”¹⁹⁹ Bu Âyeti kerime ile haksızlıkla yani İslam hukukuna aykırı olarak mallarımızı yememiz yasaklanmış ve karşılıklı rızaya dayanan, herhangi bir hile barındırmadan yapılan ticaretler ya da daha geniş anlamıyla İslam hukukunun izin verdiği çerçevede yememiz helal kılınmıştır.

Toplumda yenilmesi olağan kabul edilen hayvanlar denildiğinde, öncelikle etinden ve sütünden yararlanılan sığır, koyun, keçi ve deve gibi evcil hayvanlar; ayrıca eti ve yumurtası için beslenen tavuk, kaz, ördek ve hindi gibi kanatlı hayvanlar akla gelmektedir. Bu tür hayvanları genel olarak evcil kara hayvanları kapsamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim âyetle, “Size bildirilenler dışında kalan hayvanlar size helâl kılınmıştır” buyrulurken bu hususa işaret edilmiştir.²⁰⁰

Eti yenilmesi helâl kabul edilen hayvanlar arasında, yırtıcı vasıf taşımayan yabani kara hayvanlarından karaca, yaban koyunu, antilop ve yabani eşek gibi türler zikredilebilir. Bunun yanında avını pençesiyle yakalayıp parçalamayan ve tırmalayıcı özellik göstermeyen kumru, keklik, toy kuşu, sülün ve üveyik gibi kuşlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca yenilmesine dair özel rivayet bulunan çekirge de dört mezhep fakihleri tarafından helâl hayvanlar arasında kabul edilmiştir.²⁰¹ Yenilmesi dinen câiz görülen bir hayvanın satış sözleşmesine konu edilmesinde de sakınca bulunmamaktadır. Çünkü bu tür hayvanlardan etleri yoluyla faydalanmak meşru kabul edildiği gibi, satım akdi neticesinde elde edilecek bedelden yararlanmak da hukuken geçerli ve meşru bir tasarruf sayılmaktadır.

¹⁹⁹ Nisa, 4/29.

²⁰⁰ Maide, 5/1.

²⁰¹ İbrahim Kâfi Dönmez, ed., *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2006), s.505.

3.2. Yenmesi Haram Olup Menfaati Meşru Görülen Hayvanlar

İslâm hukukunda bir hayvanın etinin yenilmesinin haram kabul edilmesi, ondan hiçbir şekilde yararlanılamayacağı anlamına gelmez. Bazı hayvanlar gıda olarak tüketilmeye elverişli görülmemekle birlikte; avcılık, bekçilik, çobanlık, yük taşıma, güvenlik sağlama veya belirli hizmetlerde kullanılma gibi meşru faydalar sebebiyle hukukî değerlendirmeye konu edilebilmektedir. Bu noktada belirleyici olan husus, hayvanın bizzat yenilebilir olması değil, ondan dinen ve örfen meşru kabul edilen bir menfaatin elde edilip edilememesidir. Nitekim fıkıhta ‘mütekavvim mal’ kavramı, dinen yararlanılması mubah olan yahut hukukî değeri bulunan malları ifade eder. Bu çerçevede, eti yenmeyen bazı hayvanların da sağladıkları meşru fayda sebebiyle malî ve hukukî değer taşıyıp taşımadıkları fakihler arasında tartışılmıştır.²⁰² Aşağıda ismi zikredilen yenmesi helal olmayan ancak meşru menfaat konusunda ihtilaf barındıran hayvanlar ayrıca ele alınacaktır. Bunların başlıcaları; Eşek (evcil eşek), Kedi, Köpek (özellikle av, bekçi, çoban köpeği), Yırtıcı kuşlar (şahin, doğan, kartal), Av köpekleri, Maymun (menfaati tartışmalı), Fil (fayda-mülkiyet tartışması)’dir.

3.2.1. Eşek

Klasik fıkıh kaynaklarında satım akdiyle ilgili bölümlerde zikredilen evcil hayvanlar arasında eşek ve katır da yer almaktadır. Söz konusu hayvanların, bu eserlerin telif edildiği dönemlerde günlük hayatın önemli ihtiyaçlarını karşılamaları ve toplumsal yaşamda işlevsel bir konuma sahip olmaları dikkat çekmektedir. Eşek ve katır gibi evcil nitelik taşıyan ve meşru yararlanma imkânı bulunan hayvanların canlı hâlde alınıp satılması, fakihler tarafından ittifakla câiz görülmüştür. Çünkü bu hayvanlardan faydalanmayı ya da onların satışını yasaklayan herhangi bir şer‘î delil bulunmamaktadır.²⁰³ Katır ve eşek gibi hayvanların öldükten sonra satışa konu edilmesi Hanefî Maliki, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerince câiz görülmemiştir. Zira ölü eşek ve katır, meyte kapsamında değerlendirilmiştir. Meyteden yararlanma dinen

²⁰² Hasan Hacak, “MAL”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-465.

²⁰³ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-194.

mubah kabul edilmediği için, bu tür hayvanların ölü hâli mal niteliği taşımaz. Dolayısıyla iktisadî bir değerinden söz edilmesi de mümkün değildir.²⁰⁴

İslam hukukunda iş, yük ve ulaşım amacıyla yararlanılan hayvanların alım satımı câiz görülmüştür. Bu konuda temel ölçü, hayvanın etinin helal olup olmamasından ziyade, meşru bir menfaat taşıması ve mülkiyete konu olabilmesidir. Bu sebeple at, öküz, katır ve eşek gibi hayvanlar; binme, taşıma, çift sürme, savaş ve benzeri yararlanma alanları bulunduğu için satışa konu olabilmektedir. Şâfiî ve Hanbelî kaynaklarda, katır ve eşeğin satımının câiz olduğu açıkça belirtilmiş; bunun gerekçesi de bu hayvanlarda mevcut bulunan meşru menfaat olarak açıklanmıştır.²⁰⁵ Hanefî ve Mâlikî yaklaşımında da benzer biçimde, fayda sağlayan ve mal niteliği taşıyan hayvanların satışına cevaz verilmiştir.²⁰⁶ Bu nedenle, iş ve ulaşım hayvanlarının satışında belirleyici olan unsur, öncelikle onların ekonomik ve hukuken tanınan yararlanma değeridir.

Bu çerçevede yaban eşiği ayrıca değerlendirilmelidir. Evcil eşiğin eti haram kabul edilmekle birlikte, yaban eşiğinin eti Hz. Peygamber'in sünnetiyle helal sayılmıştır. Ebû Katâde rivayetinde Resûlullah'ın (s.a.v.) yaban eşiği etinden yenmesini onaylaması, fıkıh mezheplerinin bu hayvanı helal av hayvanları arasında değerlendirmesine temel teşkil etmiştir.²⁰⁷ Dolayısıyla yaban eşiği, evcil eşekten farklı olarak yalnızca 'işlevsel yarar' bakımından değil, eti yenebilen av hayvanı olması bakımından da meşru mal niteliği taşır. Bunun sonucu olarak, yakalanmış, mülkiyet altına alınmış ve teslimi mümkün hale gelmiş bir yaban eşiğinin satışının câiz olduğu söylenebilir. Burada cevazın dayanağı, hem meşru menfaatin bulunması hem de etinin helal kabul edilmesidir.²⁰⁸

Sonuç olarak, İslam hukukunda iş, yük ve ulaşım hayvanlarının satışı genel olarak câizdir. Mezhepler arasındaki fark, çoğu zaman bu hayvanların satışının aslen câiz olup olmamasında değil, cevazın hangi ilkeye dayandırıldığında ortaya çıkar.

²⁰⁴ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.142-44; Şafiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12.

²⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

²⁰⁶ Serahsi, *Mebûsûl*, c.12, s.29; İbn Rüşt, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c.3, s.146-74.

²⁰⁷ Buhârî, "Hibe", 5 (No. 2572); Müslim, "Hac", (1196d).

²⁰⁸ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.39; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.327.

Fukahanın genel kabulü, hayvanın meşru menfaat taşıması halinde satışının sahih olduğu yönündedir. Bu sebeple evcil eşek ve katır gibi eti yenmeyen hayvanlar dahi taşıma ve hizmet amacıyla satılabilir. Buna karşılık yaban eşeği, hem yenilebilen bir av hayvanı olması hem de ekonomik değer taşıması sebebiyle, yakalanıp mülk haline getirildiğinde satışa konu olabilir. Böylece yaban eşeği, satış hükmü bakımından evcil eşekten daha güçlü bir meşruiyet zeminine sahip görünmektedir.

3.2.2. Kedi

İslam Hukuku açısından kedi satışı ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de doğrudan bir ifade veya açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu konudaki hükümler, ağırlıklı olarak hadis kaynaklarına dayanılarak belirlenmiştir. Dolayısıyla kedi satışının câiz olup olmadığı meselesi, sünnet-i seniyye çerçevesinde ele alınmış ve hüküm bina edilmiştir. Bu bağlamda, kedinin satışıyla ilgili olarak başvurulacak temel referanslar, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen hadis-i şeriflerdir. Bu çalışmada, kedi satışına dair hükümlerin temelini teşkil eden bu hadis rivayetleri sıralanacak ve İslam hukukçularının söz konusu rivayetlere dayanarak geliştirdikleri görüşler detaylı şekilde değerlendirilecektir.

Kedi satışı konusunda genel görüş satışının dinen uygun olduğu yönündedir ki aşağıda zikredilen hadis-i şerif ile temellendirilmektedir; Cabir b. Abdullah'ın(r.a) rivayet ettiği hadiste; “Nebi (s.a.v.) köpek ve kedinin semeninden/satış bedelini nehyetti”²⁰⁹ Ayrıca başka bir hadis-i şerif'te; “O (kedi) pis değildir, o sizin evlerinizde ve çevrenizde çok dolaşan temiz hayvanlardandır.”²¹⁰

Hanefî fakihler, kedinin necis olmadığını ortaya koyan hadis rivayetlerini esas alarak onun mal niteliği taşıdığını kabul etmişlerdir. Ayrıca insanların kediyi sahiplenmeleri, ellerinde bulundurmaları ve ondan çeşitli şekillerde yararlanmaları sebebiyle kedinin mütekavvim mal kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmişlerdir. İlk dönemlerde kedi, necis hayvanlar arasında düşünülmüş olsa da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kedinin ve artığının necis olmadığına işaret eden uygulamaları, Hanefilerin bu konudaki yaklaşımını şekillendirmiştir. Bu sebeple

²⁰⁹ Müslim, “Müsâkât”, 9 (No. 1569); Ebû Dâvûd, “İcâre”, 28 (No. 3479); Tirmizî, “Büyü”, 49 (No. 1279); Nesâî, “Büyü”, 92 (No. 4668).

²¹⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 38 (No. 75); Nesâî, “Tahâret”, 54 (No. 68); Tirmizî, “Tahâret”, 69 (No. 92).

Hanefî fakihler, kedinin bedelini yasaklayan hadisi İslam'ın ilk dönemlerine ait özel bir hüküm olarak yorumlamışlardır. Sonuç itibarıyla Hanefî mezhebinde kedinin satım akdine konu edilmesi câiz görülmüştür.²¹¹

Mâlikî fakihlerin çoğunluğu ise kedinin temiz sayıldığını ve edinilmesinde dinen bir sakınca bulunmadığını gösteren nasları esas alarak,²¹² onun satım akdine konu edilmesini câiz görmüşlerdir.²¹³ Mâlikî fakihler, kedi satışına ilişkin hükmün alışverişte hedeflenen gayeye göre farklılık gösterebileceğini belirtmişlerdir. Bu anlayışa göre, kedinin yalnızca etinden yararlanmak veya hem eti hem de derisi için satın alınması Mâlikîlerin çoğunluğu tarafından mekruh görülmekle birlikte geçerli kabul edilmiştir. Buna karşılık kedinin sadece derisinden istifade etmek ya da fare yakalaması gibi meşru bir fayda elde etmek amacıyla alınıp satılması, Mâlikî mezhebinde ihtilafsız şekilde câiz sayılmıştır.²¹⁴

Şâfiî fakihler, hayvanların satışına ilişkin değerlendirmelerinde köpek ve domuzu istisna ederek, kendisinden meşru biçimde faydalanılabilen hayvanların alım satımını genel olarak câiz kabul etmişlerdir. Bu çerçevede kedi de insanların yararlandığı hayvanlar arasında yer aldığından, Şâfiî mezhebinin genel ilkesi doğrultusunda satışı geçerli görülen hayvanlardan biri sayılmaktadır.²¹⁵ Fakihlerin büyük kısmı kedinin alım satımını câiz görse de, Şâfiî mezhebine mensup bazı âlimler bu konuda nakledilen hadisleri esas alarak kedi satışının meşru kabul edilemeyeceğini savunmuşlardır.²¹⁶ Kedi satışını câiz kabul eden Şâfiî fakihler, bu görüşlerini kedinin insanlar açısından yararlı bir hayvan olmasına, şer'î bakımdan temiz kabul edilmesine ve satım akdinin geçerliliği için aranan şartları taşımasına dayandırmışlardır. Bu fakihlerden bazıları, kedinin bedelinin alınmasını yasaklayan

²¹¹ Serahsi, *Mebûsât*, c.11, s.235.; Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.143.

²¹² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c.3, s.147.

²¹³ Desuki, *Hâşiyetü'd-desukî ala şerhi'l-kebîr*, c.3, s.11.

²¹⁴ Abdülaziz Âl-i Mübarek İhsai, *Tebyînü'l-mesâlik şerhu tedrîbü's-sâlik ila akrabi'l-mesâlik* (Daru'l-garbi'l-islâmî, 1995), c.3, s.288-289.

²¹⁵ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.229; Şafiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12.

²¹⁶ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.229.

hadisin vahşi kediler hakkında olduğunu belirtmiş; bazıları ise söz konusu yasaklamayı haramlık değil, tenzihen mekruh şeklinde yorumlamıştır.²¹⁷

Hanbelî fakihler, meşru ve dinen izin verilen bir menfaat barındıran malların satım akdine konu edilebileceğini genel bir ilke olarak benimsemişlerdir. Bununla birlikte köpek ve vakıf malları bu genel kuralın dışında tutulmuştur. Bu çerçevede kedi, kendisinden mubah şekilde yararlanılabilen bir hayvan kabul edildiğinden, Hanbelî mezhebine göre alım satımında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.²¹⁸ Hanbelî fakihler, kedi satışını nehyeden hadisleri, sahibi bulunmayan ve kendisinden fiilen yararlanma imkânı olmayan kediler hakkında değerlendirmişlerdir. Onlara göre mubah nitelikteki mallardan beklenen faydanın elde edilebilmesi, çoğu zaman satım akdi gibi meşru tasarruf yollarıyla mümkündür. Bu anlayıştan hareketle Hanbelîler, kediyi meşru fayda sağlayan mallar arasında kabul etmiş ve onun satışının câiz görülmesini de bu genel ilkenin doğal sonucu olarak açıklamışlardır.²¹⁹ Bunun yanında Hanbelî kaynaklarında, Ahmed b. Hanbel'in kedi alım satımına olumlu yaklaşmadığı ve bu işlemi mekruh kabul ettiği yönünde rivayetlere de yer verilmiştir.²²⁰

3.2.3. Köpek

İslam hukukunda köpeğin satış hükmüne dair Kur'an-ı Kerim'de doğrudan ve açık bir düzenleme yer almamaktadır. Bu sebeple meseleye ilişkin hükümler ağırlıklı olarak hadis kaynakları esas alınarak belirlenmiştir. Dolayısıyla köpek satışının câiz olup olmadığı hususu sünnet çerçevesinde ele alınmış ve fikhî hükümler de bu rivayetler üzerine bina edilmiştir. Bu bağlamda, köpeğin satışıyla ilgili başlıca deliller Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen hadis-i şeriflerdir. Çalışmada öncelikle bu rivayetler zikredilecek, ardından İslam hukukçularının bunlardan hareketle geliştirdikleri görüşler değerlendirilecektir. Nitekim “Resûlullah fahişenin ücretinden, kâhinin kazancından ve köpeğin semeninden nehyetti.”²²¹ “Resûlullah

²¹⁷ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.229.

²¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

²¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

²²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

²²¹ Buhârî, “Büyû'”, 113 (No. 2237); Müslim, “Müsâkât”, 9 (No. 1567); Tirmizî, “Büyû'”, 46 (No. 1276); Nesâî, “Büyû'”, 91 (No. 4666).

(s.a.v.) kanın, köpeğin semeninin ve cariye'nin kazancının alınmasını yasakladı.”²²², “Hacamat yapanın kazancı habistir, fahişenin ücreti habistir, köpeğin semen/bedel'i de habistir”²²³, “Câbir'e köpeğin ve kedinin semeninden sordum; Nebî bizi bundan men etti, dedi.”²²⁴, “Resûlullah av, çoban ve çiftçi köpeği dışındaki köpeklerin öldürülmesini emretti.”²²⁵ ve “Kim av veya çiftlik köpeği dışında bir köpek edinirse onun ecrinden her gün iki kırat eksilir”²²⁶ mealindeki rivayetler bu meselenin temel naslarını teşkil etmektedir.

Hanefî fakihler, köpeğin satımı konusunda diğer mezheplere nispetle cevaz alanını daha geniş tutmuşlardır. Onlara göre köpek, şer'î açıdan yararlanılması mümkün olan mütekavvim mallar kapsamında değerlendirilmekte; ayrıca özü itibarıyla necis kabul edilmemektedir. Bu nedenle Hanefîler, mütekavvim mal niteliği taşıdığını kabul ettikleri köpeğin alım satım akdine konu edilmesinde herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Hanefî yaklaşımında eğitilmiş köpek ile henüz eğitilmemiş köpek arasında hükmü değiştirecek esaslı bir ayrım yapılmamıştır. Köpeğin fiilen fayda sağlaması ya da eğitilerek ileride faydalı hâle getirilebilmesi, onun mütekavvim sayılması için yeterli görülmüştür. Bu anlayış doğrultusunda köpek yavrusunun satışına da cevaz verilmiştir. Buna karşılık Ebû Yûsuf'un da kabul ettiği üzere, saldırgan ve zarar verici nitelikteki köpeğin satışı câiz görülmemiştir. Zira böyle bir köpekten mevcut hâliyle yararlanılamadığı gibi, ileride meşru bir fayda elde edilmesi de beklenmemektedir. Bu çerçevede Hanefîler, köpeğin yalnızca satışa değil, karşılıklı ya da karşılıksız bütün temlik işlemlerine konu edilebileceğini kabul etmişlerdir. Hatta köpek üzerinde vasiyette bulunulmasının dahi mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁷

Hanefîler köpek satışına dair hükümlerini ortaya koyarken, köpeğin semenini yasaklayan hadislerin yanı sıra Resûlullah (s.a.v.) tarafından Medine çevresindeki

²²² Buhârî, “Büyû”, 113 (No. 2237)

²²³ Tirmizî, “Büyû”, 46 (No. 1276); Müslim, “Müsâkât”, 9 (No. 1567).

²²⁴ Ebû Dâvûd, “İcâre”, 28 (No. 3479); Müslim, “Müsâkât”, 9 (No. 1569). Av köpeğinin istisna edildiği diğer bir rivayet için bk. Nesâî, “Büyû”, 92 (No. 4668).

²²⁵ Müslim, “Müsâkât”, 10 (No. 1572-1573); Tirmizî, “Sayd ve'z-Zebâih”, 16 (No. 1486).

²²⁶ Müslim, “Müsâkât”, 10 (No. 1572-1573); Tirmizî, “Sayd ve'z-Zebâih”, 16 (No. 1486).

²²⁷ Serahsi, *Mebsût*, c.11, s.255; Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*, c.5, s.142-43.

köpeklerin öldürülmesine dair verilen emri de dikkate almışlardır.²²⁸ Ancak onlara göre bu emir daha sonra kaldırılmış, yalnız siyah köpeklerin öldürülmesine mahsus bir hüküm olarak bırakılmıştır. Hanefî fakihler, köpeğin alım satımına dair diğer rivayetleri de bu tarihî bağlam çerçevesinde ele almışlardır. Bu değerlendirme neticesinde, köpek satışını yasaklayan hükmün, köpeklerin öldürülmesine ilişkin emrin kaldırılmasıyla birlikte neshedildiği kanaatine ulaşmışlardır. Bu yaklaşıma göre köpek alım satımını nehyeden rivayetler artık yürürlükte olmayan hükümler kapsamında değerlendirilirken, cevaza işaret eden deliller nâsih kabul edilmiştir. Bunun yanında Hanefîler, dinen edinilmesine izin verilen bir şeyin satışının da câiz görülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.²²⁹

Mâlikî fakihler, avlanma, binek olarak kullanma veya benzeri meşru faydalar sağlayan hayvanların alım satımını câiz görmüşlerdir. Ancak köpek konusunda nakledilen özel nasları dikkate alarak, bu hayvanı söz konusu genel ilkenin kapsamı dışında değerlendirmişlerdir.²³⁰ Bununla birlikte köpek satışına ilişkin meselede ihtilaf yalnızca mezhepler arasında görülmemiş, Mâlikî mezhebi içerisinde de farklı değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Mâlikîler köpekleri genel olarak iki grupta ele almışlardır: sürüyü veya ekini koruma gibi zorunlu ve meşru ihtiyaçlar sebebiyle beslenen köpekler ile dinen geçerli bir fayda için kullanılmayan köpekler. Meşru bir amaca hizmet etmeyen köpeğin edinilmesi ve satışa konu edilmesi câiz görülmemiştir. Buna karşılık edinilmesine izin verilen köpeklerin satışı hakkında mezhep içinde farklı kanaatler bulunmaktadır. Mâlikî fakihlerin bir kısmı bu tür köpeklerin satışını câiz kabul etmezken, diğer bir kısmı söz konusu satışı mekruh görmekle beraber hukuken geçerli saymıştır.²³¹

Şâfiî mezhebinde köpek, ayn'ı ve zâtı itibarıyla necis kabul edilen bir hayvandır.²³² Şâfiî fakihleri, köpeğin semeninin yasaklandığını bildiren hadislerle birlikte, köpek besleyen kimsenin ecrindeki eksilmeyi konu alan rivayetleri de

²²⁸ Müslim, “Müsâkât”, 10 (No. 1572-1573); Tirmizî, “Sayd ve’z-Zebâih”, 16 (No. 1486).

²²⁹ Nihat Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 (1999): s.121.

²³⁰ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah Kurtubî Nemerî İbn Abdülber, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne* (Mektebetu'r-Riyad el-Hadîse, 1980), c.2, s.675.

²³¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c.3, s.156-147.

²³² Ebû Zekeriya Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277) Nevevi, *Ravzatü't tâlibin* (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), c.3, s.16.

dikkate alarak köpek edinmenin aslî olarak câiz olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.²³³ Bununla beraber avcılık, çiftçilik, tarla işleri ve benzeri meşru alanlarda kullanılmak üzere köpek edinmeye cevaz vermişlerdir. Her ne kadar av, çoban ve çiftlik köpeği edinmenin câiz olduğu hususunda mezhep içinde görüş birliği bulunsa da, bu üç sebep dışında ev, sokak ve benzeri yerlerin korunması yahut bekçilik gibi gerekçelerle köpek edinilmesi konusunda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Şâfiîlerin bir kısmı cevazı yalnızca zikredilen üç hâlde sınırlarken, bir kısmı başka maslahatlar sebebiyle de köpek edinilebileceğini kabul etmiştir. Küçük köpeğin, yani eniğin edinilmesi meselesinde de farklı görüşler bulunmakla beraber, mezhep içinde buna cevaz veren görüş tercih edilmiştir.²³⁴

Şâfiîlerin meşru faydalar bulunması hâlinde köpek edinilmesine müsaade etmeleri, özellikle eğitilmiş köpeğin onların nazarında korunmaya değer ve itibarlı bir varlık olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte böyle bir köpek, bedel karşılığı yapılan akidlere konu edilememekte; ancak bağış gibi karşılıksız tasarruflara konu olabilmektedir. Bu husus, köpek üzerinde sahibine tanınan yetkinin tam anlamıyla mülkiyet hakkı değil, yalnızca ihtisas hakkı niteliğinde olduğunu göstermektedir.²³⁵ Nitekim Şâfiî, “Biz de buna dayanarak deriz ki köpeğin bedeli hiçbir durumda helâl değildir. Eğer onun bedeli helâl değilse, onu edinmek de avcı, çiftçi veya sürü sahibi dışında kimse için helâl olmaz. Aksi hâlde onu edinmek helâl olmaz ve öldürüldüğünde de bedeli talep edilemez. Çünkü ancak hayatı boyunca alınıp satılması helâl olan şeylerin bedeli olur. Şâfiî dedi ki: Köpek edinmek sadece avcı, çiftçi veya sürü sahibi için helâldir” demiştir.²³⁶ Bununla beraber Şâfiîler, av köpekleri gibi eğitilmiş hayvanların satışını câiz kabul etmiş; av hayvanları, şahin, baz ve doğan gibi eğitilmiş hayvanların satılabileceğini ve öldürülmeleri durumunda bedellerinin ödeneceğini ifade etmişlerdir.²³⁷

Hanbelî fakihleri de köpeğin satışına ilişkin hükümlerini, köpeğin semeninden nehyeden rivayetlerle, köpek edinmenin manevî sakıncalarına temas eden hadisler

²³³ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12.

²³⁴ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.227-29.

²³⁵ Hasan Hacak, “İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s.177-180.

²³⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12.

²³⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12.

üzerine kurmuşlardır. Onlara göre ihtiyaç hâli dışında köpek edinmek câiz değildir. Buradaki ihtiyaç, köpeğin avcılıkta, çiftçilikte ve çoban köpeği olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Bu üç amaçla köpek edinmenin mubah olduğu, Hanbelî fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Yavru köpeğin edinilmesi meselesinde de benzer bir ihtilaf ortaya çıkmışsa da, çoğu Hanbelî fakih cevaz bildiren görüşü isabetli bulmuştur.²³⁸ Bununla beraber Hanbelî fakihler, köpeğin niteliği ne olursa olsun satım, kira ve benzeri karşılıklı bedel esasına dayanan temlik işlemlerine konu edilemeyeceğini benimsemişlerdir. Buna karşılık köpek üzerinde bedelsiz tasarruflarda bulunulmasını câiz görmüşlerdir. Bu nedenle Hanbelî mezhebine göre köpeğin hibe yoluyla devredilmesi veya vasiyete konu edilmesi geçerli kabul edilmektedir.²³⁹

3.2.4. Kuşlar (Şahin, Doğan, Kartal, Bülbül, Tavus)

Klasik dönem fıkıh eserlerinde yırtıcı kuşlar bağlamında daha çok doğan, şahin, atmaca ve kaya kartalı gibi türlere yer verilmiştir. Fakihler bu hayvanları değerlendirirken, onların avcılık, koruma veya gözetleme gibi meşru amaçlarla kullanılıp kullanılmadığını; başka bir ifadeyle insanlara dinen geçerli bir fayda sağlayıp sağlamadığını esas almışlardır.

Hanefî mezhebine mensup fakihlere göre, avcılıkta kullanılmak üzere eğitilmesi ve bu yolla kendisinden yararlanılması mümkün olan yırtıcı kuşların alım satım akdine konu edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.²⁴⁰ Kâsânî, Hanefî mezhebine mensup fakihlerin pençeli kuşların satışına genel olarak cevaz verdiklerini belirtmiştir. Ona göre bu kuşların eğitilmiş olup olmaması hüküm bakımından belirleyici görülmemiş; mezhep fakihleri, her iki durumda da bunların satım akdine konu edilebileceğini kabul etmişlerdir.²⁴¹

Mâlikî fakihler de diğer üç mezhep âlimleri gibi, satım akdine konu edilen şeyin yararlanılabilir bir mal niteliği taşımasını akdin geçerlilik şartları arasında değerlendirmişlerdir. Onlara göre insanların herhangi bir şekilde fayda

²³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.189-92.

²³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.189.192.

²⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.189-192.

²⁴¹ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi 'ş-Şerai*, c.5, s.143.

sağlayamayacağı bir nesneyi satmak ve bunun karşılığında bedel elde etmek, meşru olmayan bir yolla mal kazanma kapsamında görülür.²⁴² Bu anlayış doğrultusunda Mâlikî fakihler, hayvanları kendisinden meşru yarar sağlanabilenler ve böyle bir fayda taşımayanlar şeklinde tasnif etmişlerdir. Mubah nitelikte bir menfaat barındıran hayvanların satım akdine konu edilmesi Mâlikîlere göre câizdir. Buna karşılık avcılık, binek olarak kullanma veya benzeri meşru alanlarda herhangi bir fayda sağlamayan hayvanların alım satımı geçerli kabul edilmemiştir.²⁴³ Mâlikî mezhebinin hayvanların alım satımına ilişkin genel yaklaşımı bu çerçevede olmakla birlikte, klasik mezhep kaynaklarında yırtıcı kuşların satışına özel olarak ayrılmış müstakil bir başlığa, tespit edebildiğimiz kadarıyla rastlanmamaktadır. Bununla beraber mezhebin fayda esaslı değerlendirme yöntemi dikkate alındığında, meşru ve mubah bir kullanım alanı bulunan yırtıcı kuşların Mâlikîlere göre satım akdine konu edilebileceği söylenebilir. Buna karşılık herhangi bir meşru menfaat sağlamayan yırtıcı kuşlar bakımından alım satıma cevaz verildiğini ifade etmek mümkün görünmemektedir.

Şâfiî fakihler, hayvanların alım satımına ilişkin hükümleri genel olarak onlardan faydalanılıp faydalanılamaması ölçütü üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşıma göre hayvanlar, kendisinden meşru biçimde yararlanılması mümkün olanlar ve böyle bir fayda sağlamayanlar şeklinde iki ana gruba ayrılmıştır. Eti yenilmesi helâl olmayan ve avcılık gibi dinen geçerli kullanım alanlarında da değerlendirilemeyen yırtıcı hayvanların satışı Şâfiî mezhebine göre câiz kabul edilmemektedir. Bu nedenle akbaba, kaya kartalı ve benzeri şekilde herhangi bir meşru fayda sağlamayan yırtıcı kuşlar satım akdine konu edilemez. Buna karşılık bu tür kuşların avcılık veya benzeri meşru bir amaçla eğitilmeleri ve kendilerinden yararlanılması mümkün hâle gelirse, alım satımları da câiz görülebilir. Şâfiîlere göre eğitilmesi ya da faydalı bir amaç doğrultusunda kullanılması mümkün olmayan yırtıcı kuşlar bedelli akidlere konu olamayacağından, telef edilmeleri hâlinde bunlar için tazmin yükümlülüğü de doğmaz.²⁴⁴ Şâfiî mezhebi için ayrıca kuşların sesinden

²⁴² İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.620.

²⁴³ İbn Abdülber, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne*, c.2, s.674.

²⁴⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12; Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, c.9, s.239-40; *Ravzatü't tâtibin*, c.3, s.19; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.337-44; Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.395.

veyahut güzelliğinden faydalanmak amacıyla ticarete konu edinmesi açısından şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkündür; rengi için yararlanılanlar: tavus kuşu: sesi için yararlanılanlar: serçe (zarzûr), papağan, bülbül...²⁴⁵ İmâmü'l-Haremeyn, kanatlarında bir fayda bulunması hâlinde, yırtıcı hayvan derileri hakkındaki ruhsatın burada da uygulanabileceğini söyler; ancak er-Râfiî buna itiraz ederek derilerin tabaklanabildiğini, kanatların ise böyle bir temizlenme imkânının olmadığını belirtir. Bununla birlikte, tüylerin ok yapımı gibi kuru alanlarda kullanılabilmesi sebebiyle, zayıf da olsa bir cevaz görüşü ileri sürülmüştür.²⁴⁶

Hanbelî mezhebine göre, insana herhangi bir meşru fayda sağlamayan hayvanların satım akdine konu edilmesi mümkün değildir. Bu çerçevede eti yenmeyen ve aynı zamanda avcılık, koruma ya da benzeri meşru amaçlarla eğitilip kullanılması da mümkün olmayan kuşlar, alım satıma elverişli kabul edilmemektedir. Bu nitelikteki hayvanlara akbaba, kuzgun ve benzeri fayda sağlamayan yırtıcı kuşlar örnek olarak gösterilebilir.²⁴⁷ Bunun yanında, kendisinden hiçbir surette fayda elde edilemeyen kuşların yumurtaları da hukukî ve iktisadî açıdan değer taşıyan bir menfaat barındırmaz. Bu nedenle söz konusu yumurtaların satım akdine konu edilmesi câiz görülmez. Buna karşılık, dinen meşru kabul edilen herhangi bir fayda sağlayan kuşlara ait yumurtaların alınıp satılması ise câiz kabul edilmektedir.²⁴⁸

Hanbelî fakihler, bir hayvanın terbiye edilerek faydalı hâle getirilebilmesini ya da ıslahının mümkün olmasını, onun satım akdine konu edilebilmesi için yeterli görmüşlerdir. Bu sebeple eğitilme veya ıslah edilme imkânı bulunmayan yırtıcı kuşların alım satımı Hanbelî mezhebine göre câiz kabul edilmemektedir.²⁴⁹

İbn Kudâme, “Avı bizzat yakalamayan; fakat çıkardığı sesle kuşların toplanmasına sebep olarak avcının onları ele geçirmesine yardımcı olan baykuş türü kuşların satışı konusunda iki farklı yaklaşım bulunduğunu ifade etmiştir. İlk görüşe göre, bu tür kuşlar av faaliyetinde dolaylı da olsa fayda sağladığından, onlardan yararlanmak mümkün kabul edilir. Bu sebeple alım satımı konu edilmelerinde bir sakınca bulunmaz. Diğer görüşe göre

²⁴⁵ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

²⁴⁶ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

²⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-168; Behuti, *Keşşâfü'l-Kınâ‘*, c.3, s. s.153-155.

²⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-194.

²⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

ise böyle bir kullanım biçimi hayvanlara eziyet niteliği taşıdığı için baykuş türü kuşların alım satımı mekruh görülmüştür.”²⁵⁰

3.2.5. Yırtıcı Hayvanlar (Diğer Köpek Dişliler)

“Resûlullah (s.a.v.) azı dişi bulunan yırtıcı hayvanların ve pençesiyle avlanan yırtıcı kuşların etlerinin yenmesini yasaklamıştır”²⁵¹ bununla birlikte Hz. Peygamber’in, bazı hayvanların pis ve tiksindirici özellikler taşıması sebebiyle yenilmesini yasakladığı da kaynaklarda yer almaktadır.²⁵²

Hanefî fakihler, köpek dişine sahip yırtıcı hayvanların alım satımına cevaz vermişlerdir. Bu yaklaşıma göre domuz istisna edilmek üzere; leopar, arslan, kaplan, kurt ve kedi gibi yırtıcı nitelik taşıyan hayvanlar satım akdine konu edilebilir. Hanefilere göre bu hayvanların eğitilmiş olup olmaması hükmü değiştiren bir unsur değildir.²⁵³ Bununla birlikte Hanefî fakihler arasında, eğitilme imkânı bulunmayan yırtıcı hayvanları bu genel hükmün kapsamı dışında değerlendirenler de vardır. Bu görüşe göre, yırtıcı hayvanların satım akdine konu edilebilmesi, onların avcılık veya benzeri meşru kullanım alanlarında fayda sağlayabilecek nitelikte olmalarına bağlıdır. Dolayısıyla herhangi bir şekilde terbiye edilmesi mümkün olmayan ve mubah bir menfaat sunmayan yırtıcı hayvanların alım satımı câiz görülmemektedir.²⁵⁴

Hanefî mezhebine göre domuz dışında kalan köpek dişli yırtıcı hayvanların etleri ve ağız artıkları necis kabul edilse de, bu durum onların zatlarının/aynlarının necis olduğu anlamına gelmez.²⁵⁵ Bu anlayışın doğal sonucu olarak Hanefî fakihler, yırtıcı hayvanların etlerinden faydalanmayı dinen câiz görmemişlerdir. Bu nedenle söz konusu hayvanların etleri Hanefî mezhebine göre mal kapsamında değerlendirilmez. Dolayısıyla bu etlerin satım akdine konu edilmesi ve satış bedelinden yararlanılması da mümkün kabul edilmemektedir.²⁵⁶ Yırtıcı hayvanların

²⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

²⁵¹ Müslim, “Sayd ve’z-Zebâih”, 15-16 (No. 1933-1934); Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 32 (No. 3803).

²⁵² Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 32 (No. 3803).

²⁵³ Behuti, *Keşşâfû'l-Kınâ*, c.5, s.154.

²⁵⁴ Serahsi, *Mebsût*, c.11, s.235; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.427.

²⁵⁵ İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.427.

²⁵⁶ Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*, c.5, s.142-43.

kemik ve yünlerinden yararlanılmasına izin verilmesi de Hanefîlerin bu yaklaşımının bir uzantısıdır. Bu hayvanlar kesildikten sonra derileri tabaklama işleminden geçirildiğinde, deri temizlenmiş kabul edilir. Bu sebeple Hanefî mezhebine göre tabaklanarak temiz hâle gelen derilerin alım satıma konu edilmesi câizdir.²⁵⁷

Fakihlerin çoğu, meşru bir fayda sağlamayan yırtıcı hayvanların satışını câiz görmemiştir. Buna karşılık Hanefî fakihler, yırtıcı hayvan ve kuşların tamamının alım satıma konu edilebileceğini kabul etmişlerdir. Çünkü Hanefîler, bu hayvanların canlı hâlde temiz sayılmasını esas almışlardır. Ayrıca canlı iken kendilerinden doğrudan fayda elde edilemese bile, öldürülmeleri hâlinde deri ve kemiklerinden yararlanılabileceğini belirterek bu hayvanların malî değer taşıdığını ifade etmişlerdir.²⁵⁸

Mâlikî fakihler de diğer üç mezhep âlimleri gibi, satım akdine konu edilen şeyin yarar sağlayan bir mal niteliği taşımasını akdın geçerlilik şartları arasında değerlendirmişlerdir. Onlara göre insanların faydalanması mümkün olmayan bir şeyi satıp karşılığında bedel elde etmek, meşru olmayan yollarla mal kazanma kapsamında kabul edilmektedir.²⁵⁹ Bu anlayışı esas alan Mâlikî fakihlerden İbn Abdülber, hayvanları meşru fayda sağlayanlar ve herhangi bir yarar taşımayanlar şeklinde iki kısımda değerlendirmiştir. Ona göre eti yenmeyen ve bunun yanında avcılık, binek olarak kullanma veya benzeri mubah alanlarda kendisinden istifade edilemeyen hayvanların satım akdine konu edilmesi câiz değildir.²⁶⁰ Mâlikî fakihlerin çoğunluğuna göre, deri gibi meşru bir menfaat elde etme amacı bulunduğu takdirde aslan, kaplan, kurt ve benzeri yırtıcı hayvanların alım satıma konu edilmesi mümkündür.²⁶¹ Mâlikî fakihlerden bir kısmı, yırtıcı hayvanların derilerinden yararlanma amacıyla yapılan alım satımı mekruh görmüştür. Diğer bazı Mâlikîler ise bu tür derilerden faydalanmanın dinen meşru kabul edilemeyeceğini savunmuşlardır. Bu görüşe göre yırtıcı hayvanlar, herhangi bir geçerli menfaat taşımayan varlıklar

²⁵⁷ Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi'sh-Serai*, c.5, s.143.

²⁵⁸ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.5, s.143-44.

²⁵⁹ İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.620.

²⁶⁰ İbn Abdülber, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne*, c.2, s.674.

²⁶¹ Ebû Saîd Halef b. Ebu Kasım (430/1039) Beraziî, *et-Tehzib fî İhtisâri'l müdevvene* (Muhammed el-Emin Veled, Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâtî'l-islâmiyye ve İhyai't-türras, 2002), c.2, s.44.

kapsamında değerlendirilir ve bu sebeple satım akdine konu edilmeleri câiz sayılmaz.²⁶²

Şâfiî fakihler, hayvanları kendisinden meşru fayda elde edilebilenler ve herhangi bir yarar sağlamayanlar şeklinde iki ayrı kategoride ele almışlardır. Mezhepte hâkim olan yaklaşıma göre, avcılık amacıyla eğitilmiş pars, şahin ve benzeri yırtıcı hayvanların satım akdine konu edilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır.²⁶³ Şâfiî mezhebine göre, etleri helâl olmamakla birlikte avcılık, saldırı/öldürme, koruma veya benzeri meşru amaçlarla eğitilip kullanılmaları da mümkün olmayan aslan, kaplan, kurt ve ayı gibi köpek dişli yırtıcı hayvanlar, kendilerinden yararlanılamayan hayvanlar kapsamında değerlendirilir. Bu tür hayvanlardan canlı hâlde meşru bir fayda elde edilemiyorsa, satım akdine konu edilmeleri de câiz görülmez.²⁶⁴ Bu nitelikteki hayvanların satışa konu edilmesi meşru kabul edilmez. Çünkü bu hayvanlar, herhangi bir malî değer taşıyan varlıklar arasında değerlendirilmemektedir. Ancak avcılık, koruma veya benzeri dinen geçerli bir yarar için eğitilmeleri ya da ıslah edilmeleri mümkün hâle gelirse, bu grupta yer alan hayvanların alım satımı da câiz sayılacaktır. Buna karşılık bedel karşılığında devredilmeleri mubah görülmediğinden, bu hayvanları telef eden kimse Şâfiîlere göre tazminle yükümlü olmaz.²⁶⁵

Hanbelî fakihler de diğer mezhep âlimleriyle benzer şekilde, insana herhangi bir meşru fayda sağlamayan hayvanların satışını geçerli kabul etmemişlerdir. Bu çerçevede eti yenmeyen ve aynı zamanda avcılık, koruma ya da benzeri meşru amaçlar için eğitilip kullanılmaları mümkün olmayan yırtıcı hayvanlar alım satıma konu edilemez. Arslan, kaplan, kurt ve benzeri köpek dişli yırtıcı hayvanlar bu

²⁶² İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fi Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.620; Desuki, *Hâşiyetü 'l-desukî ala şerhi 'l-kebîr*, c.3, s.11.

²⁶³ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12; Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu 'l-Mühezzeb*, c.9, s.239-240.

²⁶⁴ Şâfiî fakihler, canlıyken faydalanılması mümkün olmayan yırtıcı hayvanların satışını câiz görmemişlerdir. Hanefiler ise, bunların öldürülmeleri suretiyle deri ve kemiklerinden istifade edilebileceğini kabul ettiklerinden, satışlarına cevaz vermişlerdir. Şâfiîler, canlı halde bulunan yırtıcı hayvanın hâlihazırda fayda içeren bir mebi' teşkil etmediğini ve böyle bir hayvanı edinme amacının derisinden yararlanma olarak değerlendirilemeyeceğini belirterek Hanefilerin bu hükmünü isabetli bulmamışlardır. Bkz. Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu 'l-Mühezzeb*, c.9, s.240; Nevevi, *Ravzatü 't tâlibin*, c.3, s.19.

²⁶⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12; Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu 'l-Mühezzeb*, c.9, s.239-40; Nevevi, *Ravzatü 't tâlibin*, c.3, s.19; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.339-44; Remli, *Nihayetü 'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı 'l-Minhac*, c.3, s.395.

kapsamda değerlendirilmektedir.²⁶⁶ Hanbelî fakihler, bir hayvanın eğitilerek meşru bir fayda sağlayabilecek hâle getirilebilmesini, onun satım akdine konu edilmesi bakımından yeterli görmüşlerdir. Buna karşılık terbiye edilmesi ve yararlı bir amaç doğrultusunda kullanılması mümkün olmayan hayvanların alım satımını câiz kabul etmemişlerdir.²⁶⁷

Şâfîî alimlerden İmam Nevevi: Avlanmaya elverişli olmayan, üzerinde savaş yapılmayan, eti yenmeyen yırtıcı hayvanlar da bu kapsamdadır. Örneğin: Aslan, kurt, kaplan, ayı ve benzerleri bunların satışı sahih değildir; çünkü meşru ve maksut bir faydaları yoktur. Ayrıca, hükümdarların bu hayvanları heybet ve siyaset amacıyla beslemeleri de dikkate alınmaz. Bu, mezhebin açık görüşü (mansûs) olup; müellif, Iraklı fakihler ve Horasanlı âlimlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Bazı Horasanlı âlimler tarafından şaz ve zayıf bir görüş nakledilmiştir. Buna göre: Yırtıcı hayvanlar temizdir ve derileri tabaklandıktan sonra onlardan faydalanmak mümkündür; bu sebeple satışları câizdir. Bu görüş şu gerekçeyle zayıf görülmüştür: Satış anında hayvanın kendisi fayda Sağlamamaktadır; deriden elde edilecek fayda ise asıl maksat değildir. Nitekim necis derinin satışı, tabaklandıktan sonra faydalanmak mümkün olsa bile icmâ ile câiz değildir. Allah en doğrusunu bilir.²⁶⁸ Pars ve benzeri hayvanlara kıyas geçerli değildir; çünkü pars temizdir, köpek ise necis değildir²⁶⁹

3.2.6. Maymun

Maymunla ilgili temel çerçeve Kur'an'dan gelir. Kur'an'da birkaç yerde geçen: "Aşağılık maymunlar olun."²⁷⁰ ifadeleri, bir kavmin maymuna çevrilmesi meselesinden bahsedilmektedir.

Hanefî fıkıh literatüründe maymunun satışına dair Ebû Hanîfe'den iki ayrı görüş nakledilmektedir. Bunlardan birine göre maymun, şer'an yararlanılması yasak kabul edilen hayvanlar arasında değerlendirildiğinden malî bir kıymet taşımaz ve satım akdine konu edilemez. Bu anlayışta maymun, hüküm bakımından domuza

²⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94; Behuti, *Keşşâfû'l-Kinâ*, c.2, s.465.

²⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.s, s.193-94.

²⁶⁸ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

²⁶⁹ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.239.

²⁷⁰ Bakara 2/65, A'râf 7/166.

benzetilmiştir. Diğer görüşe göre ise maymunun kendisinden doğrudan faydalanmak mümkün görülme bile, derisinin tabaklandıktan sonra kullanılabilmesi dikkate alınmıştır. Bu sebeple maymun, belirli bir menfaat barındıran hayvanlar kapsamında kabul edilmiş ve bu yönüyle satım akdine konu olmaya elverişli sayılmıştır.²⁷¹ Kâsânî, bu meselede tercih edilen sahih görüşün ilk rivayette ifade edilen kanaat olduğunu belirtmiştir. Ona göre maymun derisinin toplumda kullanılan ve kendisinden fiilen yararlanılan bir şey olmaması, ayrıca bu yönde yerleşmiş bir örfün bulunmaması sebebiyle maymunun malî değer taşıdığı söylenemez. Aksine insanların maymunu çoğunlukla yalnızca eğlenmek amacıyla ellerinde bulundurduklarını ifade etmiştir. Ancak eğlence, şer ‘an meşru bir faydalanma biçimi olarak kabul edilmediğinden, bu maksatla yapılan bir alım satım da geçerli görülmez. Bu nedenle Kâsânî’ye göre haram veya meşru olmayan bir amaca hizmet eden maymun alım satımı câiz değildir.²⁷² İbn Hümâm ise meseleyi farklı değerlendirmiş ve mubah nitelikte bir fayda barındıran her şeyin satım akdine konu edilebileceği genel ilkesinden hareket etmiştir. Bu yaklaşıma göre maymun da meşru bir menfaat sağladığı ölçüde alım satıma elverişli kabul edilmektedir.²⁷³

Mâlikî mezhebine göre maymun, insana dinen geçerli kabul edilen herhangi bir fayda sağlamayan hayvanlar arasında değerlendirilmiştir. Bu nedenle maymunun mülkiyet konusu yapılması mümkün görülmediği gibi, satım akdine konu edilmesi de câiz kabul edilmemiştir.²⁷⁴

Şâfiî fakihler, maymunun koruma veya bekçilik gibi dinen meşru kabul edilen bir fayda sağlaması hâlinde alım satıma konu edilebileceğini kabul etmişlerdir.²⁷⁵ Maymun; kedi ve ipek böceği gibi zatı itibarıyla temiz kabul edilen ve insanların kendisinden yararlanabildiği hayvanlar arasında değerlendirilmiştir. Bu tür hayvanların satım akdine konu edilmesi câiz görüldüğü gibi, meşru bir fayda

²⁷¹ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.143-44; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.427.

²⁷² Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144.

²⁷³ İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.427.

²⁷⁴ İbn Abdülber, *el-Kâfi fi Fıkhi Ehli'l-Medîne*, c.2, s.675.

²⁷⁵ Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.396; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.337-39.

sağlaması hâlinde maymunun alım satımında da herhangi bir sakınca bulunmadığı ifade edilmiştir.²⁷⁶

Ahmed b. Hanbel, maymunun oyun ve eğlence maksadıyla alınıp satılmasını mekruh görmüştür. Buna karşılık dükkânı, aletleri veya benzeri eşyaları koruma gibi meşru bir fayda için maymundan yararlanmak isteyen kişinin gerçekleştirdiği alışverişte kerahet bulunmadığı kabul edilmiştir. Dolayısıyla maymunun koruma amacıyla satın alınması câiz görülürken, sırf eğlence ve oyun gayesiyle yapılan satış işlemi sahih sayılmamıştır. Bunun yanında Hanbelî fakihler arasında maymun satışını hiçbir ayrıma gitmeksizin tamamen yasaklayanlar da bulunmaktadır.²⁷⁷

3.2.7. Fil

Fıkıh literatüründe bey‘ yani satım akdi kapsamında hükmü tartışılan hayvanlardan biri de fildir. Fakihler, filin alım satıma konu edilip edilemeyeceği hususunda farklı kanaatler ileri sürmüş ve bu konuda tek bir görüş üzerinde birleşmemişlerdir. Söz konusu ihtilafın temelinde öncelikle filin zatı itibarıyla necis kabul edilip edilemeyeceği meselesi yer almaktadır. Bunun yanında, filin kendisinden meşru biçimde yararlanılabilen ve bu sebeple malî değer taşıyan bir varlık sayılıp sayılamayacağı da tartışmanın diğer önemli yönünü oluşturmaktadır.

Hanefî mezhebi içerisinde filin satım akdine konu edilip edilemeyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İmam Muhammed’e göre fil, domuzda olduğu gibi zatı itibarıyla necis kabul edilen bir varlıktır. Bu sebeple İmam Muhammed, filin satışını câiz görmediği gibi, ondan herhangi bir şekilde faydalanılmasına da izin vermemiştir.²⁷⁸ Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre fil, hüküm bakımından yırtıcı hayvanlar kapsamında değerlendirilmelidir. Bu nedenle fil, zatı itibarıyla necis kabul edilmediğinden, ondan yük taşıma veya binek olarak kullanma gibi meşru yollarla yararlanılabilir. Hanefî fakihlerin çoğunluğu da bu konuda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un görüşünü benimsemiştir. Buna göre filden dinen mubah kabul edilen alanlarda faydalanmak ve onu satım akdine konu etmek, Hanefîlerin

²⁷⁶ Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibin*, c.3, s.19; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

²⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.194; Behuti, *Keşşâfû’l-Kinâ‘*, c.3, s.153-55.

²⁷⁸ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fî Tertibi’s-Şerai*, c.5, s.143-44; İbn Hümâm, *Fethû’l-kadîr*, c.6, s.427.

çoğunluğu tarafından câiz görülmüştür.²⁷⁹ Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre filin kemiğinden yararlanmak ve bunu satım akdine konu etmek câizdir. Aynı şekilde fil derisi de tabaklama işleminden geçirildikten sonra temiz kabul edilir ve alım satıma elverişli hâle gelir. Buna karşılık İmam Muhammed, fili zatı itibarıyla necis saydığı için fil derisini domuz derisiyle aynı hükümde değerlendirmiştir. Bu nedenle ona göre fil derisi tabaklama yoluyla temizlenmez ve satım akdinin konusu yapılamaz.²⁸⁰ Hanefî mezhebinde filin alım satıma konu edilmesi genel olarak câiz kabul edilmiştir. Zira Hanefiler, fil ve benzeri hayvanların fiilen kendilerinden yararlanan ve şer'î açıdan mutlak biçimde faydalanılması yasaklanmamış varlıklar olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle fil, meşru menfaat taşıyan bir varlık olarak mal kapsamında değerlendirilmiştir.²⁸¹

Daha önce de belirtildiği üzere Mâlikî mezhebinde, meşru ve mubah bir fayda sağlayan hayvanların satım akdine konu edilmesi câiz kabul edilmektedir. Buna karşılık herhangi bir şekilde dinen geçerli bir menfaat elde edilemeyen hayvanların alım satımına cevaz verilmemektedir.²⁸² Ancak bu iki farklı yaklaşımın yanında, klasik dönem fıkıh kaynaklarında filin satışını açıkça yasaklayan bir kayda rastlanmaması,²⁸³ bu durum, Mâlikî fakihlerin filin alım satımını câiz gördükleri yönünde bir kanaate ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Her ne kadar klasik kaynaklarda filin satışına dair doğrudan ve açık bir hükme rastlanmasa da, fildişinin satışı meselesi Mâlikî mezhebi içerisinde tartışmalı konular arasında yer almıştır.²⁸⁴ Mâlikî mezhebinde meşhur görüş, ölü filden alınan fildişinin meyte hükmünde ve necis olduğu, dolayısıyla ticaretinin câiz olmadığı yönündedir. Bununla birlikte fildişini

²⁷⁹ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.143-44.

²⁸⁰ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144-144; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.427.

²⁸¹ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.143.

²⁸² Berazî, *et-Tehzib fi İhtisâri'l müdevvene*, c.2, s.44; Abdülbaki b. Yusuf b. Ahmed ez-Zerkani, *Şerhu'l Zerkani ala Muhtasarı Halil* (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), c.5, s.31.

²⁸³ Bununla birlikte, incelenen Mâlikî kaynakların ilgili bahislerinde filin kendisinin satışını açıkça yasaklayan müstakil bir hüküm tespit edilememiştir. Bu tespit, ilgili satış ve hayvanlardan yararlanma bahislerinin taranmasına dayanmaktadır. Bk. İbn Şâs, *Akdü'l-cevâhir es-semîne*, c. 2, s. 620; İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fikhi ehli'l-Medîne*, c. 2, s. 674; Berâzi, *et-Tehzib fi ihtisâri'l-Müdevvene*, c. 3, s. 166; Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî 'alâ Muhtasarı Halil*, c. 1, s. 55. Bu kaynaklarda filin kendisinin satışından ziyade, fayda sağlayan hayvanların satışı ile fildişinden yararlanma ve fildişinin ticareti ele alınmaktadır.

²⁸⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c.3, s.146-47.

boynuz hükmünde değerlendirenler ile ondan yararlanmaya cevaz veren fakihlerden farklı görüşler de nakledilmiştir.²⁸⁵

Şâfiî fakihlerin çoğunluğuna göre fil, ancak evcilleştirilmiş olması hâlinde taşıma ve benzeri işlerde kullanılmak üzere satım akdine konu edilebilir. Zira evcilleştirilmemiş bir filden fiilen yararlanma imkânı bulunmadığından, böyle bir hayvan malî değer taşıyan varlıklar arasında kabul edilmez. Bu sebeple Şâfiî mezhebine göre ehlileştirilmemiş filin alım satımı câiz görülmemektedir.²⁸⁶ Şâfiî fakihlerin çoğunluğuna göre fil kemiği necis kabul edilmektedir. Şâfiî mezhebinde satım akdine konu edilecek şeyin şer'î bakımdan temiz olması gerektiğinden, fil kemiklerinin alım satımına konu edilmesi câiz görülmemiştir. Bununla birlikte mezhep içinde filin eti ve kemiklerinin temiz olduğunu, etinden yararlanılabileceğini, kemiklerinin kullanılabileceğini ve bu nedenle satışının yapılabileceğini savunan fakihler de bulunmaktadır.²⁸⁷ Yiyeceklerle ilgili bahislerde, fil etinin yenmesinin câiz olduğuna dair istisnâî ve zayıf bir görüşe de yer verilmiştir. Bu görüşe göre fil usulüne uygun şekilde kesildiğinde kemiği temiz kabul edilir. Ancak Şâfiî mezhebinde esas alınan görüş, fil kemiğinin her hâlükârda necis olduğu yönündedir. Bu nedenle fil kemiğinin satım akdine konu edilmesi câiz görülmediği gibi, bu satıştan elde edilecek bedel de helâl kabul edilmez.²⁸⁸

Hanbelî mezhebinin yırtıcı hayvanlara dair genel yaklaşımı, bu hayvanlardan dinen meşru kabul edilen bir fayda elde edilebiliyorsa satışlarının câiz olacağı yönündedir. Bir hayvanın etinin yenmemesi, ondan hiçbir şekilde yararlanılamayacağı anlamına gelmez. Nitekim avcılık, binek olarak kullanma, korunma veya benzeri alanlarda yırtıcı hayvanlardan faydalanılması mümkündür. Hanbelî fakihler de bu prensipten hareketle, av için eğitilmiş yahut eğitilme kabiliyeti bulunan yırtıcı hayvanların alım satımına cevaz vermişlerdir. Fil de Hanbelîlere göre bu kapsamda değerlendirilmiştir. Buna göre fil, yük taşıma, binek olarak kullanma veya avcılık gibi meşru bir yarar sağladığı takdirde satım akdine

²⁸⁵ Beraziî, *et-Tehzib fî İhtisâri'l müdevvene*, c.3, s.166; Zerkani, *Şerhul Zerkani ala Muhtasari Halil*, c.1, s.55; Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, c.5, s.132.

²⁸⁶ Şafiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12; Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.396; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.337-44.

²⁸⁷ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

²⁸⁸ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

konu edilebilecek hayvanlar arasında yer almaktadır.²⁸⁹ Behûtî, filden meşru şekilde yararlanılabilmesi bakımından onu katırla aynı çerçevede değerlendirmiştir. Bu benzerlikten hareketle de filin satım akdine konu edilmesini câiz kabul etmiştir.²⁹⁰ Hanbelî mezhebine göre, dinen meşru kabul edilen herhangi bir fayda sağlamayan ve avcılık ya da benzeri alanlarda kullanılmak üzere eğitilmesi mümkün olmayan yırtıcı hayvanlar malî kıymeti bulunmayan varlıklar arasında değerlendirilir. Bu nedenle söz konusu hayvanların satım akdine konu edilmesi câiz görülmemektedir.²⁹¹

3.3. Aslen Necis Olan Hayvanların Satımı

3.3.1. Domuz

İslam hukukunda domuz etinin haramlığı açık nasla sabittir. Bununla birlikte zaruret hâli, bu haramlık bakımından istisnâ bir ruhsat sebebi teşkil etmektedir. Nitekim “zaruretler mahzurları mubah kılar” kaidesi, normal şartlarda yasak olan bir şeyin zaruret sebebiyle sınırlı ölçüde mubah hâle gelebileceğini ifade etmektedir.²⁹² Nitekim Yüce Allah, “Leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvan size haram kılındı” buyurarak domuz etini haram gıdalar arasında açıkça saymıştır.²⁹³ Bu yasak, sadece etin yenilmesiyle sınırlı olmayıp, domuzun zatı itibarıyla necis (pis) kabul edilmesine dayandırılmıştır. İslam hukukunda domuz eti ve yağının tüketiminin haram olduğu hususunda fakihler arasında ittifak bulunmaktadır. Bu nedenle domuzdan elde edilen ve tüketim amacı taşıyan ürünlerin kullanımı dinen meşru kabul edilmemektedir.²⁹⁴

Domuzun yalnızca yenilmesi değil, ondan elde edilen ürünlerin satılması ve ticarete konu edilmesi de genel olarak haram kabul edilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Allah içkiyi, leşi, domuzu ve putu haram kılmıştır” buyurması ve bu malların satışından elde edilen kazancı da yasaklaması, bu hükmün temel dayanaklarından biridir.²⁹⁵ Buna göre domuz yağı, jelatini, derisi veya tıbbi ve

²⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.193-94.

²⁹⁰ Behuti, *Keşşâfü'l-Kınâ*, c.3, s.154.

²⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.194.

²⁹² Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id-i-fikhiyye*, c.2, s.317-319.

²⁹³ Bakara, 2/173; Mâide, 5/3; Nahl, 16/115.

²⁹⁴ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.21; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.32.

²⁹⁵ Buhârî, “Büyû”, 112 (No. 2236); Müslim, “Müsâkât”, 13 (No. 1581).

endüstriyel amaçlarla üretilen türevlerinin satışı, asıl maddenin haram oluşu sebebiyle meşru görülmemiştir. Mezheplerin büyük çoğunluğu, haram kılınan bir şeyden elde edilen kazancın da haram olacağı ilkesine dayanarak domuz ve ondan türetilen ürünlerin ticaretini geçersiz saymıştır.²⁹⁶

Bununla birlikte, zaruret ve istihale (maddenin mahiyet değişimi) gibi fikhî prensipler bağlamında modern tartışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle domuz kaynaklı bazı maddelerin kimyasal dönüşüme uğrayarak tamamen farklı bir yapıya bürünmesi hâlinde hükmün değişip değişmeyeceği konusu çağdaş fıkıh literatüründe ele alınmıştır. Ancak klasik fıkıh geleneğinde esas olan yaklaşım, domuzun zatı itibarıyla haram ve necis kabul edilmesi sebebiyle ondan doğrudan üretilen gıda, ilaç veya sanayi ürünlerinin kullanılmasının ve ticaretinin genel olarak câiz görülmemesidir.²⁹⁷

3.3.2. Meyte (Ölü)

Meyte ya da leş, şer'î kaidelere uygun şekilde kesilmeden veya avlama amacı bulunmadan ölen hayvanı ifade eder. Bu kapsamda kendiliğinden ve herhangi bir müdahale olmaksızın ölen hayvanlar yanında; boğulma, yüksek bir yerden düşme, darbe alma, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanma ya da başka bir hayvanın boynuzlaması sonucu ölen hayvanlar da meyte hükmünde değerlendirilir.²⁹⁸ Meyte, Kur'an'ın birçok Âyetinde haram yiyeceklerden biri olarak zikredilmiştir ki bu Âyetlerden bazıları şöyledir; “Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁹⁹ “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan; henüz canı çıkmamışken kestikleriniz hariç boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekte düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı.”³⁰⁰ Fakihler,

²⁹⁶ Serahsi, *Mebisûl*, c.11, s.222; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c.3, s.146-47.

²⁹⁷ Yusuf el-Karadavi, *el-Halâl ve'l-Harâm fî'l-İslâm* (el-Mektebu'l İslami, 2001), 88-90.

²⁹⁸ İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, c.5, s.50.

²⁹⁹ Bakara, 2/173.

³⁰⁰ Maide, 5/3.

meytenin satışına ilişkin hükümleri değerlendirirken ilgili Âyetlerin yanında, büyük ölçüde Kütüb-i Sitte müelliflerinin Câbir b. Abdullah'tan naklettikleri hadise istinat etmişlerdir. Söz konusu hadis, kaynaklarda lafız bakımından bazı farklılıklarla rivayet edilmiş olsa da anlam itibarıyla şu muhtevaya sahiptir: Allah ve Resulü'nün (s.a.v.) şarap, meyte, domuz ve putların satışını haram kıldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine “Ey Allah'ın Resulü! Meytenin yağları hakkında ne buyurursunuz? Zira bu yağlarla gemiler yağlanmakta ve insanlar aydınlatma ihtiyacını gidermektedir” şeklinde bir soru yöneltilmiş; Hz. Peygamber (s.a.v.) ise “Hayır, o haramdır” buyurmuştur. Ardından Resûlullah (s.a.v.), Allah'ın Yahudilere lanet ettiğini; çünkü kendilerine iç yağı haram kılındığında onu eritip satış bedelini yediklerini ifade etmiştir.³⁰¹

Meytenin satım akdine konu edilip edilemeyeceği meselesi, Hanefî fıkıh kaynaklarında genellikle ‘bâtıl ve fâsit bey’ bahisleri içinde ele alınmıştır. Diğer mezheplere ait eserlerde ise bu konu daha çok “satışı câiz olan ve olmayan şeyler” başlığı altında değerlendirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetinde açık biçimde yasaklanan şeyler arasında yer alması sebebiyle meyte, faydalanılması haram kabul edilen varlıklardan sayılmıştır. Fıkıh literatüründe leş veya ölü hayvan anlamını karşılamak üzere çoğunlukla meyte ve meyyit kavramları kullanılmaktadır. Bazı fakihler bu iki kelime arasında anlam bakımından bir ayrım bulunduğunu ileri sürmüş olsa da, sözlük kaynaklarında bu ayrımı destekleyen açık bir açıklamaya rastlanmamaktadır.³⁰² Tahtâvî, meyte kavramının dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın kendiliğinden ölen hayvanı ifade ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık meyyit kelimesinin, şer’î kesim usulü dışında kalan vurma, yüksek bir yerden atma veya boğma gibi müdahaleler sonucunda ölen hayvanlar için kullanıldığını ifade etmiştir.³⁰³ Meyte ve meyyit kavramlarına ilişkin olarak fakihler, hüküm bakımından birbirine oldukça yakın değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

³⁰¹ Buhârî, “Büyû’”, 112 (No. 2236); Müslim, “Müsâkât”, 13 (No. 1581); Ebû Dâvûd, “Büyû’”, 64 (No. 3486); İbn Mâce, “Ticârât”, 11 (No. 2167).

³⁰² İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, c.5, s.49-52.

³⁰³ Ahmed b. Muhammed b. İsmail (1231/1816) Tahtavî, *Hâşiyetü't-tahtavî ale'd-dürri'l-muhtâr* (Daru'l Ma'rife, 1975), c.3, s.63.

Hanefîler ise...³⁰⁴ kendiliğinden ölen hayvanı yani meyteyi mal niteliği taşımayan varlıklar arasında görmüşlerdir. Bu nedenle meytenin satım akdine konu edilmesi mümkün değildir. Mâlikîler,³⁰⁵ Şâfiîler³⁰⁶ ve Hanbelîler³⁰⁷ de meyteye ilişkin mevcut nasları esas almış ve bu deliller doğrultusunda meytenin satım akdine konu edilmesini câiz kabul etmemişlerdir.³⁰⁸ Çekirge ve balık ölüsü ise meyte satışına ilişkin yasaklayıcı genel hükmün istisnaları arasında değerlendirilmiştir.³⁰⁹ Bununla birlikte, dış bir müdahale sonucunda ve şer'î kesim usulü dışında öldürülen hayvan, yani meyyit konusunda fakihlerin değerlendirmeleri farklılık göstermektedir. Meyte, hem Müslümanlar hem de zimmîler bakımından mal niteliği taşımayan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu konuda fakihler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Aynı şekilde meyyitin Müslümanlar açısından iktisadî ve hukukî bir değer ifade etmediği hususunda da ihtilaf yoktur. Ancak zimmîler bakımından meyyitin hükmü konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bazı fakihler, meyyitin zimmîler nezdinde hamr gibi mal vasfı taşıyabileceğini ve bu nedenle zimmîlerin kendi aralarında meyyit üzerine yaptıkları satışın câiz sayılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık diğer fakihler, zimmîler arasında gerçekleştirilen bu tür bir satım akdinin fâsit olduğunu belirtmişlerdir. Bununla beraber her iki yaklaşıma göre de zimmîlerin meyyit hakkında yaptıkları alışverişin tamamen bâtil kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır.³¹⁰ İbn Nüceym bu meseleyi değerlendirirken, kendiliğinden ölmeyip şer'î kesim dışında bir müdahale sonucu öldürülen hayvan hakkında gayrimüslimler bakımından iki farklı rivayet bulunduğunu belirtmiştir. Bu rivayetlerden birine göre söz konusu hayvan üzerinde yapılan akid câiz kabul

³⁰⁴ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.142-43; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.402.

³⁰⁵ Ahmed b. Muhammed el-Halvetî (1241/1825) Savi, *Bulgatü's-Sâlik li Akrebi'l-Mesâlik ala Şerhi's-Sağîr* (Darul Maarif, t.y.), c.3, s.33.

³⁰⁶ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.230; Nevevî, *Ravzatü't tâlibin*, c.3, s.350.

³⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4. s.192.

³⁰⁸ Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, c.5, s.307-308.

³⁰⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr* (Darul Hadis, 1993), c.5, s.169.

³¹⁰ Tahtavî, *Hâşiyetü't-tahtavî ale'd-dürri'l-muhtâr*, c.3, s.63.

edilirken, diğetine göre fâsit sayılmaktadır. Ancak her iki ihtimale göre de bu tür bir akdin bâtil olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.³¹¹

Tablo 3.1. Mezheplere göre kara hayvanları ve yırtıcı kuşların satılabilme durumları

Hayvan / Grup	Hanefî	Şâfiî	Mâlikî	Hanbelî	Temel Gerekçe
Etî helal evcil hayvanlar (<i>deve, sığır, koyun, keçi vb.</i>)	Câiz	Câiz	Câiz	Câiz	Aslen meşru menfaat ve mütekavvim mal
Evcil eşek / katur	Menfaat için câiz	Menfaat için câiz	Câiz	Câiz	Et hükmünden ziyade işlevsel fayda esas alınır
Kedi	Câiz	Çoğunlukla câiz	Çoğunlukla câiz	Câiz	Temiz ve faydalı kabul edilir
Köpek	Câiz veya daha geniş cevaz	Câiz değil	Genel çizgide câiz değil / mekruh görüşleri var	Câiz değil	Hanefilerde meşru menfaat; Şâfiî-Hanbelî’de hadis yasağı ve necâset anlayışı belirleyici
Yırtıcı kuşlar (<i>doğan, şahin, atmaca vb.</i>)	Fayda varsa câiz	Eğitilebilir / faydalıysa câiz	Fayda varsa câiz	Eğitilebilirse câiz	Avcılık ve benzeri meşru menfaat ölçütü
Yırtıcı kara hayvanları (<i>aslan, kaplan, kurt vb.</i>)	Daha geniş cevaz	Fayda yoksa câiz değil	Kısmen faydaya göre	Eğitilebilirse / fayda varsa	Deri, av, bekçilik gibi menfaatler dikkate alınır
Domuz	Câiz değil	Câiz değil	Câiz değil	Câiz değil	Aynı necis / gayri mütekavvim

³¹¹ Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim Mısırî Hanefî (970/1563) İbn Nüceym, *Bahru’r râik şerhu kenzi’d-dekâik* (Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), c.6, s.116.

					kabul edilir
--	--	--	--	--	--------------

Müslümanlar açısından kendiliğinden ölen hayvan ile şer‘î kesim dışında başka bir nedenle ölen hayvan arasında hüküm bakımından bir ayrım bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hanefiler, meyyitin zimmîler nezdinde mal niteliği taşıyabileceği kabulünden hareketle, onun semen/bedel veya mebî‘ konumunda bulunmasına göre farklı hükümler ortaya koymuşlardır. Buna göre boğulmak suretiyle öldürülen ya da boğularak ölen hayvan, para karşılığında satıldığında meyyit akdin konusu yani mebî‘ durumunda bulunuyorsa, bu satış akdi bâtil kabul edilmektedir.³¹² Ancak söz konusu hayvanlar, başka bir satım akdinde satılan malın karşılığı olarak semen/bedel şeklinde belirlenmişse, bu durumda akid bâtil kabul edilmez; fâsit olarak nitelendirilir.³¹³ Bu değerlendirmede, Hanefilerin genel ilkesi esas alınmıştır. Buna göre Müslümanlar nezdinde mal niteliği taşımayan; ancak semavî din mensuplarından bazıları tarafından mal kabul edilen bir şeyin doğrudan satım akdinin konusu yapılması hâlinde akid bâtil sayılır. Buna karşılık aynı şey, satılan mala karşılık ödenecek bedel/semen olarak belirlenirse, akid bâtil değil fâsit kabul edilir.³¹⁴

3.4. Menfaati Şer‘an Tartışmalı Olan Hayvanlar

3.4.1. Haşereler ve Sürüngenler

İslam hukukunda hayvanların alım satımı, onların temizlik (taharet), fayda, helâllik ve habaset (pislik) nitelikleriyle doğrudan ilişkilidir. Kur‘an‘da temiz ve hoş şeylerin helâl, pis ve iğrenç şeylerin haram kılındığını bildiren genel ilke, fukahanın haşerâtın yenilmesi konusundaki değerlendirmelerinde önemli bir ölçüt olarak kullanılmıştır.³¹⁵ Bu çerçevede özellikle haşereler ve sürüngenler, hem yenilebilirlik hem de meşru fayda bakımından fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. Fıkıh mezhepleri, bu canlıların mal sayılıp sayılmayacağı, ticarete konu edilip

³¹² Fasid ve batıl akit için bkz. s.23.

³¹³ Tahtavî, *Hâşiyetü’l-tahtavî ale’d-dürri’l-muhtâr*, c.3, s.63; İbn Abidin, *Reddû’l-Muhtâr alâ’d-Dürri’l-Muhtâr*, c.5, s.49-52.

³¹⁴ İbn Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, c.6, s.403.

³¹⁵ A‘râf 7/133; Nahl 16/68-69; A‘râf 7/157; Kasani, *Bedaiu’s-Senai fî Tertibi’s-Şerai*, c.5, s.35-36.

edilemeyeceği ve şer ‘an meşru bir menfaat taşıyıp taşımadığı gibi hususları farklı usûlî ilkeler doğrultusunda değerlendirmiştir. Kimi mezhepler bu canlıları habîs ve faydasız kabul ederek satışlarını geçersiz sayarken, kimileri de istisnai fayda iddialarını dikkate alıp almama noktasında farklı yaklaşımlar benimsemiştir.

Hanefî mezhebine göre habîs nitelikte görülen haşerat ile sürünge türündeki hayvanların satım akdine konu edilmesi câiz değildir. Bu kapsamda kertenkele, kaplumbağa, yılan³¹⁶, yaban arısı, kirpi ve benzeri hayvanlar da bu grup içerisinde değerlendirilmektedir. Yılanın ilaç yapımında kullanılması sebebiyle satışının câiz olduğunu söyleyen Hanefî fakihler de olmuştur. Ancak bu görüş, Hanefî fakihlerin çoğunluğu tarafından isabetli kabul edilmemiştir. Zira Hanefîlere göre haram nesnelerden ilaç olarak yararlanmak da haramdır.³¹⁷ Bu tür canlılardan dinen meşru kabul edilen herhangi bir fayda elde edilememesi, onların mal vasfı taşımadığı sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle söz konusu hayvanların satım akdine konu edilmesi de mümkün görülmemiştir.³¹⁸

Çıyan, Örümcek, solucan, tarla faresi, karıncagiller³¹⁹ yani haşerat ile sürünge türündeki hayvanlar, Şâfiî fakihler tarafından meşru fayda sağlamayan canlılar arasında değerlendirilmiştir. Bu tür hayvanlar malî değer taşıyan varlıklar kapsamında görülmediğinden, bedel karşılığında satım akdine konu edilmeleri câiz kabul edilmemiştir.³²⁰ Şâfiî fakihlerin bir kısmı, karınca satışının câiz olduğu yönünde hüküm vermişlerdir. Bazı şehirlerde karıncanın tedavi amacıyla ilaç yapımında kullanılması, onların bu görüşü benimsemelerine yol açmıştır. Ancak Şâfiî fakihlerin çoğunluğu bu hükmü isabetli görmemiştir.³²¹

Hanbelî fakihler, herhangi bir meşru fayda taşımayan ve habîs nitelikli canlılar arasında değerlendirilen haşerat ile sürünge türünün satım akdine konu edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Onlara göre insanın yararlanamadığı bu tür hayvanların bedel

³¹⁶ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144.

³¹⁷ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144.

³¹⁸ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.419.

³¹⁹ Nevevi, *Ravzatü't tâlibin*, c.3, s.19.

³²⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, c.3, s.11-12; Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.239-40; Nevevi, *Ravzatü't tâlibin*, c.3, s.19; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.340; Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.395.

³²¹ Nevevi, *Ravzatü't tâlibin*, c.3, s.19.

karşılığında satılması, meşru olmayan yollarla mal elde etmek anlamına gelmektedir.³²²

Şâfiîlere göre temiz (tâhir) aylar iki kısımdır: Hiçbir faydası olmayanlar, Fayda sağlayanlar. Faydası olmayanlar; haşere, avlanmaya elverişli olmayan yırtıcı hayvanlar, yenmeyen ve avlanmayan kuşlar (örneğin akbaba, çaylak, yenmeyen karga türleri) gibidir. Bunların satışı câiz değildir. Çünkü faydası olmayan şeyin mali değeri yoktur. Bundan bedel almak haksız kazançtır (malı batıl yolla yemek), ona bedel ödemek ise sefihliktir.³²³ Bunların satışı sahih değildir; böcekler, hamam böcekleri, akrepler, yılanlar, solucanlar, fareler, karıncalar, diğer tüm haşere ve benzerleri Ashabımıza göre, bu türlerin kendilerine özgü bazı sınırlı faydalarına bakılmaz; çünkü bunlar önemsiz ve tali faydalardır.³²⁴

Rivayete göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kurbağanın tedavi amacıyla kullanılıp kullanılmayacağı sorulmuş; Resûlullah (s.a.v.) ise bunu uygun görmeyerek yasaklamış ve "O, habîs olanlardandır." buyurmuşlardır.³²⁵

Er-Râfiî, Ebû'l-Hasan el-Abbâdî'nin şu görüşü aktardığını belirtir: Doğu'da meşhur bir şehir olan Asker Mukrem'de, şeker hastalığının tedavisinde kullanıldığı gerekçesiyle karıncanın satışı câiz görülmüştür. Ayrıca Nusaybin'de, uçan akreplerin şeker hastalığı tedavisinde kullanıldığı için benzer bir ruhsat verilmiştir. Ancak bu görüş de şaz ve zayıftır.³²⁶

Karınca satışı konusunda cumhurun yaklaşımı menfidir; özellikle Şâfiîler, karınca, akrep, böcek ve benzeri haşeratı "mâl sayılacak derecede muteber menfaati bulunmayan" şeyler arasında görüp satışını sahih saymamıştır. Ancak Şâfiî literatüründe dikkat çekici bir istisna nakledilir: er-Râfiî, Ebû'l-Hasan el-Abbâdî'nin şu görüşü aktardığını belirtir: Doğu'da meşhur bir şehir olan Asker Mukrem'de karıncanın şeker hastalığı için veya başka bölgesel tedavilerde kullanıldığı iddiasıyla, özel bir tıbbî menfaat bulunduğu takdirde istisnaen satışa cevaz verildiğinin rivayet

³²² İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.194; Behuti, *Keşşâfü'l-Kinâ*, c.3, s.154.

³²³ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.239.

³²⁴ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

³²⁵ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144.

³²⁶ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

edildiğini aktarır.³²⁷ Bu, mezhebin asıl görüşü değil, “menfaat sabit olursa hüküm değişebilir” mantığına dayanan dar bir istisnadır. Hanefî çizgide de benzer biçimde ölçü, helal ve muteber fayda etrafında döner; dolayısıyla tıbbî fayda gerçekten sabit olursa teorik olarak satış lehine bir kapı açılır. Fakat modern tıpta benim taradığım kaynaklarda, karıncanın diyabet tedavisinde yerleşik ve klinik olarak kabul edilmiş bir tedavi aracı olduğu görülmüyor; güncel biyomedikal yayınlar daha çok karınca zehirindeki biyoaktif moleküllerin araştırma değerinden söz ediyor. Bu yüzden bugünkü pratik hüküm bakımından, canlı karınca satışı çoğunluk görüşüne göre câiz değildir; ancak ileride standardize edilmiş, ruhsatlı, dönüştürülmüş bir tıbbî ürün ortaya çıkarsa onun hükmü ayrıca değerlendirilir.

Akrep satışı konusunda klasik kaynakların mu‘temed yönü yine menfidir. Şâfiîler akrebi, satışı sahih olmayan haşerattan sayar; Hanbelî metinlerinde de ‘haşerat’ genel olarak satış dışı bırakılır, yalnız faydası açık olanlar ayrıca istisna edilir. Akrep aleyhindeki önemli şer’i delillerden biri, hadiste “namazda yılan ve akrebi öldürün”³²⁸ buyurulması; bir diğeri de akrebin “beş fâsik”³²⁹ arasında sayılıp öldürülmesine izin verilmesidir. Fukaha buradan, akrebin aslen korunup mal gibi tedavüle sokulan bir meta değil, zararı giderilen bir canlı olduğu sonucunu desteklemiştir.³³⁰ Nusaybin’de, uçan akreplerin tedavisinde kullanıldığı için benzer bir ruhsat verilmiştir. Ancak bu görüş de şaz ve zayıftır.³³¹ Canlı akrebin bizzat satışı, cumhura göre hâlâ câiz görünmez; fakat akrep zehrinden elde edilmiş, dönüşüme uğramış, güvenliği ve tedavideki faydası tanınmış bir ilaç hammaddesi veya ruhsatlı ilaç içerikli ürün söz konusu olursa, artık mesele “akrep satışı” değil “meşru tedavi ürününün satışı” olarak yeniden değerlendirilir.³³²

Klasik fıkhıta “balık avında kullanılan kurtların satışı”nın câiz görülmesi, aslında çok önemli bir kıyasa kapı açar: Eğer küçük bir canlıda tanınmış, meşru ve teslimi mümkün bir fayda varsa satış da câiz olabilir. Hanbelî metinleri bunu açıkça

³²⁷ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

³²⁸ İbn Mâce, “Sayd”, 9 (No. 3218), Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/97.

³²⁹ Buhârî, “Cezâü’s-sayd”, 7 (No. 1829); Müslim, “Hac”, 66-67 (No. 1198).

³³⁰ Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ b. Alî ed Demiri, *el-Necmü’l-vehhâc fî şerhi’l-Minhâc* (Darul Minhac, 2004), c.4, s.31.

³³¹ Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

³³² Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi’l-İmam eş-Şâfiî*, c.5, s.382.

söyler.³³³ Bu yüzden klasik metinlerde adı aynen geçmese bile, fikhî kıyas bakımından tıbben standardize edilmiş steril larvaların satışı, “faydalı böcek satışı” başlığında câizliğe daha yakın görünür. Mezhep farkı burada şöyle özetlenebilir: Şâfiî usulünde çıplak haşerat satışı normalde geçersizdir, ama muteber menfaat sabit olursa istisna doğabilir;³³⁴ Hanbelî metinler bu istisnayı daha açık formüle eder; Hanefî kaide de menfaat eksenslidir.³³⁵

Sonuç olarak eklembacaklıların İslam hukuku bakımından hükmü tek bir kategori altında değerlendirilemez. Çekirge, dört mezhepte yenilmesi câiz görülen özel bir istisna olarak öne çıkarken; çekirge dışındaki haşerât konusunda Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri daha sınırlayıcı, Mâlikî mezhebi ise daha geniş bir yaklaşım benimsemiştir.³³⁶ Satım bakımından ise mezhepler arasında daha ortak bir ölçü ortaya çıkmakta; meşru, mâlî ve örfen muteber bir fayda taşımayan haşerâtın satımı câiz görülmezken, bal, ipek, tedavi, boya veya avcılık gibi faydalar sağlayan türlerin satımı câiz kabul edilmektedir.³³⁷

3.4.2. Kemirgenler (Fare vb.)

İslam fıkıh literatüründe ‘kemirgen’ kavramını doğrudan karşılayan tek ve müstakil bir terimden ziyade, türlere göre ‘fâre/fâr’, ‘cürz/curz’, ‘yerbû’ ve ‘sincâb’ gibi isimler; daha genel olarak da ‘haşerâtü’l-arz’, ‘hevâm’ ve ‘habâis’ gibi kavramlar kullanılmıştır.³³⁸

Sözlüklerde ‘fâre/fâr’, küçük kemirici hayvanı ifade eden kelimeler arasında zikredilmiştir.³³⁹ ‘Cürz/curz’ ise daha çok büyük fare veya sıçan türü için kullanılan bir isim olarak açıklanmıştır.³⁴⁰ ‘Yerbû’ çölde yaşayan, fareye benzeyen fakat ondan

³³³ Behuti, *Keşşâfî'l-Kınâ*, c.3, s.154-55.

³³⁴ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

³³⁵ Serahsi, *Mebsût*, c.11, s.235; Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144.

³³⁶ Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*, c.5, s.35-36; Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.19,20; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.13, s.332-43; Desuki, *Hâşiyetü'd-desukî ala şerhi'l-kebîr*, c.2, s.115.

³³⁷ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, c.5, s.68-69.

³³⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l Arap*, c.5, s.42; Zebidi, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, c.7, s.334.

³³⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arap*, c.5, s.316; Zebidi, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, c.7, s.334.

³⁴⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l Arap*, c.5, s.316; Zebidi, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, c.8, s.23.

farklı özellikler taşıyan bir hayvan olarak tanımlanmış; bazı fıkıh metinlerinde ‘fâretü’l-berr’, yani çöl faresi şeklinde de nitelendirilmiştir.³⁴¹ Klasik kaynaklarda ‘haşerâtü’l-arz’ tabiri yalnızca bugünkü anlamda böcekleri değil, yerde yaşayan, kovuklara giren, insanların tabiaten iğrendiği veya zararlı gördüğü küçük kara hayvanlarını da içine alacak biçimde kullanılmıştır.³⁴² Bu nedenle fare, sıçan, yerbû‘ ve benzeri bazı kemirgenler fıkıh kitaplarında çoğu zaman haşerât, hevâm ve habâis başlıkları altında ele alınmıştır.³⁴³

Kur’an’da kemirgen türleri hakkında doğrudan helâl veya haram hükmü bildiren özel bir nas bulunmamaktadır. Bununla birlikte temiz ve hoş şeylerin helâl, pis ve iğrenç şeylerin haram kılındığını bildiren genel ilke, fukahanın fare ve benzeri hayvanları habâis kapsamında değerlendirmesinde temel ölçütlerden biri olmuştur.³⁴⁴ Ayrıca haram kılınan yiyeceklerin sayıldığı âyetler, hayvanların hükmü konusunda genel bir çerçeve oluşturmakla birlikte, konuya dair ayrıntılı değerlendirmelerde sünnette yer alan rivayetler ve mezheplerin yorumları belirleyici olmuştur.³⁴⁵

Sünnette fareye dair en açık rivayetlerden biri, onun ‘fâsık’ olarak nitelenip harem bölgesinde ve ihram hâlinde dahi öldürülmesine izin verilen zararlı hayvanlar arasında sayılmasıdır.³⁴⁶ Bu rivayette fare; akrep, karga, çaylak ve saldırgan köpeklerle birlikte zikredilmiş; bu durum fukaha tarafından farenin zararlı, tiksindirici ve yenilmesi uygun görülmeyen hayvanlar arasında değerlendirilmesine dayanak yapılmıştır.³⁴⁷ Ancak bu rivayet doğrudan “fare eti haramdır” lafzını taşımamakta; daha çok farenin zararlı ve öldürülmesine izin verilen hayvanlardan biri olduğunu göstermektedir.³⁴⁸

³⁴¹ İbn Manzur, *Lisanu’l Arap*, c.6, s.84; Zebidi, *Tâcü’l-Arus min Cevahiri’l-Kâmus*, c.8, s.23.

³⁴² Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, “Haşerât”, içinde *el-Mevsû’atü’l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* (1983), c.17, s.270-80.

³⁴³ Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, md. “Haşerât”, c.17, s.270-80; Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’ş-Şerai*, c.5, s.35-36.

³⁴⁴ A‘râf 7/157.

³⁴⁵ En‘âm 6/145, İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.325-26.

³⁴⁶ eş-Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, c.5, s.33-34. Ayrıca rivayetin aslı için bk. Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 3314.

³⁴⁷ eş-Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, c.5, s.33-34; Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.14-17.

³⁴⁸ eş-Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, c.5, s.33-34; Nevevi, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.14-17.

Hanefî mezhebinde Kâsânî'nin temsil ettiği yaklaşıma göre fare, sıçan, kene, kirpi, keler, yerbû' ve benzeri kara haşerâtı yenilmesi câiz olmayan hayvanlar arasında değerlendirilmiştir.³⁴⁹ Hanefîlerde bu hükmün temel gerekçesi, söz konusu hayvanların selim tabiatlarca iğrenç görülmesi, habâis kapsamında değerlendirilmesi ve bir kısmının zarar verici nitelik taşımasıdır.³⁵⁰ Bu bakımdan Hanefî mezhebinde fare ve sıçan gibi kemirgenlerin yenilmesi câiz görülmezken, onlardan meşru ve örfen muteber bir fayda elde edilmesi hâlinde satım meselesi ayrıca menfaat ve mal olma niteliği açısından değerlendirilmiştir.³⁵¹

Mâlikî mezhebinde konu daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Mâlikî kaynaklarda yerbû', köstebek ve benzeri bazı kara hayvanlarının usulüne uygun biçimde boğazlanması hâlinde yenilebileceği; hatta 'haşerâtü'l-arz' ve 'hevâm' türlerinin çekirgeye benzer şekilde tezkiye edilebileceği yönünde ifadeler bulunmaktadır.³⁵² Bununla birlikte bu geniş cevazın mezhebin bütün fakihleri tarafından aynı ölçüde benimsenmediği; özellikle tiksindirici ve zararlı hayvanlar konusunda ihtilaf bulunduğu görülmektedir.³⁵³ Bu nedenle Mâlikî mezhebinde fare ve benzeri kemirgenlerin hükmü, yalnızca tür ismine göre değil; zarar, tiksindiricilik, tezkiye imkânı ve örfî değerlendirme gibi unsurlarla birlikte ele alınmıştır.³⁵⁴

Şâfiî mezhebinde İmam Nevevî'nin aktardığı yerleşik görüşe göre yılan, akrep, böcek, fare ve benzeri kara haşerâtının yenilmesi haramdır.³⁵⁵ Şâfiîlerde bu hüküm hem habâis ilkesi hem de Arapların selim tabiatına göre tiksindirici kabul edilen hayvanların yenilmemesi esasına dayandırılmıştır.³⁵⁶ Ancak Şâfiî kaynaklarda yerbû' hakkında farklı bir değerlendirme yapılmış ve onun şehir faresinden ayrıldığı, Hz. Peygamber'in öldürülmesini emrettiği fare kapsamına girmediği gerekçesiyle

³⁴⁹ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.35.

³⁵⁰ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.35; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed (855/1451) Ayni, *el-Binaye fi şerhi'l-hidâye* (Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), c.12, s.34.

³⁵¹ Hacak, md. "MAL" (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-65.

³⁵² Beraziî, *et-Tehzib fi İhtisâri'l müdevvene*, c.2, s.25.

³⁵³ Karâfi, *Ez-Zahire*, c.4, s.96; Desuki, *Hâşiyetü'd-desukî ala şerhi'l-kebîr*, c.2, s.115.

³⁵⁴ Beraziî, *et-Tehzib fi İhtisâri'l müdevvene*, c.2, s.25; Karâfi, *Ez-Zahire*, c.4, s.96; Desuki, *Hâşiyetü'd-desukî ala şerhi'l-kebîr*, c.2, s.115.

³⁵⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.14-17.

³⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.14-17; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.6, s.152-53.

yenilebileceği ifade edilmiştir.³⁵⁷ Bu yönüyle Şâfiî mezhebinde fare ve sıçan gibi hayvanlar haram kabul edilirken, yerbû‘ müstakil bir istisna olarak değerlendirilmiştir.³⁵⁸

Hanbelî mezhebinde de İbn Kudâme'nin temsil ettiği görüşe göre fare ve benzeri haşerâtın yenilmesi câiz görülmemiştir.³⁵⁹ Hanbelîlerde fare, hem öldürülmesine izin verilen zararlı hayvanlar arasında yer alması hem de tiksindirici kabul edilmesi sebebiyle yenilmeyen hayvanlar arasında değerlendirilmiştir.³⁶⁰ Bununla birlikte Hanbelî kaynaklarda bazı hayvanlar bakımından rivayet farklılıkları bulunsa da fare ve sıçan gibi zararlı kemirgenlerin yenilmemesi mezhebin genel yaklaşımını oluşturmaktadır.³⁶¹

Kemirgenlerden yararlanma meselesi, onların yenilip yenilmemesinden ayrı olarak değerlendirilmelidir. Fıkıhta satım akdine konu olacak şeyin mal sayılabilmesi için ondan şer'an muteber ve örfen geçerli bir menfaat elde edilebilmesi gerekir.³⁶² Bu nedenle fare ve sıçan gibi zararlı ve tiksindirici görülen kemirgenlerin, sırf yenilmek veya faydasız biçimde elde bulundurulmak amacıyla satılması câiz görülmez.³⁶³ Buna karşılık meşru, zararsız ve örfen muteber bir fayda söz konusu olursa, satım hükmü yalnızca hayvanın yenilip yenilmemesine göre değil; malî değer, teslim edilebilirlik ve meşru menfaat ölçütlerine göre ayrıca değerlendirilir.³⁶⁴ Nitekim fıkıh literatüründe yenilmesi câiz olmayan bazı canlılardan tedavi, avcılık,

³⁵⁷ Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi*, c.15, s.140.

³⁵⁸ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.14-17; Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi*, c.15, s.140.

³⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.325.

³⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.325; eş-Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, c.5, s.33-34.

³⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.325.

³⁶² Hacak, md. "MAL" (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-65; Dalgın, "İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", s.97-127.

³⁶³ Hacak, md. "MAL" (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-65; Dalgın, "İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", s.97-127.

³⁶⁴ Hacak, md. "MAL" (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-65; Dalgın, "İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", s.97-127.

koruma, deri, kıl veya başka meşru menfaatler elde edilmesi hâlinde satımın hükmü bu menfaat ekseninde tartışılmıştır.³⁶⁵

Sonuç olarak kemirgenler, İslam hukukunda tek bir hüküm altında toplanabilecek yeknesak bir hayvan grubu değildir. Fare ve sıçan gibi türler Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde genel olarak yenilmesi câiz görülmeyen haşerât ve habâis kapsamında değerlendirilmiştir.³⁶⁶ Mâlikî mezhebinde ise haşerât ve hevâm konusunda daha geniş bir yaklaşım bulunmakla birlikte, zarar, tiksindiricilik ve tezkiye şartı dikkate alınmıştır.³⁶⁷ Yerbû‘ ise özellikle Mâlikî ve Şâfiî kaynaklarda fareden ayrılan ve yenilmesi câiz görülebilen özel bir tür olarak ele alınmıştır.³⁶⁸ Satım bakımından ise temel ölçüt, kemirgenin yenilip yenilmemesi değil; ondan şer‘an muteber, malî ve örfe geçerli bir menfaat elde edilip edilememesidir.³⁶⁹

Tablo 3.2. Mezheplere göre kemirgen, sürüngen ve haşerelerin satılabilme durumları

Tür	Grup	Yenmesi (genel görünüm)	Satışı (genel görünüm)	Kısa gerekçe
Fare / sıçan	Kemirgen	Haram	Câiz değil	Zararlı ve habîs kabul edilir
Sincap	Kemirgen	İhtilaflı	İhtilaflı	Meşru menfaat ve habâis değerlendirmesine göre değişir
Tavşan	Kemirgen benzeri küçük kara hayvanı	Helâl	Câiz	Cumhurca helâl kabul edilir
Yerbû‘ (jerboa)	Kemirgen	İhtilaflı	İhtilaflı	Hanefilerde daha menfi, diğerlerinde daha müsait
Kirpi	Küçük kara hayvanı	İhtilaflı	İhtilaflı	Yenme hükmüne ve meşru menfaate bağlı
Yılan	Sürüngen	Haram	Câiz değil	Habîs ve zararlı kabul edilir
Akrep	Haşere	Haram / yenmez	Câiz değil	Faydasız ve eziyet verici sayılır
Kertenkele / benzeri	Sürüngen	Çoğunlukla haram veya	Genelde câiz değil	Yenme ve fayda ölçüsüne göre

³⁶⁵ Hacak, md. “MAL” (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-65; Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, s.97-127.

³⁶⁶ Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, c.5, s.36; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.325-26; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzebe*, c.9, s.14-17.

³⁶⁷ Berazî, *et-Tehzib fi İhtisâri’l müdevvene*, c.2, s.25; Karâfi, *Ez-Zahire*, c.4, s.96.

³⁶⁸ Berazî, *et-Tehzib fi İhtisâri’l müdevvene*, c.2, s.25; Maverdi, *el-Hâvi el-Kebir fi Fıkhi Mezhebi’l-İmam eş-Şafii*, c.15, s.140.

³⁶⁹ Hacak, md. “MAL” (Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c.27, s.461-65; Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, s.97-127.

sürüngeñler		ihñilaflı		değerlendirilir
Đabb (çöl kertenkelesi)	Sürüngeñ	İhñilaflı; cumhur daha müsait	Helâl görenlerde câiz	Mezhepler arasında açık ihtilaf vardır
Kaplumbağa	Sürüngeñ / amfibiye yakın	İhñilaflı	İhñilaflı	Kara-deniz ayrımı ve fayda ölçütü etkili
Timsah	Sürüngeñ	İhñilaflı, çoğunlukla haram	Çoğunlukla câiz değil	Yırtıcılık ve çift tabiatlı oluş etkili
Kurbağa	Haşere/çift tabiatlı canlı	Haram / yenmez	Câiz değil	Hadislerde öldürme yasağı ve habâis değerlendirmesi
Karınca	Haşere	Yenmez	Câiz değil; tıbbi istisna tartışmalı	Aslen faydasız kabul edilir

3.5. Tıbbî ve İktisadî Menfaati Bulunan Hayvanların Satımı

3.5.1. Sülük

Sülük, sudan çıkan siyah veya kırmızı renkte küçük bir canlı olarak tanımlanmıştır. Kullanım şekli ise genellikle kan fazlalığı ya da ağrı bulunan uzvun üzerine konulması ve buradaki kanı emmesi şeklindedir. Bu yönüyle sülükten tedavi amacıyla yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim sülüğün satısının câiz olup olmadığı konusunda iki farklı değerlendirme yolundan söz edilmiştir. Birinci ve daha sahih kabul edilen görüşe göre sülüğün satışı câizdir. İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî, Buęavî ve başka bazı fakihler de bu kanaati kesin biçimde benimsemişlerdir. Bu görüşün gerekçesi, sülükte maksut ve meşru bir faydanın bulunmasıdır. Söz konusu fayda ise ağrılı veya rahatsız olan uzuvdan kanın emilmesi suretiyle ortaya çıkmaktadır.³⁷⁰

Hanefî mezhebine göre, insanlara dinen meşru kabul edilen herhangi bir fayda sağlamayan hayvanların satışı geçerli sayılmaz. Buna karşılık mubah bir menfaat elde edilmesi mümkün olan hayvanların satım akdine konu edilmesinde sakınca bulunmamaktadır. Sülük ise ağrılı veya hastalıklı bölgelerden kan emdirilmesi suretiyle tedavide kullanılan canlılardan biridir. Bu yönüyle sülük, meşru fayda sağlayan hayvanlar arasında değerlendirilebilir. İnsanların tedavi maksadıyla temin ettikleri ve fiilen yararlandıkları bir canlı olması sebebiyle sülüğün mütekavvim mal niteliği taşıdığı kabul edilebilir. Nitekim İbn Âbidîn de bu gerekçeyle sülük satışının câiz görülmesine engel bir durum bulunmadığını belirtmiştir.³⁷¹ İbn Âbidîn'in

³⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.241.

³⁷¹ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, c.5, s.68.; (ayrıca ayrıntılı açıklama c. 5, s. 227)

eserinde naklettiğine göre Ebû Leys, sülüğün satım akdine konu edilmesini câiz gören fakihler arasında zikredilmektedir.³⁷²

Mâlikî fakihler balık avında yem olarak kullanılan ve olta iğnesine takılarak balığın yakalanmasına yardımcı olan kurtçukların alım satımına cevaz vermişlerdir. Çünkü bu canlılar, avlanma faaliyetinde meşru bir fayda sağlamakta ve bu yönüyle malî değer taşıyan varlıklar arasında değerlendirilmektedir.³⁷³ Mâlikî mezhebi kaynaklarında, tespit edebildiğimiz kadarıyla, sülüğün satışına dair açık ve müstakil bir hükme rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Mâlikîlerin diğer hayvanların alım satımı konusundaki genel yaklaşımları ve bu yaklaşımı temellendirirken ileri sürdükleri gerekçeler dikkate alındığında, sülük satışına da cevaz vermelerinin muhtemel olduğu söylenebilir. Özellikle balık avında olta iğnesine takılarak kullanılan kurtçukların satışına izin verilmesi, bu sonuca ulaşmayı destekleyen önemli bir örnektir. Zira sülük de tedavi amacıyla kullanılan ve meşru bir fayda sağlayan canlılar arasında değerlendirilebilir.

Şâfiî mezhebine ait kaynaklarda, yılan ve akrep gibi zarar doğuran haşerat ile sürünge türü canlıların alım satımının câiz görülmediği belirtilmektedir. Sülük de sürünge türü canlılar arasında değerlendirildiğinden, ilk bakışta bu genel hükmün kapsamına dâhil edilmektedir. Ancak Şâfiî fakihlerin çoğunluğu, sülüğün ağrılı veya hastalıklı bölgeden kan emmek suretiyle tedaviye katkı sağlayan bir canlı olmasını dikkate almış ve onu bu genel yasağın dışında tutmuştur. Bu sebeple çoğunluğa göre sülüğün satım akdine konu edilmesi mümkündür. Buna karşılık bazı fakihler, sülüğü yalnızca insana eziyet veren ve fayda sağlamayan bir canlı olarak görmüş; bu nedenle satışının câiz olmayacağı kanaatine varmıştır.³⁷⁴

Hanbelî fakihler, sülüğün tedavi amacıyla kullanılmasını meşru bir fayda kapsamında değerlendirmişlerdir. Bu çerçevede ağrılı bölgelerden kan emdirilmesi veya ciltteki lekelerin giderilmesi için deriye uygulanması gibi yöntemlerle sülükten

³⁷² İbn Abidin, *Reddû'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, c.5, s.68.

³⁷³ Savi, *Bulgatü's-Sâlik li Akrebi'l-Mesâlik ala Şerhi's-Sağîr*, c.3, s.24.

³⁷⁴ Şirbinî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.338; Remli, *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*, c.3, s.395; Nevevi, *Ravzatü't tâlibin*, c.3, s.20; Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.239-41.

yararlanılabileceğini kabul etmişlerdir. Bu tür kullanım alanları sebebiyle sülüğün satım akdine konu edilmesinde de herhangi bir sakınca görmemişlerdir.³⁷⁵

Hanbelî fakihlerin çoğunluğu, balık avlamak amacıyla olta ucuna yem olarak takılan küçük kurtçukların alım satımını câiz görmüştür. Zira bu canlılar vasıtasıyla meşru bir yarar elde edilmekte; balığın oltaya yönelmesi ve yakalanması çoğu zaman bu yemler sayesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple Hanbelîler, balık avında kullanılan kurtçukların fayda sağlayan bir unsur olduğunu ve bu yönüyle mal niteliği taşıdığını kabul etmişlerdir. Dolayısıyla bu tür kurtçukların satım akdine konu edilmesi mümkün görülmüştür. Buna karşılık bazı fakihler, söz konusu kurtçuklardan sağlanan faydanın oldukça sınırlı olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşıma göre balık yemi olarak kullanılan bu canlılar, kayda değer bir menfaat taşımayan ve mal vasfı bulunmayan şeylere benzemektedir. Bu nedenle bu görüşü benimseyen fakihler, kurtçukların alım satımının câiz olmayacağını ifade etmişlerdir.³⁷⁶

3.5.2. Arılar

Arı, klasik fıkıh literatüründe alım satım hükmü üzerinde durulan canlılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki problemin merkezinde ise arının insan açısından doğrudan ve meşru bir fayda sağlayıp sağlamadığı meselesi yer almaktadır. Klasik kaynaklarda arılar çoğunlukla bal arısı ve eşek arısı şeklinde iki grupta değerlendirilmiştir. Fakihlerin çoğunluğuna göre bal arısı, insana somut fayda sağlayan bir canlıdır. Buna karşılık eşek arısı, kendisinden yararlanılması mümkün görülmeyen ve bu sebeple malî yahut iktisadî değer taşımayan canlılar arasında kabul edilmiştir. Günümüzde ise bu iki türün yanında bombus arısı da ayrıca dikkate alınmalıdır. Bombus arıları, özellikle seracılık faaliyetlerinde bitkilerin doğal yollarla döllenmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Hormon ve benzeri insan sağlığı açısından sakıncalı olabilecek uygulamalara alternatif olarak öne çıkan bu arı türünden, sebze üretiminde ve farklı bitki türlerinin yetiştirilmesinde istifade edilmektedir. Bu yönüyle bombus arısının, klasik fıkıh eserlerinde kullanılan ifadeyle, fayda barındıran bir canlı/ayn niteliği taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte satım akdinin diğer geçerlilik şartlarının, özellikle akid konusunun belirli ve bilinir

³⁷⁵ Behuti, *Keşşâfü'l-Kınâ*, c.3, s.154-55; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.194.

³⁷⁶ Behuti, *Keşşâfü'l-Kınâ*, c.3, s.154-55; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.194.

olması gibi unsurların da mevcut bulunması hâlinde, bombus arısının satım akdine konu edilmesi mümkün görünmektedir.³⁷⁷

Klasik fıkıh kaynaklarında arının satım akdine konu edilmesi meselesi, daha çok iki temel ölçüt çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki arının meşru ve dikkate değer bir fayda sağlayıp sağlamadığı, diğeri ise satım konusu olan arının belirli ve bilinir nitelikte bulunup bulunmadığıdır. Hanefî fakihler bu konuda hüküm verirken özellikle arının fayda taşıyan bir hayvan olup olmadığı hususunu esas almışlardır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre arı, zatı itibarıyla doğrudan kendisinden yararlanılan bir canlı olarak görülmemiştir. Bu nedenle onların yaklaşımında arının alım satımı sahih kabul edilmemiştir. İmam Muhammed ise arıların toplu hâlde mevcut olduğunun bilinmesi ve akid konusunun belirginleşmesi durumunda satışlarının câiz olacağını ifade etmiştir.³⁷⁸

Aynî, arının doğrudan fayda sağlamayan bir hayvan olduğu yönündeki görüşe eserinde açıkça karşı çıkmıştır. Ona göre arıdan elde edilen bal, sağladığı menfaat bakımından oldukça değerli bir üründür. Nitekim küçük sığa gibi bazı hayvanlar mevcut durumları itibarıyla henüz doğrudan fayda sağlamayan varlıklar arasında görülse de, ileride faydalı hâle geleceklerinin bilinmesi sebebiyle satışları câiz kabul edilmiştir. Bu bakımdan arının konumu da sıpadan farklı değerlendirilmemelidir.³⁷⁹

Arının zatı itibarıyla doğrudan bir fayda taşımadığını kabul eden Hanefî fakihler, bal ve arıların birlikte bulunduğu kovanın satışını câiz görmüşlerdir. Başka bir ifadeyle onlara göre arı, müstakil olarak değil; bal ve kovana tâbi şekilde satım akdine konu edilebilir. Kerhî'nin de bu kanaati benimsediği aktarılmıştır. Buna karşılık bazı Hanefî fakihler, arıların toplu hâlde mevcut olduğunun bilinmesi durumunda, kovandan bağımsız olarak da satışlarının yapılabileceğini kabul etmişlerdir.³⁸⁰

Hanefî fakihlere göre eşek arısının satım akdine konu edilmesi konusunda herhangi bir cevaz bulunmamaktadır. Zira eşek arısı, insan açısından meşru ve

³⁷⁷ Fehmi Gürel, *Bombus Arısı (Bombus terrestris) Yetiştiriciliği ve Sera Ürünlerinin Tozlaşmasında Kullanımı*, 1999, s.22-26.

³⁷⁸ İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.419.

³⁷⁹ Aynî, *el-Binaye fî şerhi'l-hidâye*, c.8, s.161.

³⁸⁰ Aynî, *el-Binaye fî şerhi'l-hidâye*, c.8, s.161.

dikkate değer bir fayda sağlamayan canlılar arasında değerlendirilmiştir. Bu nedenle böyle bir hayvanın alınıp satılması, hukukî ve iktisadî bakımdan anlamlı bir işlem olarak kabul edilmemiştir.³⁸¹

Mâlikî fakihlere göre bir hayvandan dinen geçerli ve meşru bir menfaat elde edilebiliyorsa, o hayvanın satım akdine konu edilmesi de câiz kabul edilir. Buna karşılık herhangi bir şekilde fayda sağlamayan hayvanlar, malî değer taşımadıkları için alım satıma elverişli görülmemiştir.³⁸² Arı da bal üretmesi sebebiyle insanlara fayda sağlayan hayvanlardan biridir. Mâlikî kaynaklarında arı ve kovanların satışı mutlak bir yasak çerçevesinde değil, akdin kuruluş biçimine göre ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim et-Tebşıra'da arıların ve kovanların bal veya başka gıda maddeleri karşılığında satılmasını; kovanda bal bulunup bulunmaması ve bedelin peşin ya da vadeli olması gibi durumları dikkate alarak farklı hükümlere tâbi tutmuştur.³⁸³

Arının satım akdine konu edilmesi, kovan içinde bal bulunması ve satışın kovan, bal ve arıları birlikte kapsamı hâlinde câiz kabul edilmiştir. Hişâm'ın Muhammed'den naklettiği rivayete göre ise arılar bir arada toplanmış ve belirli hâle gelmişse, kovandan bağımsız olarak da satılabilir. Bu görüş aynı zamanda İmam Şâfiî'ye de nispet edilmektedir. Bu yaklaşımın gerekçesi, arının kendisinden yararlanılan bir canlı olması ve bu nedenle satım akdine elverişli kabul edilmesidir. Buna karşılık diğer görüşe göre arı, zatı itibarıyla doğrudan fayda sağlayan bir varlık değildir. Asıl menfaat, arıdan daha sonra meydana gelen bal gibi ürünlerde ortaya çıkmaktadır. Satış anında bu fayda henüz mevcut olmadığından, arının müstakil olarak satılması geçerli görülmemiştir. Ancak kovan içerisinde bal bulunduğu takdirde arı, bal ve kovana tâbi unsur olarak satışa dâhil edilebilir.³⁸⁴

İnsanların haşerat türü canlılardan meşru ve kayda değer bir fayda elde edemedikleri kabul edilmiştir. Bu nedenle Şâfiî fakihler, haşerat sınıfına giren hayvanların alım satımını genel olarak câiz görmemişlerdir. Ancak arı, bu gruba dâhil

³⁸¹ Ayni, *el-Binaye fî şerhi'l-hidâye*, c.8, s.161.

³⁸² İbn Abdülber, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne*, c.2, s.674; İbn Şas, *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*, c.2, s.336.; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî, *et-Tebşıra* (Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2011), c.7, s.3101,3102.

³⁸³ Lahmî, *et-Tebşıra*, c.7, s.3102.

³⁸⁴ Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144.

olmakla birlikte insanlar için önemli ve somut menfaatler sağlayan bir canlıdır. Bu sebeple Şâfiîler, haşerat hakkında benimsedikleri genel yasaklayıcı hükmün dışında arıya özel bir istisna tanımışlardır.³⁸⁵

Şâfiîlerin arı alım satımını câiz kabul etmelerinde, arının insanlar için meşru ve dikkate değer faydalar sağlaması temel gerekçelerden biridir. Bunun yanında arının zatı itibarıyla temiz kabul edilmesi de bu hükmün verilmesinde etkili olmuştur.³⁸⁶ Şâfiî fıkıh kaynaklarında arı satışına ilişkin değerlendirmeler, arının satımının câiz olup olmadığından ziyade, bu satışın hangi şekilde gerçekleştirileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre arıların kovan içerisinde toplu hâlde bulunduğu görülmüşse, kovanla birlikte satılmaları geçerli kabul edilir. Ancak arıların kovanda bir araya geldiği tespit edilmemişse, satım konusu yeterince belirli olmayacağından akidte cehalet meydana gelir ve bu satış sahih sayılmaz. Uçmakta olan arıların satışı konusunda ise mezhep içinde iki ayrı görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birine göre böyle bir akid geçerli kabul edilirken, diğerine göre sahih değildir. İmam Nevevî ise tercih edilen görüşün, bu satışı sahih kabul eden görüş olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷

İnsan açısından herhangi bir meşru ve kayda değer fayda sağlamayan hayvanlar arasında değerlendirilen eşek arısının satımı, fakihlerin ittifakıyla câiz kabul edilmemiştir.³⁸⁸

Hanbelî fakihler, arıyı necis bir canlı olarak değerlendirmemiş; aksine onu ‘behîmetü’l-en‘âm’³⁸⁹ gibi temiz kabul edilen varlıklar kapsamında ele almışlardır. Bu yaklaşıma göre arının alım satımına konu edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Hanbelîler arı satışının câizliği konusunda genel olarak aynı

³⁸⁵ Remli, *Nihaytü’l-Muhtac ila Şerhi Elfazı’l-Minhac*, c.3, s.395; Şirbînî, *Muğnil Muhtac*, c.2, s.337-44.

³⁸⁶ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240-41.

³⁸⁷ Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibin*, c.3, s.19; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240-41.

³⁸⁸ Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibin*, c.3, s.19.; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240-41.

³⁸⁹ Arapça ’da behîme, dört ayaklı hayvanların müşterek adı olarak kullanılmaktadır. En‘âm ise pençeli hayvanlar ile tek tırnaklıların dışında kalan, otla beslenip geviş getiren hayvanları ifade eder. Bu itibarla etleri yenilebilse bile dört ayaklı olmayan kara hayvanlarıyla deniz hayvanları, ayette zikredilen behîmetü’l-en‘âm kapsamına dâhil değildir. En‘âm sûresinin 143 ve 144. ayetleriyle Nahl sûresinin 5-8. ayetleri birlikte değerlendirildiğinde, behîmetü’l-en‘âm kavramının otla beslenen, geviş getiren ve dört ayaklı ehlî hayvanları içine aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre deve, sığır, manda, koyun ve keçinin bu kapsamda yer aldığı açıktır.

kanaati paylaşmakla birlikte, kovan içinde bulunan arının satışı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Fakihlerin çoğunluğuna göre arıların kovana girdiği görülmüşse ya da kovanda mevcut oldukları biliniyorsa, bu durumda arıların satışı geçerli kabul edilir. Buna karşılık bazı Hanbelî fakihler, kovan içerisindeki arıların tam olarak bilinmemesi sebebiyle akid konusuna cehalet karıştığını ileri sürmüş ve böyle bir satışın sahih olmayacağını belirtmiştir. Bununla beraber Hanbelîler, arının kovan dışında satılmasını da câiz görmüşlerdir.³⁹⁰

3.5.3. İpek Böceği

Ebû Hanîfe'ye göre ipek böceğinin satım akdine konu edilmesi câiz değildir. Çünkü ipek böceği, haşerat cinsinden bir canlı olarak değerlendirilmiştir. Ebû Yûsuf ise ipeğin ortaya çıkması hâlinde ipek böceğinin ipeğe tâbi olarak satılabileceğini kabul etmiştir. Buna göre ipek mevcut değilse, ipek böceğinin tek başına satışı geçerli görülmez. İmam Muhammed'den ise farklı bir görüş nakledilmiştir. Bu görüşe göre ipek böceği, kendisinden fayda elde edilen bir canlı olduğu için yanında ipek bulunmasa dahi satım akdine konu edilebilir.³⁹¹ Hanefî fakihler, ipek böceği tohumu konusunda da benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre ipek böceği tohumu, zatı itibarıyla doğrudan menfaat sağlayan bir mal niteliği taşımadığı için satım akdine konu edilemez. Zira ipek böceği, tohum hâlindeyken akid konusu bakımından henüz mevcut olmayan bir şey, yani ma'dûm hükmünde değerlendirilir. Buna karşılık İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf, insanların bu alandaki ihtiyacını ve zaruret hâlini dikkate alarak ipek böceği tohumunun satışına cevaz vermişlerdir.³⁹²

Şâfiî fakihler, ipek böceğinin şer'i bakımından temiz kabul edilip edilmeyeceği konusunda iki ayrı kanaat ortaya koymuşlardır. İlk görüşe göre ipek böceği, zatı itibarıyla necis sayılan canlılar arasında yer almaktadır. İkinci görüş ise onun temiz ve kendisinden fayda elde edilen bir mal niteliği taşıdığı yönündedir. Şâfiî kaynaklarda, mezhep fakihlerinin çoğunluğunun bu ikinci yaklaşımı benimsediği ve bu sebeple ipek böceğinin satım akdine konu edilmesini câiz gördüğü ifade

³⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.4, s.195; Behuti, *Keşşâfü'l-Kinâ*, c.3, s.154-55.

³⁹¹ Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, c.6, s.420; Ayni, *el-Binaye fi şerhi'l-hidâye*, c.8, s.161.

³⁹² Kasani, *Bedaiu's-Senai fi Tertibi's-Şerai*, c.5, s.144; Ayni, *el-Binaye fi şerhi'l-hidâye*, c.8, s.161.

edilmektedir.³⁹³ Şâfiî fakihler, ipek kozasının ve kozanın içinde yer alan kurtçuğun, canlı veya ölü olmasına bakmaksızın satım akdine konu edilebileceğini kabul etmişlerdir. Zira Şâfiî mezhebinde ipek böceği tohumu da şer’i bakımdan temiz kabul edilen varlıklar arasında değerlendirilmiştir.³⁹⁴

Hanbelî fakihler, ipek böceği ve ipek böceği tohumunu zatı itibarıyla temiz kabul edilen varlıklar arasında değerlendirmişlerdir. Bu nedenle bunların edinilmesinde dinen bir sakınca bulunmadığını belirtmişlerdir. Ebu Hanife’nin, ipek böceği ve tohumunun doğrudan kendisinden fayda elde edilen mallar kapsamında olmadığı yönündeki değerlendirmesi ise Hanbelîler tarafından yerinde görülmemiştir. Zira ipek böceğinden elde edilen ipek, insanların en çok rağbet ettiği ve yaygın biçimde kullandığı değerli kumaş türlerinden biridir. Bu gerekçeyle Hanbelî fakihler, hem ipek böceğinin hem de ipek böceği tohumunun satım akdine konu edilmesini câiz kabul etmişlerdir.³⁹⁵

İpek böceği, ipek elde edilmesinde kullanılan ve bu yönüyle meşru fayda sağlayan bir canlıdır. Bu nedenle Mâlikî fakihler, ipek böceğinin satım akdine konu edilmesini câiz kabul etmişlerdir.³⁹⁶

Tablo 3.3. Fayda sağlayan bazı haşerelerin mezheplere göre durumları

Canlı	Kullanım amacı	Hanefî	Şâfiî	Mâlikî	Hanbelî
Sülük	Tıbbî kan alma / tedavi	Cevaz eğilimi güçlü	Çoğunluk cevaz, bazıları men	Açık metin az, cevaz beklenir	Cevaz
Arı	Bal üretimi	İhtilaflı; çoğunluk belirli şartlarla	Cevaz	Cevaz eğilimi	Cevaz

³⁹³ Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240; Remli, *Nihayetü’l-Muhtac ila Şerhi Elfazı’l-Minhac*, c.3, s.395.

³⁹⁴ Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibin*, c.3, s.16; Nevevî, *el-Mecmû‘ Şerhu’l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

³⁹⁵ Aynî, *el-Binaye fî şerhi’l-hidâye*, c.8, s.161; İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfî*, c.2, s.4.

³⁹⁶ Abdurrahman b. Muhammed Avad el-Cezîrî, *el-Fıkhu’l-ala Mezhebil Erbaa* (Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), c.2, s.208.

İpek böceği	İpek üretimi	Ebû Hanîfe men, diğerleri daha müsait	Cevaz	Cevaz	Cevaz
Oltada kullanılan kurtçuk	Balıkçılıkta üretimsel menfaat	Açık sınırlı	İhtilafı olabilir	Cevaz eğilimi	Cevaz
Karınca	Tıbbî fayda iddiası çok sınırlı	Genelde câiz değil	Şâz istisnalar dışında değil	Genelde değil	Genelde değil

Kadı Hüseyin'in fetvalarında ve bazı diğer kaynaklarda şu değerlendirmeye yer verilmiştir: Ölü ipek böceğinin içinde bulunan ipeğin satışı câizdir. Çünkü ipeğin böceğin karnında bulunması, böceğin yaratılış ve gelişim sürecine bağlı doğal bir durumdur; bu yönüyle hayvanın bedeninde bulunan necasete benzetilmiştir. Ayrıca bu satışın tartı yoluyla veya götürü usulle yapılması arasında fark bulunmadığı, böceğin canlı yahut ölü olmasının da hükmü değiştirmedığı ifade edilmiştir. Bu nedenle söz konusu satışın câiz olduğu ve bu hususta ihtilaf bulunmadığı belirtilmiştir. En doğrusunu Allah bilir. İpek böceğinin canlı hâlde satılmasına gelince, bunun câiz olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Zira ipek böceği, kendisinden yararlanılan hayvanlar arasında yer almakta ve bu yönüyle diğer faydalı hayvanlarla aynı hükme tâbi olmaktadır.³⁹⁷

3.6. Deniz Canlıları (Balık, Sünger, Midye ve İnci Üreten Canlılar)

İslam âlimleri, Kur'an ve hadislerde belirtilen hüküm ve ilkeler ışığında hangi hayvanların etinin helal veya haram olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Kara ve deniz hayvanları hakkında gerek Kur'an-ı Kerîm gerekse hadis-i şeriflerde -bazıları dışında- bütün türler isim olarak zikredilmediğinden, bu hususta farklı hükümler ortaya çıkmıştır. Bunun delili, avlanarak elde edilen deniz hayvanlarının helâl oluşudur. Dolayısıyla deniz hayvanları mutlak olarak helâldir.

Ayrıca Allah Teâlâ'nın şu buyruğu da buna delildir:

³⁹⁷ Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.240.

“Size denizin avı ve yiyeceği helâl kılındı; size de yolculara da bir fayda olmak üzere.”³⁹⁸ Avlananın dışında ‘yiyecek’ olarak geriye ancak su yüzüne vurmuş(ölü) olan kalır.

Sahih hadis kitaplarında da şu olay nakledilir; Ebu Ubeyde(r.a.) sahâbîlerle birlikteyken, deniz kıyısında ‘anber’ denilen büyük bir deniz hayvanı buldular. Ondan yediler, yağını sürdüler. Sonra Hz. Peygamber’e(s.a.v.) geldiler ve bunu sordular. O da: “Yanınızda ondan bir şey var mı? Bana da yedirin.” buyurdu.”³⁹⁹

Deniz ürünleri ile ilgili olarak ise Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir.*” buyurmuştur.⁴⁰⁰ Balık dışındaki kalamar, ıstakoz, yengeç, karides midye, ahtapot v.b. canlıların fıkhi hükmü konusunda ihtilaflar bulunmaktadır.

Hanefî mezhebine göre denizde bulunan varlıklardan balık dışındakilerin (kurbağa, yengeç vb.) satışı câiz değildir. Ancak derisinden veya kemiğinden faydalanılması câiz olanlar müstesnadır. Çünkü derisi, kemiği veya kendisinden faydalanılması câiz olmayan bir şey mal sayılmaz; dolayısıyla satışa konu olmaz. Rivayet edilmiştir ki Peygamber Efendimize (s.a.v.) kurbağanın ilaçta kullanılması sorulmuş, O da bunu yasaklamış ve: “O, habis olanlardandır.” buyurmuştur.⁴⁰¹

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimleri ise el-Mâide suresinin 96. âyetinde geçen ‘deniz avı’ ifadesinin genel kapsamına ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir” buyruğuna dayanarak deniz ürünlerinin yenilmesi hususunda oldukça geniş bir yaklaşım benimsemişlerdir. Mâlikî ve Hanbelî âlimlere göre deniz hayvanları helaldir. Ancak timsah gibi yırtıcı hayvanlar helal sayılmaz.⁴⁰² Şâfiî mezhebinde ise aslında suda yaşamakla birlikte karada da yaşayabilen kurbağa, yengeç, kaplumbağa ve su yılanı gibi hayvanlar, habis ve zararlı kabul edildikleri için helal görülmemiştir. Bunların dışında kalan midye, kalamar, ıstakoz ve karides gibi deniz ürünlerinin yenilmesi ise helaldir.⁴⁰³

³⁹⁸ Mâide, 5/96.

³⁹⁹ Karâfi, *Ez-Zahire*, c.4, s.97.

⁴⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 38 (No. 75).

⁴⁰¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 176 (no. 5269); Kasani, *Bedaiu’s-Senai fi Tertibi’s-Şerai*, c.5, s.144.

⁴⁰² Karâfi, *Ez-Zahire*, c.4, s.96.

⁴⁰³ Remli, *Nihayetü’l-Muhtac ila Şerhi Elfazı’l-Minhac*, c.8, s.113,150-152.

Midye, iki parçalı sert kabuğa sahip çift kabuklu bir yumuşakçadır. Midyenin tüketimine ilişkin hüküm, mezheplerin deniz hayvanlarına dair genel yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilebilir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde deniz hayvanlarının yenilmesine ilişkin cevaz alanı Hanefî mezhebine göre daha geniştir. Berâziî, deniz avının tezkiye edilmeksizin yenilebileceğini ve deniz hayvanlarının yenilmesinin câiz olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁴ Nevevî, Şâfiî mezhebinde mu'temed görüşün denizde yaşayan hayvanların yenilebilmesi yönünde olduğunu, kurbağanın ise bu hükmün dışında tutulduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁵ İbn Kudâme de deniz avının tamamının mubah olduğunu belirtmekte, kurbağa ve bazı deniz hayvanlarına ilişkin istisna ve ihtilafları ayrıca ele almaktadır.⁴⁰⁶ Midye bu kaynaklarda yasaklanan hayvanlar arasında zikredilmediğinden, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin deniz hayvanlarına ilişkin genel hükümleri kapsamında yenilmesi câiz kabul edilebilir. Gıda olarak satımı da mebî'in mâlum ve teslim edilebilir olması gibi satım akdinin genel sıhhat şartlarını taşıması kaydıyla bu hüküm çerçevesinde değerlendirilebilir.

Hanefî mezhebinde ise deniz hayvanlarına ilişkin hüküm daha sınırlıdır. Kâsânî, denizde yaşayan hayvanlardan yalnızca balığın yenilmesini câiz görmekte ve balık dışındaki deniz hayvanlarını bu hükmün dışında bırakmaktadır.⁴⁰⁷ Buna göre midye balık türünden olmadığından Hanefî mezhebinde gıda olarak tüketilmesi câiz değildir. Dolayısıyla midyenin sırf gıda olarak alınıp satılması da meşrû tüketim menfaatinin bulunmaması bakımından problemlî hâle gelmektedir. Bununla birlikte bu hüküm, midyenin başka bir şer'an muteber menfaat amacıyla kullanılmasının hükmünden ayrı değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak midyenin hükmü konusunda mezhepler arasındaki farklılık, esas itibarıyla deniz hayvanlarının yenilebilirliğine ilişkin farklı kabullerden kaynaklanmaktadır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin deniz hayvanlarına dair genel hükümleri çerçevesinde midyenin yenilmesi câiz kabul edilmekte; satım akdinin genel sıhhat şartlarını taşıması hâlinde gıda amacıyla alınıp satılması da bu cevaz kapsamında değerlendirilmektedir. Hanefî mezhebinde ise deniz

⁴⁰⁴ Berâziî, *et-Tehzib fî İhtisâri'l müdevvene*, c.2, s.21.

⁴⁰⁵ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, c.9, s.33-36.

⁴⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.9, s.338.

⁴⁰⁷ Kasani, *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*, c.5, s.35-36.

hayvanlarından yalnız balık türlerinin yenilmesi câiz kabul edildiğinden, midyenin gıda olarak tüketimine cevaz verilmemekte; buna bağı olarak gıda amacıyla satımı da câiz görülmemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada İslam hukukunda hayvanların alım satımı meselesi, klasik fikhî birikimin akid, mal, menfaat ve mülkiyet anlayışı çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma boyunca hayvanların satım akdine konu olabilmemesinin şartları, bu akidlerde ortaya çıkan sıhhat problemleri ve mezheplerin konuya dair yaklaşımları değerlendirilmiştir. Ulaşılan temel sonuç, hayvan alım satımının İslam hukukunda asıl itibariyle cevaz verildiği; ancak bu meşruiyetin hayvanın türüne, kullanım amacına, akid konusunun belirli ve teslim edilebilir olmasına, ayrıca ondan elde edilen menfaatin şer'an muteber sayılıp sayılmamasına bağlı olduğudur.

Araştırmada ulaşılan ilk temel tespit, hayvanların tek tip bir mal veya eşya kategorisi içinde değerlendirilmediğidir. Fakihler hayvanları ehlî-vahşî, eti yenen-eti yenmeyen, faydalı-faydasız, temiz-necis ve mütekavvim-gayri mütekavvim gibi farklı ayrımlara tâbi tutmuşlardır. Bu sebeple hayvan satımı hakkında bütün türleri kuşatan tek bir hüküm vermek mümkün değildir. Satımın hükmü, çoğu zaman hayvanın kendisinden veya ondan elde edilen menfaatten yararlanmanın dinen meşru olup olmamasına göre belirlenmiştir. Bu durum, İslam hukukunda mal kavramının yalnız maddî varlıkla değil; meşru menfaat, iktisadî değer, örfî kabul ve şer'î meşruiyetle birlikte ele alındığını göstermektedir.

Hayvanların satım akdine konu olabilmesi için akid teorisinin temel şartları geçerlidir. Buna göre hayvanın mevcut, belirli, teslim edilebilir ve taraflar arasında ihtilafa yol açmayacak ölçüde mâlum olması gerekir. Bu nedenle sürü içinden belirlenmemiş hayvanın satımı, hayvanın karnındaki yavrunun müstakil olarak satılması, doğmamış yavrunun ileride doğuracağı yavru üzerine kurulan akidler, dölleme hakkının satımı, mezâmîn, melâkîh ve hablü'l-habele gibi işlemler çoğunlukla sahih kabul edilmemiştir. Bu örneklerde asıl problem, hayvan satımının kendisi değil; akid konusundaki kapalılık, teslim imkânsızlığı, cehalet ve garar ihtimalidir. Dolayısıyla İslam hukuku ticareti yasaklayan değil, onu belirlilik, dürüstlük, rızâ ve hakkaniyet ilkeleriyle sınırlandıran bir yapı arz etmektedir.

Mezheplerin konuya yaklaşımı birlikte değerlendirildiğinde, ihtilafların daha çok “hangi hayvan hangi şartlarda satıma konu olabilir?” sorusu etrafında şekillendiği görülmektedir. Hanefî mezhebi meşru menfaat ve mütekavvimlik ölçüsünü öne çıkararak bazı hayvanların satımında daha geniş bir alan tanımıştır.

Mâlikî mezhebi, menfaat, örf ve kullanım imkânını birlikte değerlendirerek daha nüanslı sonuçlara ulaşmıştır. Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri ise özellikle köpek gibi hakkında özel yasaklayıcı rivayet bulunan veya tahâret-necâset bakımından problemli görülen hayvanların satımında daha sınırlayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Bununla birlikte mezhepler arasında tam bir kopuştan ziyade, hükme esas alınan ölçütlerin öncelik sıralamasında farklılık bulunduğu söylenebilir.

Hayvan satımında gararın ribâyâ göre daha merkezî bir problem alanı oluşturduğu da görülmüştür. Zira hayvanlar çoğu fakih tarafından ribevî mallar arasında değerlendirilmediğinden, peşin hayvan-hayvan değişiminde sayı farkı tek başına ribâ doğurmamaktadır. Buna karşılık vadeli hayvan-hayvan satımı, karz ilişkisi üzerinden fazlalık şart koşulması veya satım görünümü altında borçtan menfaat sağlanması gibi durumlarda ribâ yahut ribâ şüphesi gündeme gelebilmektedir. Bu sebeple hayvan alım satımında asıl belirleyici problem çoğu zaman faiz değil; belirsizlik, teslim imkânsızlığı ve akid konusunun yeterince mâlum olmamasıdır.

Günümüz açısından hayvan alım satımı, artık yalnız geleneksel pazar uygulamalarıyla sınırlı değildir. Canlı hayvan ticareti, damızlık satışı, süt ve et endüstrisi, veterinerlik hizmetleri, evcil hayvan piyasası, çevrim içi satış platformları, canlı hayvan sigortaları ve uluslararası hayvan ticareti bu alanı daha geniş ve karmaşık hâle getirmiştir. Modern hayvancılıkta hayvanların cinsi, yaşı, ağırlığı, sağlık durumu, aşı bilgisi, genetik yapısı, verim kapasitesi ve üretim geçmişi kayıt altına alınabildiğinden, klasik dönemde garar sebebiyle problemli görülen bazı işlemler günümüzde daha belirli ve güvenli hâle getirilebilmektedir. Buna karşılık yapay dölleme, embriyo transferi, sperm satışı, genetik materyal ticareti ve damızlık lisansları gibi uygulamalar, klasik literatürde mezâmîn ve melâkîh başlıkları altında tartışılan meselelerin günümüzde daha teknik ve çok boyutlu hâle geldiğini göstermektedir.

Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda hayvan alım satımı yalnız akid hukuku bakımından değil; hayvan refahı, bakım yükümlülüğü, eziyet yasağı, çevre sağlığı, salgın hastalık riski, gıda güvenliği ve kamu yararı açısından da ele alınmalıdır. Ayrıca damızlık satışı, embriyo ve sperma ticareti, çevrim içi hayvan satışı, veterinerlik hizmet sözleşmeleri, üretim ortaklıkları ve hayvan kiralama

modelleri müstakil araştırma konuları olarak incelenmelidir. Osmanlı fetva mecmuaları ve kadı sicilleri üzerinden hayvan satışlarına dair teorik hükümlerin uygulamaya nasıl yansıdığı da ayrıca araştırılmaya değerdir.

Sonuç olarak hayvanların alım satımı meselesi, İslam hukukunda yalnız ticaretin dar bir alt başlığı değildir. Bu mesele; mal teorisi, mülkiyet, meşru menfaat, tahâret-necâset, teslim, belirlilik, garar, örf ve kamu yararı gibi temel hukukî kavramların kesiştiği önemli bir araştırma alanıdır. Çalışmada ulaşılan genel kanaat, hayvan satımının İslam hukukunda ilkesiz biçimde serbest bırakılmadığı; aksine akdin sıhhati, tarafların korunması, meşru menfaatin gözetilmesi ve haksız kazancın önlenmesi amacıyla belirli şartlara bağlandığıdır. Bu yönüyle klasik fikhî birikim, günümüz hayvan ticareti ve ilgili çağdaş meseleler için hâlen güçlü ve işlevsel bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye*. 1881, t.y.
- Apaydın, H. Yunus. “İNE”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. “KARZ”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2001.
- Aybakan, Bilal. “SELEM”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Ayengin, Tevhid. “Rükun”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Ayni, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed (855/1451). *el-Binaye fî şerhi'l-hidâye*. 13 ciltler. Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Tefsîrû'l-Begavî*. 4. bs. 8 ciltler. Dâr Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997.
- Behuti, Mansur b. Yûnus b. İdrîs el-. *Dağâ'îku üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ*. 3 ciltler. Âlemu'l-Kutub, 1993.
- Behuti, Mansur b. Yûnus b. İdrîs el-. *Keşşâfû'l-Kinâ'*. 6 ciltler. Mektebetü'n-Nasr el-Hadîse, 1968.
- Beraziî, Ebû Saîd Halef b. Ebu Kasım (430/1039). *et-Tehzib fî İhtisârî'l müdevvene*. 4 ciltler. Muhammed el-Emin Veled, Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâtî'l-islâmiyye ve İhyai't-tûras, 2002.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. 10 ciltler. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Bilgili, İsmail. “İslâm Hukukunda Ma'dûm'un Satışı”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 8 (2006): 211-38.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *Sahîh-i Buhârî*. 1. bs. Editör (Thk.Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır). Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razi. *Ahkamu'l-Kuran*. 3 ciltler. Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed Avad el-. *el-Fıkhul ala Mezhebil Erbaa*. 5 ciltler. Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Dalgın, Nihat. “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 (1999): 97-127.
- Demiri, Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ b. Alî ed. *el-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*. 10 ciltler. Darul Minhac, 2004.
- Desuki, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed (1230/1815). *Hâşiyetü'd-desukî ala şerhi'l-kebîr*. Daru'l Fikr, t.y.
- Dönmez, İbrahim Kafî. “GARAR”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1996.
- Dönmez, İbrahim Kâfî, ed. *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 4 ciltler. İlâhiyat Fakültesi Vakfı yayınları. Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı, 2006.
- Durmuş, Abdullah. “VADE”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2012.

- Dübeyyân b. Muhammed. *el-Mu‘âmelâtü’l-Mâliyye Asâleten ve Muâsarah*. 20 ciltler. 2011.
- Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. *Musannef fî’l-Ehâdîs ve’l-Âsâr*. 7 ciltler. Daru’l Tac, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. Editör (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd). El-Mektebetü’l-Asriyye, t.y.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü*. Ensar, 2010.
- Gürel, Fehmi. *Bombus Arısı (Bombus terrestris) Yetiştiriciliği ve Sera Ürünlerinin Tozlaşmasında Kullanımı*. 1999.
- Hacak, Hasan. “İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Hacak, Hasan. “MAL”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Hacak, Hasan. “MÜŞÂ”. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Hafîf, Ali el-. *İslam hukukuna göre hukuki işlemler ve hükümleri: eşya hukuku ve borçlar hukuku*. 4. baskı. Çeviren Rahmi Yaran. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları İlmi eserler serisi. Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Haydar, Ali. *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*. 4 ciltler. Daru’l Cil, 1991.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah Kurtubî Nemerî. *el-Kâfî fî Fıkhi Ehli’l-Medîne*. 2 ciltler. Mektebetu’r-Riyad el-Hadîse, 1980.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer. *Reddü’l-Muhtâr alâ’d-Dürril-Muhtâr*. 8 ciltler. Daru’l Fikr, 1992.
- İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid (861/1457). *Fethü’l-kadîr*. 7 ciltler. Mustafa el-Babî el-Halebî, 1970.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni*. 10 ciltler. Mektebetu’l-Kâhire, 1969.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. *el-Kâfî*. 4 ciltler. Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. Editör Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye–Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.
- İbn Manzur, Muhammed bin Makarim bin Ali, Ebu’l Fazl, Cemalüddin. *Lisanu’l Arap*. 15 ciltler. Daru’s Sadr, 1994.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim Mısırî Hanefî (970/1563). *Bahru’r râik şerhu kenzi’d-dekâik*. 8 ciltler. Darul-Kutubi’l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî(h. 595). *Bidayetü’l-Müctehid ve Nihayetü’l-Muktesid*. 4 ciltler. Dârü’l-Hadîs, 2004.
- İbn Şas, Ebû Muhammed Celâlüddin Abdullah b. Necm b. Şas b. Niza el-Cüdami es-Sa’dî el-Maliki. *Akdül Cevahir es-Semîne fî Mezhebi Alimil Medîne*. 3 ciltler. Darul Ğarb el-İslami, 2003.

- İhsai, Abdülaziz Âl-i Mübarek. *Tebyînü'l-mesâlik şerhu tedrîbü's-sâlik ila akrabi'l-mesâlik*. Daru'l-garbi'l-islâmî, 1995.
- İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed el-, el-Ragıb. *El-Mufredat fî Garib el-Kur'an*. 1 cilt. Darul Kalem, 1992.
- Kahraman, Abdullah. *İslâm borçlar hukukunda: kefâlet sözleşmesi ve günümüzdeki tatbikatı*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2008.
- Karadavi, Yusuf el-. *el-Halâl ve'l-Harâm fî'l-İslâm*. El-Mektebu'l İslami, 2001.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahman (ö. 684/1285). *Ez-Zahire*. 14 ciltler. Dârü'l-Garb el-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin. *Ana hatlarıyla İslam hukuku*. 3 ciltler. Ensar, 2013.
- Kasani, Alâeddin Ebû Bekir b. Mesud el-. *Bedaiu's-Senai fî Tertibi's-Şerai*. 7 ciltler. Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Lahmî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-. *et-Tebşıra*. Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2011.
- Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Bağdadi el-. *el-Hâvi el-Kebir fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi*. 19 ciltler. Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Merğınani, Ali b. Ebî Bekir b. Abdü'l-Celîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî Şerhi Bedâyeti'l-Mübtedi*. Dar İhyâi't-Turasi'l-Arabi, 2010.
- Mevsılî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-Ta'lîl el-Muhtâr*. 5 ciltler. Darul-Kutubi'l-İlmiyye, 1937.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîh-i Müslim*. Editör (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâühû, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî. *Sünen-i Nesâî*. 2. bs. Editör (Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde). Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nevevi, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277). *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb. İdâretü't-Tıbbâti'l-Menîriyye*, Matbaatü't-Tadâmünü'l-Uhvî, 1925.
- Nevevi, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277). *Ravzatü't tâlibin*. 12 ciltler. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- Özsoy, İsmail. "FAİZ". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1995.
- Remli, Şemseddin Muhammed b. Ahmed er-. *Nihayetü'l-Muhtac ila Şerhi Elfazı'l-Minhac*. 8 ciltler. Daru'l Fikr, 1984.
- Savi, Ahmed b. Muhammed el-Halvetî (1241/1825). *Bulgatü's-Sâlik li Akrebi'l-Mesâlik ala Şerhi's-Sağîr*. 4 ciltler. Darul Maarif, t.y.
- Serahsi, Muḥammad Ibn-Aḥmad es-. *el-Mebsût*. 30 ciltler. Daru'l Ma'rife, 2009.
- Şaban, Zekiyüddin es-. *İslâm hukuk İlminin esaslar: (Usûlü'l-fikh)*. Çeviren İbrahim Kâfi Dönmez. İlmi eserler serisi. Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 ciltler. Daru'l Fikr, t.y.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-. *Neylû'l-Evtâr*. 8 ciltler. Darul Hadis, 1993.
- Şirbînî, Muhammed el-Hatîb eş-. *Muğnil Muhtac ila Marifat Meani Elfaz el-Minhac*. 6 ciltler. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (1231/1816). *Hâşiyetü't-tahtavî ale'd-dürri'l-muhtâr*. 12 ciltler. Daru'l Ma'rife, 1975.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. 2. bs. Editör (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve İbrahim Atve İvaz). Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, t.y.
- Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. "Haşerât". İçinde *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*, 45 ciltler. 1983.
- Yaman, Ahmet, ve Halit Çalış. *İslâm Hukukuna Giriş*. M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı yayınları, nu. 270. IFAV, 2013.
- Zebidî, Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-. *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*. 1965.-2001. bs. 40 ciltler. Kuveyt Haberleşme Bakanlığı, 1965.
- Zerkani, Abdülbaki b. Yusuf b. Ahmed ez-. *Şerhul Zerkani ala Muhtasari Halil*. 8 ciltler. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-. *el-Mensûr fî'l-kavâ'idî'l-fıkhiyye*. 2. bs. Kuveyt, 1985.
- Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*. Çeviren Hamdi Arslan. 10 ciltler. Risale Yay., 1994.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Bünyamin BÜRKÜK
Doğum Yeri	BİNGÖL
Doğum Tarihi	14/02/1993

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	İnönü Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
-----------	---

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Milli Eğitim Bakanlığı
Görevi/Pozisyonu	Öğretmen
Tecrübe Süresi	9 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Merkez / BİNGÖL
E-mail	bnymn.burkuk@gmail.com